

НАЦІОНАЛЬНА ПАМ'ЯТЬ

(на вшанування жертв тоталітаризму)

ВИПУСК V

NATIONAL MEMORY

(to honor the victims of totalitarianism)

EDITION V

MINISTRY OF HEALTH PROTECTION
DANYLO HALYTSKY LVIV NATIONAL
MEDICAL UNIVERSITY

Department of ukrainian studies

NATIONAL MEMORY
(to honor the victims of totalitarianism)

collection of scientific articles

EDITION V

LVIV – 2021

МІНІСТЕРСТВО ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я
ЛЬВІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ МЕДИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ДАНИЛА ГАЛИЦЬКОГО

Кафедра українознавства

НАЦІОНАЛЬНА ПАМ'ЯТЬ

(на вшанування жертв тоталітаризму)

збірник наукових праць

ВИПУСК V

ЛЬВІВ – 2021

УДК 94(477)

Н 354

Національна пам'ять (на вшанування жертв тоталітаризму): [Текст]: збірник наукових праць/ Упорядник і науковий редактор Гірна Н.М. – Львів: Друкарня ЛНМУ імені Данила Галицького, 2021. – 104 с..

Наукова рада:

Гірна Наталія – к. іст. н., доцентка кафедри українознавства ЛНМУ ім. Д. Галицького, упорядник і науковий редактор

Божко Наталія – к. іст. н., доцентка кафедри українознавства ЛНМУ ім. Д. Галицького

Держко Ігор – д. філос. н, професор, завідувач кафедри філософії та економіки ЛНМУ ім. Д. Галицького

Джура Ольга – к. мед. н., доцентка кафедри гістології, цитології та ембріології ЛНМУ ім. Д. Галицького

Дрогомирецька Марта – к. філол. н, доцентка кафедри українознавства ЛНМУ ім. Д. Галицького

Єценко Тетяна – к. філол. н., доцентка, завідувачка кафедри українознавства ЛНМУ ім. Д. Галицького

Качкан Володимир – д. філол. н., професор, завідувач кафедри українознавства і філософії Івано-Франківського національного медичного університету

Мельник Віра – к. іст. н., доцентка кафедри українознавства ЛНМУ ім. Д. Галицького

Музичко Олександр – д. іст. н., професор кафедри історії Одеського національного університету ім. І. Мечникова

Терешкевич Галина (с. Діогена) – к. н. держ. упр., доцентка кафедри українознавства ЛНМУ ім. Д. Галицького

Черкес Надія – к. філол. н., доцентка кафедри українознавства ЛНМУ ім. Д. Галицького

Рекомендовано до друку на засіданні кафедри українознавства ЛНМУ імені Данила Галицького (протокол № 3 від 16 листопада 2021р.)

Автори несуть повну відповідальність за грамотність текстів, їх точність та відповідність покликанням. Наукова рада має право на скорочення матеріалів.

ЗМІСТ

<i>ГРНА Наталія</i>	
Щоб море не висихало (вступне слово)	7
<i>БОЖКО Наталія</i>	
Петро Обаль – романтик доби тоталітаризму.	9
<i>ГРНА Наталія</i>	
Підготовка вбивства Андрія Мельника радянською контррозвідкою	14
<i>ДЕРЖКО Ігор</i>	
Тоталітаризм та переслідування за мовною ознакою.	21
<i>ДРОБОТ Олена</i>	
Соціальні страхи в посттоталітарному суспільстві.	25
<i>ЄЩЕНКО Тетяна</i>	
Історичний адресат художнього тексту як знак національної пам'яті українців.	28
<i>ЖАНГАЗІНОВА Руслана</i>	
Пекло із назвою Сандармох	33
<i>ІЩУК Наталія</i>	
До 100-річчя від дня трагічної загибелі корифея української хорової музики Миколи Леонтовича.	36
<i>КАЧКАН Володимир</i>	
З каменяревого родовету (Петро Франко)	42
<i>МЕЛЬНИК Віра, МЕЛЬНИК Роман</i>	
Політика Польщі щодо українського питання в Галичині у першій половині ХХ століття	55
<i>МІНОСЯН Андрій, ВАРИПАЄВ Олексій, ЮРЧЕНКО Любов</i>	
Теорія та практика тоталітарного мислення на зламі століть: українські реалії	61

МУЗИЧКО Олександр

Генералісимус Ф.Франко як рятівник від комуністичної
тоталітарної загрози: візія українських політичних
аналітиків 1930-их років 66

НАГОРНЯК Оксана

Невідома Саліна 72

ПАРАЦІЙ Володимир

«Пацифікація» та «Голодомор» через призму музейної
експозиції: (досвіду Бережанського краєзнавчого музею) . 76

РОМАН Лілія, ДРОГОМИРЕЦЬКА Марта

«Великий терор» на теренах України: короткий еккурс
у часи нищення української нації 86

***ТЕРЕШКЕВИЧ Галина (с. Діогена), ДЖУРА Ольга,
ОПРИШКО Ольга***

Злочини тоталітаризму та їх наслідки з позиції
персоналістичної біоетики 89

ХИРІВСЬКА Галина

Патріотизм у житті та творчості Івана Багряного. 93

ЧЕРКЕС Надія, ВІТЮК Неля

Свобода з жіночим обличчям (історична правда про
участь української жінки у національно-визвольних
змаганнях) 96

ЩОБ МОРЕ НЕ ВИСИХАЛО (вступне слово)

*Мільярди вір зариті у чорнозем,
Мільярди щастя розвіяні у прах.
Душа горить. Палає лютий розум.
І ненависть регоче у вітрах.
Коли б усі одурені прозріли,
Коли б усі убиті ожили,
То небо, від прокльонів посіріле,
Напевне б, репнуло від сорому й хули.
Василь Симоненко*

Щорічно у листопадові дні громадськість України і світу вшановує тисячі та мільйони невинних життів, обірваних тоталітарним режимом: 3 листопада згадуємо українських геніїв, убитих біля карельського Медвеж'єгорська у концтаборі Сандармох – один із найбільших злочинів сталінського режиму. Спираючись на архіви та розкопки, дослідники вважають, що в урочищі Сандармох НКВД знищило загалом 9,5 тисяч людей 58 національностей. За один день кат Матвеев розстріляв еліту української культури. У четверту суботу листопада запалюємо свічку пам'яті за мільйонами жертв Голодомору 1932-1933 рр. – Геноциду українського народу. Усі вони поховані у братських безіменних могилах без хреста і останньої молитви. Мільярди вір зариті у чорнозем...

Попри те, що влада ретельно приховувала злочини, засекречувала матеріали справ, забороняла згадувати імена репресованих, навіть вбивала виконавців-вбивць, зовсім затоптати пам'ять все ж неможливо. Опірна сила спогаду, як особистого, так і колективного, дуже велика. Згадки про репресованих, розстріляних, замордованих голодом живили український спротив. Померлі давали сили живим, давали сили вистояти і повстати проти системи зла і людиноненависництва. Дочекалися свого часу збережені свідчення, документи, записи, перекази. Вони немов би підняли на поверхню цілий затоплений материк, який має змінити наші уявлення не лише про минуле, але й про нас самих, спонукає задуматися над нашим сьогоденням і майбутнім. Усі вони, й прості хлібороби, і представники еліти,

вважалися винними вже тому, що їх не можна було перетворити на зразкових радянських громадян, не можна було розділити на однакові квадрати... А вони просто знали інше життя, хотіли свободи і права самим розпоряджатися власною долею. Яким світлом освітив Бог своїх синів: Микола Зеров і на Соловках продовжував перекладати поему «Енеїда» Вергілія, вважаючи це справою свого життя! А Лесь Курбас навіть зміг створити табірний театр і поставив у ньому кілька вистав! Вони вірили в повернення додому, вірили у справедливість і правду там, де від беззаконня і свавілля німіє людська природа. Кожна з цих людських трагедій заслуговує окремої розповіді. Доля кожної окремої людини, убитої злочинною владою, є болючим символом нашої цивілізаційної трагедії, що призвела до отруєння і деформації нашої історичної пам'яті.

І хоча тоталітаризм відійшов у минуле, він залишив глибокі психологічні рани на тілі цілого суспільства. Адже заперечення людської гідності упродовж кількох поколінь не могло не вплинути на нащадків. Тотальна атмосфера недовіри, страху, беззаконня винесла назовні і розповсюдила найгірші сторони людської натури – зраду і пристосуванство. Як багато їх і нині! Фактично, тоталітарна епоха змінила соціальний портрет народу, знищивши багато людського в людині.

Але минають роки, підростає нове покоління. Піклуймося, щоб на ґрунті zdeформованої тоталітаризмом гідності не зростала нова деформація – масова суспільна байдужість, національне безпам'ятство і примітивний споживацький популізм. Щоб море не висихало, потрібно багато краплин.

Наталія Гірна

*Наталія Божко,
кандидат історичних наук,
доцент кафедри українознавства
Львівського національного медичного університету
імені Данила Галицького*

ПЕТРО ОБАЛЬ – РОМАНТИК ДОБИ ТОТАЛІТАРИЗМУ

З часу заснування модерне мистецтво було викликом старому традиційному суспільству, проявом незгоди з тоталітарними політичними системами початку ХХ століття. У новоствореній радянській державі, де на той час перебували і українські землі, мав право на існування лише один мистецький напрям – «соціалістичний реалізм». Усе, що не відповідало ідеологічним засадам більшовизму знищувалося. Зокрема, і український модерн, що зацвів рясним суцвіттям талантів молодих літераторів і митців, але був фактично розстріляний більшовицькою владою у 30-х роках минулого століття.

Анексуючи західноукраїнські землі у період Другої світової війни, першочерговим завданням радянської влади було не тільки нав'язати нову ідеологічну парадигму, але й заховати, заарештувати, знищити модерне українське мистецтво та його творців.

Серед репресованих українських модерністів ім'я якого тривалий час несправедливо замовчувалося, а творчість зневажалася був талановитий художник автор понад 500 робіт живопису, графіки, екслібрису – Петро Обаль. Молодий і талановитий модерніст у 30-40-х роках ХХ ст. експонував власні твори у багатьох європейських та північноамериканських містах [2] Художник був званою постаттю у мистецьких та літературних колах модерністів Галичини передвоєнної доби. Своє майбутнє митець пов'язував виключно з творчістю і улюбленою викладацькою діяльністю. Але політичні і військові реалії ХХ століття розпорядилися інакше.

Петро Обаль народився у квітні 1900 року у селі Ободівка Підволочиського району, що на Тернопільщині. У буремні роки української національної революції приєднався до тих, хто виборював право на існування Українській державі. Після поразки визвольних

змагав зрозумів, що для перемоги необхідно, щоб тебе і твій народ знали і поважали. Отже, потрібно вчитися. Мав хист до освіти, тому юнаку вдалося у 1920 році екстерном закінчити Збаразьку гімназію.

Початкову мистецьку освіту здобув у молодого галицького скульптора - модерніста Андрія Коверка, якого у 20-30-і роки ХХ ст. впізнавали за авангардистські скульптурні композиції сакрального характеру, а на початок ХХІ ст. як автора проекту пам'ятника митрополитові А.Шептицькому у Львові [1].

У 1921 році вступив до Краківської академії красних мистецтв. В Академії Петро Обаль вчився у класах професорів живопису Владислава Яроцького та Теодора Аксентовича [5]. Вже під час навчання віддавав перевагу техніці ксерографіки і деревориту. Любив чіткі лінії і контрастний колір. У живописі завжди був романтиком. Портрети рідних і українські пейзажі улюблена тема творчості майстра.

Після закінчення академії працював вчителем малювання далеко від рідних країв - аж на Помор'ї. Художник прагнув повернутися до Галичини, до друзів і однодумців. Однак, у державних структурах Польщі, його знали як українця, що брав участь в українсько-польській війні 1918-1920 років, тому не сприяли його переїзду. У той же час, роки проведені у Гданську дали можливість Петру Обалю увійти у коло європейських модерністів, зробити перші спроби виставкової експозиції з відомими майстрами. У 20-х-30-х роках ХХ ст. П.Обаль стає упізнаваним художником завдяки участі в численних виставках молодих європейських модерністів у Львові, Празі, Берліні й Чикаго. З 1932 р. митець стає членом Асоціації незалежних українських митців (АНУМ), успішно працює над циклом графічних портретів відомих українських діячів культури [2]. Його роботи знали, замовляли і друкували.

З початком Другої світової війни П.Обаль повертається до України. Разом з родиною оселяється у невеликому галицькому містечку Стрий, де займається викладацькою діяльністю. У 1941 році Петра Обала було призначено професором малювання та креслення недавно відкритої української гімназії у Стрию. Тут художник створює живописні та графічні роботи. Саме тоді народжуються

численні дереворити, які прославили його не лише в Україні, але й за її межами. У Стрийському Народному домі у 1943 році відбулася персональна виставка творів художника, на якій було виставлено 200 робіт митця.

У 1944 р. радянська влада повернулася на західноукраїнські землі і стала проводити активну «радянізацію» місцевого населення та «зачистку» від усіх неблагонадійних громадян. Петро Обаль, як художник модерніст з європейським визнанням, ім'я якого було пов'язане з розвитком українського мистецтва не міг залишитися поза увагою каральних органів тоталітарної держави.

Митцю інкримінували негативне ставлення до діячів культури, які підтримували радянську владу, наприклад до Павла Тичини. П.Обаль був автором відомого графічного портрета поета, де у передмові згадував участь П.Тичини у визвольних змаганнях українського народу на початку ХХ ст., це і стало основним злочином художника. Були і зовсім недоречні звинувачення, зокрема, що графік П.Обаль є автором грошових знаків українського підпілля, так званих «бофонів» (бойовий фонд). Цей факт радянській владі так і не вдалося довести. Однак для тоталітарної системи не треба було вагомих доказів, щоб П.Обаля разом з донькою Вірою було заарештовано і засуджено до 10 років ув'язнення. Покарання відбував у далекому Казахстані в м. Караганда.

Петро Обаль потрапив у колонію загального режиму. На перших порах працював разом з іншими ув'язненими, виношував важку фізичну роботу. Згодом митця, як людину з художньою освітою, помітила адміністрація табору. Тоталітарній системі і у таборах необхідно було займатися ідеологічною пропагандою, - комусь треба було писати лозунги, транспаранти, плакати з нагоди радянських та революційних свят. Це стає обов'язком в'язня з Галичини.. Митець змушений був малювати портрети табірної керівництва і вартових. За ці портрети, художник отримував декілька карбованців, трохи цукру-рафінаду чи махорки, яку можна було згодом обміняти на хліб, але найчастіше просив портретованих, як плату за роботу, кинути до поштової скриньки лист на волю до рідних (в'язні мали

право на рік написати всього два листи). Набагато приємнішими завданнями для Петра Павловича було виконання портретів товаришів по нещастю. Це були невеличкі роботи, які вони могли згодом надіслати своїм рідним як доказ, що живі [6].

У 1953 р. у далеку Караганду прийшла надія на звільнення, Але тоталітарна система не поспішала у перегляді справ невинно засуджених людей. Лише наприкінці 1956 р. П.Обаль отримав дозвіл на повернення в Україну.

У 1957 р. П. Обаль повертається на Львівщину, у рідний Стрий, де його очікували дружина з донькою. Це був щасливий і дуже важкий період життя художника. При арешті у митця були конфісковані родинне помешкання, майно, зокрема і картини, які були доробком усього життя художника. У документах на основі яких митця було звільнено було зазначено, що художника реабілітовано, за відсутності доказу вини. Однак ні йому, ні родині не було повернуто їхнє майно. Петро Обаль змушений був займатися різними побутовими проблемами: пошуками житла, роботи, виробленням документів, оформленням мізерної пенсії. Втрачені роки, підірване здоров'я позначилися на його творчості. Однак реабілітований художник працював як міг, ніколи надовго не складаючи свою зброю - пензель чи різець [3, с.592]. «...найгірше для мене це, що в даний час кінчається мені фарби, а купити не маю за що, так, що буду мусити «їсти свою душу», щоби не впасти в безділля», писав у листі художник відомій українській мистецтвознавчині Христині Саноцькій [3, с.593].

Петро Обаль знайшов у собі сили повернутися в українське мистецтво у час хрущовської відлиги. Спочатку на виставках з'явилися окремі його полотна, а у першій половині шестидесятих років у приміщенні Спілки художників у Львові відкрилася велика персональна виставка нових полотен митця. А згодом, такі виставки відбувалися і в інших містах, де шанували українське мистецтво. Митець прагнув передати свої знання молоді, навчити їх не тільки техніці живопису і графіки, а й цінувати кожен мить творчості, вкладати усього себе у свої твори. Художник зумів у провінційному містечку Стрий організувати навколо себе коло однодумців, які

навіть у той час, не давали радянській доктрині про соціалістичний зміст та інтернаціональний характер культури, перемогти українське мистецтво. На полотнах майстра знову з'явилися романтичні пейзажі, радісні кольори і яскраве небо.

Художник, що прожив важке і драматичне життя, залишився романтиком навіть у добу радянського тоталітаризму. Наприкінці життя писав: «я маю чисту совість перед своїм народом, бо не зважаючи на дуже несприятливі умовини для творчої праці, я свого таланту не змарнував. І сьогодні я є щасливий, що своєю творчістю вношу скромний вклад у розвиток нашої рідної культури» [3, с.596].

ЛІТЕРАТУРА

1. Волошин Л. Андрій Коверко – творець монументального пам'ятника Митрополитові Андрею. URL: https://zaxid.net/blogi_tag50977/ (дата звернення:1.11.2021)
2. Митці України. Петро Обаль – останній романтик галицького класичного мистецтва :<http://voloshina7.blogspot.com/> (дата звернення: 2.11.2021)
3. Нестайко М. Листи Петра Обалю до Христини Саноцької: тематика і проблематика : за архівними матеріалами Інституту досліджень бібліотечних мистецьких ресурсів Львівської національної наукової бібліотеки України імені В. Стефаника) / Маркіян Нестайко // Львівська національна наукова бібліотека України імені В. Стефаника. - Львів, 2020. . URL: <http://www.lsl.lviv.ua/wp-content/uploads> (дата звернення:14.10.2021)
4. Нестерчук М. Петро Обаль : Документальна повість про життя і творчість українського художника / Мирон Нестерчук ; худож. оформл. Л.-І. Чабана. - Львів : Каменярь, 2004. - 159 с.
5. Петро Обаль – останній романтик галицького класичного мистецтва. URL http://info.library.te.ua/2020/04/blog-post_10.html (дата звернення:5.11.2021)
6. Ханік Ірина. Петро Обаль – митець, який любив свою землю, людей, і присвятив їм свій талант 22.04.21 р. URL <https://fortuna-gazeta.com.ua/articles/obal-2/>(дата звернення:25.10.2021)

*Наталія Гірна,
кандидат історичних наук, доцент
кафедри українознавства Львівського
національного медичного університету
імені Данила Галицького*

ПІДГОТОВКА ВБИВСТВА АНДРІЯ МЕЛЬНИКА РАДЯНСЬКОЮ КОНТРОЗВІДКОЮ

Постановка проблеми. Одразу після вбивства Павлом Судоплатовим у травні 1938 року полковника Євгена Коновальця органи НКВС СРСР взялися за нового керівника ОУН Андрія Мельника. Диверсійно-розвідувальний відділ НКВС підготував і здійснив убивства майже всіх діячів українського націоналістичного підпілля за кордоном – власне Є.Коновальця, Л.Ребета, С.Бандери. Рішення приймало вище партійне керівництво СРСР, переважно, особисто Сталін: кого ліквідувати, кого знищити морально, кого зіштовхнути між собою і викликати внутрішню ворожнечу, кого скомпрометувати в очах однодумців чи широкого загалу суспільства. Андрія Мельника трагічна доля оминула, проте він жив у постійній небезпеці, зберігаючи сувору конспірацію. І не припиняв своєї боротьби задля згуртування розділених українських націоналістичних організацій за кордоном і відновлення незалежної України.

Метою статті є дослідити підготовку радянських диверсійно-розвідувальних груп для вбивства полковника Андрія Мельника, розроблення НКВС спецоперації «Вулкан». Крізь призму безперервних стежень за керівником ОУН і змісту агентурних донесень з'ясувати закордонну діяльність лідера українського націоналістичного руху за кордоном Андрія Мельника.

Виклад основного матеріалу. Стежити за Андрієм Мельником радянські каральні органи почали ще з 1938 року, капітан держбезпеки Павла Судоплатов постійно подавав спецповідомлення в Москву. Справу-формуляр завели 12 лютого 1941 року за особистим наказом Сталіна. Вона дістала кодову назву «Спрут» [2]. До неї долучили всі зібрані агентурою матеріали, які дають змогу скласти

доволі чітку характеристику цієї непересічної людини. Зокрема, у донесеннях знаходимо інформацію про працю Андрія Мельника на посаді керуючого розпорядника маєстностей митрополита Андрея Шептицького упродовж 1929 – 1938 рр.: звіти про результати інспектування ним різних господарств, про обсяги врожаїв, прибутки тощо. «Мельник, як керуючий, мав повагу серед оточення, мав солідний вигляд, був здібним і чесним. Особливо його любив митрополит Шептицький, до якого Мельник ставився з повагою і був радий довірі. Перебуваючи за кордоном, Мельник продовжував підтримувати з митрополитом зв'язки шляхом листування», - дізнаємося зі звіту П. Судоплатова [3]. Ці та інші агентурні донесення розкривають не лише риси характеру, але й зовнішній вигляд Андрія Мельника, його разючу відмінність від людини «радянського типу». Зрозуміло, що образи українських націоналістів, як негідників і колабораціоністів брехлива радянська система невпинно формувала в очах світової громадськості, натомість, для власного вжитку використовувала об'єктивну інформацію.

Вирішальним чинником, що спонукав радянську владу до вбивства А.Мельника, на нашу думку, було те, що він прагнув і закликав до об'єднання всіх українських націоналістичних політичних сил задля здобуття державної самостійності України. Під час обшуку Львівської митрополії УГКЦ, проведеного органи МБД СРСР влітку 1944 році, було вилучено листи Мельника до А.Шептицького, де він чітко викладає свої ідеї [2]. Ці листи надходили упродовж 1941 – 1943 рр. із Берліна, там під домашнім арештом і наглядом гестапо перебував голова Проводу ОУН. «Я готовий піти якнайдалі назустріч усуненню незгоди внутрі нашого народу під проводом єдиного діючого тепер на українських землях політичного чинника, що ним є ОУН», - пише полковник і продовжує, що готовий піти у відставку, тільки, щоб український рух об'єднався [2]. «По дотеперішніх досвітах, коли я дав стільки доказів найліпшої моєї волі й вирозуміння, включно до поставлення до диспозиції моєї власної особи, у мене незахитаним є переконання в правильність обраного шляху: не потурати лихові, а з лихом боротися. Жалкую лише, що

цим шляхом не пішло відразу все наше громадянство» [2]. Відомо, що Андрій Мельник вітав проголошений ОУН-Б Акт відновлення Української держави у Львові 30 червня 1941 року та вкотре звернувся до українців із закликом об'єднатися «під одним прарором, під одним проводом заради виборення Самостійної Соборної Української Держави» [1, с. 143].

Упродовж всього періоду німецької окупації України Андрій Мельник протестував проти нацистського нового порядку, проти терору і вивезення на примусові роботи. Вже 28 липня 1941 року він написав листа до Г.Гімлера проти включення Східної Галичини до польського генерал-губернаторства. У січні 1942 року ініціював звернення до Гітлера з вимогами припинення нацистського терору в Україні, меморандум, окрім самого голови Проводу ОУН, підписали А.Шептицький, М.Величківський, М.Омелянвич-Павленко, П.Скоропадський. Подібних звернень до керівництва Рейху було декілька, але це не завадило радянським спецслужбам вперто звинувачувати полковника А.Мельника у співпраці з гітлерівцями [7, с. 158-160]. Безперечно, що метою таких звинувачень була дискредитація керівника ОУН і всього українського національно-визвольного руху. А насправді непокоїла радянські спецслужби можливість об'єднання українських націоналістів. Адже за задумом, схваленим Сталіном, після вбивства Є.Коновальця передбачався розкол у середовищі ОУН, якого, зрештою, вдалося досягти. Цілком зрозуміло, що той розкол не лише ослабив увесь національно-визвольний рух, але й коштував життя багатьом українським патріотам. Відтак, НКВС СРСР розпочав активну підготовку до атентату полковника А.Мельника.

У травні 1944 року всі зібрані на Андрія Мельника матеріали внесли до окремої справи 4-го розвідувально-диверсійного управління НКВС, яке очолював П.Судоплатов [5]. Спеціально підготована радянська агентура діяла у глибокому підпіллі майже в усіх європейських країнах. Перед радянськими спецслужбами було поставлено завдання активізувати діяльність проти закордонних центрів української еміграції та її впливових діячів. Тоді ж каральні

органи отримали наказ на вбивство лідера ОУН. «З метою розкладання українського націоналістичного підпілля мельниківського спрямування і організації спеціальних заходів із ліквідації Андрія Мельника («Інженера»), 4-тим управлінням НКВС УРСР готується і найближчим часом буде виведена за кордон у місто Берлін спеціальна група «Вулкан» [4]. До складу групи увійшло п'ять перевічених агентів НКВС, а також двоє завербованих агентів із числа мельниківців, які знали німецьку мову, добре орієнтувалися в Берліні і мали там знайомих. Щоправда, про кінцеву мету операції їх не повідомили. Спецгрупа отримала 30 тисяч марок і мала легалізуватися в Берліні та його околицях. Безпосереднім виконавцем «завдання» призначений агент «Борець» (його справжнього прізвища у матеріалах справи не вказано – Н.Г.), операція запланована на першу половину грудня 1944 року.

Імовірно, що виконати завдання спецгрупі «Вулкан» завадили зміни військово-політичної ситуації, адже, після відкриття союзниками другого фронту в Європі Німеччина зазнавала щораз більших поразок, а питання її остаточної поразки стало справою недалекого часу. Тоді німецьке керівництво почало заgravати з українським націоналістичним підпіллям, сподіваючись на його підтримку. Поспіхом із концтаборів були звільнені лідери українського Руху опору [9]. Як свідчать документи, у жовтні 1944 року за участі А.Мельника, С.Бандери, П.Скоропадського, А.Лівицького в Берліні відбулася нарада щодо створення української репрезентації в Німеччині – Українського національного конгресу. УНК очолив А.Мельник, отримавши повноваження проводити переговори з німецькою стороною. Одразу ж українська сторона оголосила німцям ключову умову будь-яких перемовин: «Німецький уряд підпише та оголосить декларацію, що Німеччина раз і на все зрікається всяких претензій на українські землі і визнає право українського народу на самостійну державу» [6, с. 320]. Оскільки навіть у переддень капітуляції нацистська Німеччина не брала до уваги державницьких прагнень українських націоналістів, ще до кінця 1944 року будь-які переговори між ОУН та німцями припинилися.

Натомість, на початку січня 1945 року А.Мельник скликав нараду для обговорення стратегічних і тактичних питань подальшої боротьби в нових політичних умовах. Члени ОУН мусли якнайшвидше покинути Берлін та налагодити контакти зі союзниками в інших регіонах Німеччини. Основним посланням до союзників було їх ознайомлення із визвольною боротьбою українців та роллю в ній ОУН. Відтоді полковник Мельник намагався зав'язати листування з головнокомандувачем сил Антигітлерівської коаліції в Європі, майбутнім президентом США генералом Дуайтом Ейзенгауером [9]. Лідер ОУН тимчасово замешкав у Бад Кіссінгені на південному заході Німеччини. Виглядає, що саме в той час радянські спецслужби втратили його слід. Після перерви перші інформаційні донесення про А.Мельника з'явилися у квітні 1945 року – ішлося про вітальні телеграми голови Проводу ОУН до лідерів країн Антигітлерівської коаліції – Г. Трумена та В. Черчіля. Але й тоді агентура не змогла встановити місце перебування полковника.

Післявоєнні реалії в Європі, сувора конспірація та постійна зміна місця проживання змусили органи НКВС СРСР на деякий час відкласти виконання плану вбивства А.Мельника. Але стеження за ним не припинялося, також збільшилася кількість завербованих серед його найближчого оточення. Прикметно, що каральні органи отримували інформацію саме з найближчого оточення полковника, із перших вуст, тому радянській системі А.Мельник наразі був корисний живим. Так легше дізнаватися інформацію про закордонні центри ОУН. Вбивство відклали на певний час. Проте, стеження за ним, як і за іншими діячами ОУН не припинилося. У жовтні 1947 року на А.Мельника завели розшукову агентурну справу, а 24 грудня 1948 року оголосили у загальносоюзний розшук. Постійно проводилися допити й опитування всіх, хто знав А.Мельника, скурпульозно відслідковувалися всі його родичі й близькі, агентура отримувала нові інструкції, також НКВС вербував нових агентів для подальшого їх впровадження у середовище ОУН. Каральні органи накопичили величезний обсяг інформації, нас особливо зацікавили відомості про спосіб життя А.Мельника. «Постійно мешкає в Мюн-

хені, суворо конспіруючи своє місцезнаходження. Він приймає у себе на квартирі лише обмежене коло своїх наближених, не бере до рук жодного предмету не перевіреного до того його дружиною чи наближеними особами», - ідеться в одному із донесень [5]. Цікаво, що навіть у листуванні полковник не вказував свого прізвища, а підписував кореспонденцію як професор Морару (румунською – Мельник), про спільну справу писав, як про наукову працю на університетській кафедрі. Через вроджену довіру до людей лідер ОУН не раз сприймав ворогів за побратимів. Із розсекречених нині документів радянських спецслужб дізнаємося, що навіть в його наближчому оточенні були агенти НКВС. Вони з перших рук отримували всю інформацію про діяльність закордонних центрів ОУН. Є підстави припустити, що вбивство полковника Мельника тому і відкладалося.

Висновки. Останні роки життя полковник А.Мельник активно займався згуртуванням розрізнених українських політичних організацій за кордоном. У 1957 році, перебуваючи у США і Канаді, лідер ОУН виступив із програмою створення Світового Конгресу Вільних Українців. У результаті спеціальна представницька група почала шукати компроміси між українцями, що мешкали на різних континентах. СКВУ (із 1993 року – КУ) – надпартійна інституція, що презентувала інтереси українства в світі, була створена у 1967 році - вже після смерті А.Мельника. Її метою стало об'єднання й допомога українському народові у його змаганнях за волю і державну незалежність.

Про смерть Андрія Мельника у КДБ дізналися із випуску радіостанції «Свобода» від 1 листопада 1964 року. Голові республіканського КДБ В. Нікітченку подали роздруковане повідомлення мюнхенського кореспондента «Свободи». «Українська політична еміграція зазнала болючої втрати. 1 листопада на 74-му році життя у ФРН помер голова Проводу українських націоналістів полковник Андрій Мельник. Він брав активну участь у визвольних змаганнях України 17 – 20 років як полковник Січових Стрільців і як шеф штабу Дієвої армії Української Народної Республіки. За свої на-

ціоналістичні переконання він сидів у в'язницях панської Польщі та в концтаборах гітлерівської Німеччини. Один із найвидатніших українських діячів на чужині полковник Андрій Мельник до кінця життя незмінно очолював Провід українських націоналістів. Похорон відбудеться наступної суботи 7 листопада в Люксембурзі, де Андрій Мельник постійно жив». Поверх тексту повідомлення В. Нікітченко написав, що дата похорону вибрана спеціально для пороведення антирадянської діяльності.... Навіть мертвий Андрій Мельник не давав спокою КДБ.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бандера С. Перспективи української революції. – Мюнхен. – Вид. ОУН. – 1978. – С. 243.
2. ГДА СЗР України. – Ф.1. – Спр. №11332. – Т. 2. – Арк. 8
3. ГДА СЗР України. – Ф.1. – Спр. №11332. – Т.3. – Арк. 270
4. ГДА СЗР України. – Ф.1. – Спр. №11332. – Т.3. – Арк. 220
5. ГДА СЗР України. – Ф.1. – Спр. №11332. – Т.3. – Арк. 225
6. Життя і смерть полковника Коновальця. – Історична бібліотека. – Ч. 8. – Серія «Сини України». – Львів: Червона калина, 1993. – 328 с.
7. Кучерук О. Андрій Мельник. 1890 – 1964. Спогади. Документи. Листування. – К.: В-во ім. Олени Теліги, 2013. – 568 с.
8. Лазарович М. Легіон Українських січових стрільців: формування, ідея, боротьба. – Тернопіль: Джура, 2005. – 592 с.
9. Червак Б. «Найкраща людина, яку українці можуть мати за вождя». До 120-річчя голови ОУН Андрія Мельника.// Історична правда, 14.12.2010.

*Ігор Держко,
доктор філософських наук, професор,
завідувач кафедри філософії та економіки
Львівського національного медичного університету
імені Данила Галицького*

ТОТАЛІТАРИЗМ ТА ПЕРЕСЛІДУВАННЯ ЗА МОВНОЮ ОЗНАКОЮ

Тоталітаризм - це своєрідна злоякісна система, яка мережею своїх інститутів-метастазів знищує все, що перечить її соціальному генотипу. Ще в 30-х рр. ХХ ст. відомий львівський юрист Рафал Лемкін заявив, що геноцид - це як пряме знищення певного етносу, народу, так і опосередковане - через заборону розвивати рідну культуру і, особливо, рідну мову. Закриття музеїв, клубів, народних домів, початкових та середніх шкіл, ліквідація мов національних меншин у викладацькому процесі вищої школи, є таким же агресивним геноцидом, як і виселення з автентичних територій, сегрегація в концентраційних таборах, обмеження продуктами харчування, чистою питною водою та родючими ґрунтами.

Розвиток української культури та української мови, її утиски російською імперською владою, є показовим хрестоматійним геноцидом. Ще на початку ХІХ ст. до 40-х рр. до українського театру пісні, танцю, кобзарства відносились достатньо терпимо в тогочасній Росії. Була навіть мода на хлопоманію, малоруську екзотику. Навіть російський імператор реагував на колоритні українські п'єси, поставлені в театрах гучними оваціями та фразами: «ай-да лихо, ай-да лихо!». Українських кобзарів запрошували на світські заходи, подеколи об'єднували їх виступи з російськими гусярами. На початку ХХ ст. мав бути зреалізований проект пам'ятника Богдану Хмельницькому, який з шаблею та булавою захищає двох побратимів - кобзаря та гусяра від іногородців та чужинців. Але пам'ятник не поставили, як і дружба двох народів не зреалізувалася.

Чому так відбулося? чому відносна терпимість переросла у відверті переслідування, утиски та обмеження розвитку та культури та відверту агресію?

З 40-х рр. XIX ст. царат зрозумів, що українці претендуватимуть на куди важливішу політичну роль, прагнутимуть, якщо не самостійності, то повної автономії, і не обмежаться фольклорно-хореографічним розважанням російського чиновництва та поміщицько-купецької еліти.

У 1841 р. в Німеччині, яка бурхливо об'єднувала розрізнені князівства та вільні міста в нову відроджену державу, відомий мандрівник-дослідник, засновник етногеографії Йоганн Георг Коль опублікував книгу «Незнана Україна». Вчений здійснив кілька подорожей від Одеси до Харкова, з Харкова до Києва, від Києва до Львова. Вивчав життя, побут, господарювання в українських селах та ремісництво в українських містечках. Прийшов до висновку, що 7,5 млн. малоросів під орудою російської корони та 3,5 млн. на території австрійського цесарства складають єдиний етнос з ознаками цілісного народу. Окрім того, цей незнаний в Європі народ духовно, організаційно та культурно перебуває на голову вище від того народу, що ним управляє. Ця думка сприяла процесам єднання німецьких субетносів в єдину націю, як реалізація втрачених можливостей та можливого поглинання Данією, Францією, Австрією та Росією.

Австрійський канцлер Меттернінг - лідер Віденського конгресу проголошував, що Німеччина - це географічне поняття, що вона перетворилася у факт історичного минулого і ніколи не матиме самостійної держави. А тут якийсь вчений Коль стверджує протилежне, прогнозує відродження великої Німеччини та ще й передбачає творення на території Росії відновленої Української держави, історія якої сягає до Київської Русі. Переляк виник і в Петербурзі. Ніхто з російського керівництва не бажав потужного відродження української ідеї, бо вбачав у цьому пряму загрозу розпаду російської монархії. З цього часу розпочинається політика системного утиску, обмеження, а то й відвертої заборони розвитку та прогресуванню української культури та, насамперед, української мови.

Після демократичних перемін в Європі, зумовлених революцією Весни народів 1848 р. багато пригнічених національних меншин розпочали відвойовувати права на власну самоідентифікацію. Угорці досягли найбільшого успіху, бо створили на основі австрійської монархії Австро-Угорську дуальну імперію. Поляки та чехи

досягли максимуму автономії та самоврядування на питомих етнічних територіях. Імперський Петербург очікував, що українці зажадають подібного і в такий спосіб обмежать необмежені владні повноваження царського двору. Знамениті валуєвські циркуляр та Емський указ стають своєрідним адміністративним ресурсом, який має забезпечити верховенство російської мови та культури.

Ще за часів Олександра I царська адміністрація вирішила перекласти Святе Письмо з церковно-слов'янської на російську мову. Владика Філарет в Петербурзі очолив оргкомітет з перекладу та друку Святого Письма. Було надруковано нечуваним на той час накладом у 200 тисяч текст Нового Заповіту. Але реакційні кола РПЦ виступили категорично проти цієї ініціативи. Синодальна комісія заборонила поширювати серед усіх верств населення новий переклад. Олександр II вольовим рішенням вирішив виправити ситуацію. За короткий період часу переклали як Старий, так і Новий Заповіт. Росія виявилась останньою державою в Європі, яка не мала національного перекладу Святого Письма, маючи вже перекладеним та надрукованим перший том «Капітала» Карла Маркса. Але імператору доповідають, що українці випередили росіян в перекладі Біблії і ось-от першими надрукують власне Святе Письмо рідною мовою. Ті ж реакційні російські кола натиснули на міністра внутрішніх справ Валуєва і він видав циркуляр, який заборонив друк українською мовою адміністративної, духовної та навчальної літератури.

Ще цікавіша доля Емського указу. Царська Росія потерпала від нестачі чиновників-управлінців нижнього та середнього ешелону. В європейській частині імперії їх було вдсятеро менше, ніж в Англії та Німеччині з розрахунку на душу населення. Бракувало дворян з університетським дипломом. Переважно чиновні посади заповнювали освічені поляки, які на місцях запроваджували другою адміністративною мовою власну, польську. Поняття чиновник-держиморда зумовлено не стільки агресією та самодурством, а й виключним місцем в управлінській вертикалі. На одній особі замикалися функції, як мінімум 8-10 не зреалізованих, але необхідних керівних посад. Щоб розв'язати дану проблему, необхідне відкриття нових університетів та інститутів, які готуватимуть керівників-адміністраторів. Міністр осві-

ти царського уряду Головнін подає ідею створити на півдні держави, в Малоросії, мережу інститутів з чотирирічною формою навчання, власне, українською мовою. Він пропонує навчання державним коштом з обов'язковим відпрацюванням по розподілу в різних губерніях від двох до чотирьох років в різних губерніях. Міністр стверджував, що українська молодь «в учении прилежна, а в результатах достойна, прилежанием и послушанием превосходит великорусскую молодежь». У доповідній міністра був окремих лист від професора Ніколая Пірогова, який підтримував ініціативу та пропонував створити мережу лікарсько-фельдшерських інститутів, де б українською мовою навчали майбутніх медиків. Великий хірург згадував, як в час Кримської війни солдати з України за короткий час освоювали ази медицини і ставали кваліфікованими фельдшерами та медичними братами.

Але розширення мережі університетів, розростання армії студентства співпало з наростанням терористичного руху різночинців, представників Народної Волі та інших антидержавних організацій. Перший замах на імператора Олександра II настільки обурих його, що він виніс догану всьому кабінету міністрів, чого раніше ніколи не робив. Міністра освіти звільнив без попередження та роз'яснення і видав в 1867 р. в час закордонного відрядження Н-ський указ, який фактично заборонив не тільки офіційне використання, а й друк українською мовою будь-яких текстів.

Як бачимо, такі репресивні заходи царського уряду зумовлені конкурентною здатністю українців випереджувати росіян не тільки власним духовним розвитком, а й бути першими в загально-державних ініціативах та будівничих процесах. Тоталітаризм не терпить, якщо хтось проявляє талант, здатність творити та самостійно розвиватися. Тоталітаризм - це не вимога всіх підніматися до певного ступеня досконалості, а насаджуваний зверху процес спрощення, вульгаризації, а в перспективі - й варваризації культури, як панівної, так і національних меншин. Результатом такої варваризації стає революційний переворот 1917 р., падіння царської імперії та розбудова нового тоталітаризму - комуно-більшовицького, який за гаслом інтернаціоналізму приховає начала нового російського шовінізму.

*Олена Дробот,
старший викладач кафедри українознавства
Львівського національного медичного університету
імені Данила Галицького*

СОЦІАЛЬНІ СТРАХИ В ПОСТТОТАЛІТАРНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Тоталітаризм має чимало ликів, однак найбільш виразним серед них є лик міфічної Медузи Горгони, одного погляду на який вистачало, щоб перетворити людину на камінь. Обираючи саме такий початок викладу проблеми соціальних страхів, породжених тоталітаризмом, маємо на увазі привернути увагу до чи не найбільш глибоких травм постколоніального суспільства, що породило бездіяльність, безініціативність і, зрештою, соціальну байдужість та егоїзм.

Є. Головаха, аналізуючи соціальні патології посткомуністичного суспільства [1], зазначає, що саме страх, виявлений у так званому соціальному божевіллі, закріпився у масовій свідомості українців як амбівалентність свідомості. Опираючись на думку М. Грушевського, з його висновком про джерела масового страху, що криються в «органічно огидних українській природі» покараннях, які практикувалися в Російській імперії, автор продовжує: «Під соціальним божевіллям слід розуміти не психопатологію в традиційному сенсі, а специфічну патологію суспільної організації, що розвивається за своїми законами і не підлягає психіатричному тлумаченню й відповідному лікуванню» [1]. Отже, соціальні страхи не можуть бути подолані якимись конкретними загальнопридатними способами, натомість для позбавлення від них цілком добре підходять методи соціалізаційного типу: формування справді демократичного типу політичної культури – на рівні суспільства, вираження національних ідентифікаційних процесів – на рівні етнокультури, формування громадянської свідомості – на рівні особистості.

Соціальний страх в руслі екзистенційного підходу може бути визначений як рамковий щодо самоуявлення людини про себе і соціум. Через це будь-яка зміна, що відбувається із цими рамками, ла-

маючи (тоталітаризм), стрімко розширюючи (глобалізм), звужуючи (пандемія) чи діючи по-іншому, викликає соціальний страх. Таким чином, він, у силу сталості змін, є постійним екзистенційним супутником особистості.

Повертаючись до теми тоталітарно обумовлених страхів, що виникли через насильницьке руйнування меж особистої свободи людини, зазначимо, що в посттоталітаризмі його виявом є етатизм, а реакціями особистості – цілковите і свідоме нівелювання рамок, наприклад, батьками – виховних рамок для власних дітей; сваволя, яка виявляється у небажанні визнавати межу між власною та свободою іншого (різноманітні соціальні маніфестації з префіксом анти-); а також протилежні, як-от самоусунення від соціуму та його правил, що презентується як розширення рамок особистості (монашество, дауншифтерство, чайлдфрі тощо). У будь-якому разі ці вияви соціальних страхів можна вважати реакцією людини на соціальні зміни, при цьому чим потужнішими є впливи, тим більш тривалими та сильними є реакції, що характеризуються різним ступенем активності особистості: від активного протистояння (контрреакція на рабське існування в тюрмі від І. Багряного: «Ліпше вмерти біжучи, ніж жити, гниючи!») – до повної самонівеляції особистості, віктимної поведінки, покори (наприклад приховування факту Голодомору його жертвами; виправдовування ката — так званий Стокгольмський синдром).

Таким чином, соціальними реакціями на тоталітарні страхи в Україні є як її неодноразові майданні протести, так і неодмінна «какая разлица», тобто громадянська апатія.

У розрізі суспільства прагнення зупинити соціальні страхи є далеко не продуктивним, оскільки має нереальні цілі, однак, на думку Л. Горохової [2], необхідне з'ясування їх причин для того, щоб «передбачати його «хвилі» і по можливості знешкоджувати страхітливе як в оточуючій людину дійсності, так і в самій людині, не допускаючи, щоб вона впадала в апатію або у відчай, у нігілізм або в конформізм, у бунт або в небажання жити» [2, с. 151]. В українських історико-культурних та соціально-політичних реаліях така теза шириться одразу на чисельні соціальні групи.

Здійснимо спробу ретроспективного аналізу та наважимося на прогноз. Отже, схожість сучасних обставин із передднем настання тоталітаризму в Україні на початку 20 століття не викликає жодних сумнівів: падіння імперії, утворення на її уламках нової, війна, пандемія. Наявність цього історичного флеш-роялю викликає відповідні соціальні рефлексії, в тому числі – страх відновлення тоталітаризму. Перед лицем цієї загрози, яку, зважаючи на історичний досвід, не можна цілком відкидати, раціональний аналіз забезпечує виявлення відмінних рис щодо подій столітньої давності. Такими є, по-перше, наявність відповідного досвіду, по-друге, тридцятирічна віддаленість від події руйнування імперії. Однак не слід знецінювати того факту, що «впізнання» знайомого страху може створювати ілюзію безпеки, отже й відновлення культури особи, диктатури, тоталітаризму на основі соціальної пасивності, самоусунення із громадянського життя, врешті, відродження травмованої тоталітарної ідентичності.

Ще одним із наслідків тоталітаризму є тотальна втрата довіри: до людей, до держави, до інституцій тощо. Цей феномен теж породжений ламанням соціальних рамок, отже й соціальними страхами: перед потворною системою доносництва, насильством держави над особистістю, домінуванням однієї інституції (партії) над усіма іншими тощо.

Таким чином, жертвами тоталітаризму є не лише фізично знищені діячі культури, політики, вчені, селяни та інші верстви, а й суспільство в цілому, яке, переживши тоталітарний терор, не позбулося його психологічних наслідків, уможливлуючи тим самим новий тоталітаризм, отже й нові жертви. Натомість запобігання цим далеко не бажаним наслідкам можливе тоді, коли відбудеться усвідомлення страхів, виведення їх із тіні.

ЛІТЕРАТУРА

1. Головаха Є. Соціальні патології посткомуністичного суспільства. *Політологія посткомунізму. Політичний аналіз посткомуністичних суспільств*. К. : Політична думка, 1995. URL : <http://litopys.org.ua/polpost/r3a5.htm>
2. Горохова Л.В. Соціальні страхи в глобалізованому світі. *Вісник Дніпропетровського університету. Філософія*. 2012. Вип. 22 (2). С. 149–154.

*Тетяна Єщенко,
кандидатка філологічних наук, доцентка,
завідувачка кафедри українознавства
Львівського національного медичного університету
імені Данила Галицького*

ІСТОРИЧНИЙ АДРЕСАТ ХУДОЖНЬОГО ТЕКСТУ ЯК ЗНАК НАЦІОНАЛЬНОЇ ПАМ'ЯТІ УКРАЇНЦІВ

Постановка проблеми. Художній текст як знак комунікації розглядаємо у ролі кванта націєцентричної інформації, що здатна віддзеркалити своєрідність втілення світогляду не тільки окремого автора, а й лінгвоспільноти. У сучасній текстолінгвістиці наявні розвідки, в яких розглянуто окремі проблеми адресатності як текстової інваріантної ознаки словесного цілого (М. Венгинюк, В. Назарець, К. Олексій, Л. Скорина, Н. Стечишин, Г. Мандрикова, О. Лещенко), проте відсутні розвідки, в яких було б потрактовано претекстові одиниці (присвяти, заголовкові комплекси, епіграфи) як знаки національної пам'яті, складники універсуму української лінгвонаціосфери. Нам видається такий підхід новаторським і складає *актуальність* пропонованої розвідки.

Мета статті – здійснити опис претекстових одиниць, що мають скерованість на історичного адресата, й визначити їхню роль як знаків національної пам'яті українців.

Унаслідок здійснених спостережень (700 прикладів з художніх текстів ХІХ –ХХІ ст.) дійшли висновку: для українськомовних художніх словесних цілих притаманне скерування образно-естетичної комунікації до так званого *історичного адресата*. У ролі вказаного об'єкта мовлення зазвичай постає громадсько-політичний діяч, науковець, митець, непересічна особистість, яка зробила певний внесок у еволюційний поступ людства загалом, України зокрема. Реальний адресат у контексті авторського звернення до нього може сприйматися як особа суто приватна. У цьому випадку ми можемо мовити про *біографічного адресата*, з яким автора пов'язують певні ділові, творчі, родинні, інтимні стосунки, або ж автор особисто

незнайомий із ними, але вважає за необхідне висловити свої міркування з приводу тих або інших аспектів їхньої громадської, творчої діяльності, способу життя або мислення, морально-етичних або духовних запитів. Такі адресати зазвичай входять до тектів-дедикацій (присвят) і постають не лише виразниками комунікативної позиції «ТИ» адресованості художнього мовлення (→тобі, →до тебе), а й маркерами як індивідуальної, так і **національної пам'яті українців**. Вони здатні актуалізувати у художньому тексті прецедентні імені й слугувати міжтекстовому діалогічному зв'язкові. Нами вирізнено зовнішньотекстового адресата, реального читача. При цьому, цей адресат може бути сучасником (не дистанційованим) із ракурсу сприймання адресанта, коли і автор-адресант, і адресат перебувають в одному просторово-часовому континуумі. Так, Олександр Олесь вірш «У вас стільки сонця золотого» присвятив **Марії Фабіановій**, О. Кобилянська твір «Людина» присвятила **Наталії Кобринській**, Олена Печорна роман «Фортеця для серця» адресувала **батькові**, Марко Вовчок повість «Інститутка» - **Тарасові Шевченкові**, Тарас Шевченко поему «Катерина» - **Василеві Жуковському**, а віршовану поему «Кавказ» - **Якову де Бальмену**, Ольга Кобилянська повість «Земля» присвятила своєму **батькові**, Павло Тичина вірш «О панно Інно!..» - сестрам **Інні** та **Поліні Коновал**. Ідеологиня нашої національної аристократії, письменниця, яка започаткувала естетику модернізму в європейській літературі, Леся Українка свій перший твір «Надія» присвятила тітці «Елі» (**Ользі Косач**, відомій українській письменниці, літературознавиці, етнографині, лікарці за фахом, котра була заслана за царської імперії у Сибір, «Сім струн» - з посвятою **«Дядькові Михайлові»**, «Сльози-перли» - з адресацією **Іванові Франкові**, «Кримські спогади» - з посвятою **«Братові Михайлові»**, «Вечірня година» - з адресацією **«Коханий мамі»**). Звісно, що вказані антропоніми для сучасного комуніканта-читача є дистанційованими у часі (історичними особами). Але на мить текстотворення вони були присвячені сучасникам авторів-адресантів-читачів, реальним, біографічним особам. Текст як знак обміну художньою інформацією між комунікантами не іс-

нує ізольовано як «річ-в-собі». Найчастіше у художніх мовленнєвих витворах фіксуємо семантичну синхронність щодо маркування адресата у претекстових одиницях (заголовках, присвятах тощо) і в самому тексті. Так, Олена Пчілка присвятила твір «*Миколі Лисенкові* (Давньому дорогому другові)» і вказаний антропонім наявний у цілісному комунікативному комплексі (заголовок + текст). Тоді як, до прикладу, у вірші Максима Рильського «Сафо до Афродіти» відсутня вербальна вираженість скерованості художнього повідомлення (присвячений текст *Миколі Зерову*) і читачеві-адресантові необхідні фонові знання для осягнення семантичної глибини словесного цілого. Дистанційований адресат перебуває з автором у різних часово-просторових референціях. В художніх текстах при цьому спостерігається асиметрія діалогічних відношень між адресантом і адресатом, зміщення темпорально-локативних модусів, пор.: «*Миколі Сому з цього світу*» (В.Баранов), «*А знаєш, Кобзарю!*» (Л.Бенедишина).

З-поміж моно-, поліадресатів у претекстових одиницях ідентифікуємо назви відомих постатей української культури: «*Амвросію Яновському...*» (І.Франко), «*Василеві Симоненкові*» (І. Драч), «*До Основ'яненка*» (Т.Шевченко), «*Зоні Юзичинській*» (І.Франко), «*Н. Маркевичу*» (Т.Шевченко), «*М.Костомарову*» (Т.Шевченко), «*Шевченкові*» (О.Олесь), «*Пам'яті Коцюбинського*» (О.Олесь), «*Горинь Ользі*» (Б.Мацелюх), «*Сергієву Мельничуку*» (Д.Павличко), «*Олесю-Донію, голові Комітету із захисту української мови*» (Д.Павличко).

У ролі адресанта можуть фігурувати власні найменування друзів, знайомих автора: «*Анатолію Корнеєву*» (Г.Дудка), «*Сибірному Андрієві*» (Б.Мацелюх), «*Аліні В.*» (Л.Федорів), «*Анні П.*» (І.Франко), «*Данилові Млаці*» (І.Франко). Але найпродуктивнішою групою є власні найменування історичних постатей: «*До Мазени, прочитавши його біографію*» (П.Куліш), «*Шевченкові*» (Ю.Блаженко), «*Москалі*» (*Іванові Зайцеву*)» (Д.Павличко), «*Андрію Малишку в полудень його віку*» (М.Рильський), «*Гоголю*» (Т.Шевченко), «*Зорева доля: Михайлу Стельмаху*» (М.Литвинець), «*Посвята Богданові Ступці*» (Б.Бовшик), «*Миколі Лисенкові* (Давньому другові)»

(О.Пчілка), «*Ірині Вільде*» (Д.Павличко), «*А.О.Козачковському*» (Т.Шевченко), «*Отцю Никодиму*» (Л.Степаненко), «*Мій спомин про Юрія Яновського*» (І.Драч), «*Сонет Михайлові Стельмаху*» (В.Швець), «*Шевченкові від України*» (Б.Казанжи), «*Гетьману Павлу Скоропадському*» (Темнослав), «*Н.Маркевичу*» (Т.Шевченко), «*Корженкові*» (І.Франко), «*Марку Вовчку*» (Т.Шевченко), «*Марії Заньковецькій* (Кантата)» (П.Тичина), «*Миколі Лисенкові*» (Л.Глібов), «*Мати земля: Михайлу Стельмаху*» (М.Романченко), «*Реквієм Павлові Тичині*» (І.Драч), «*Вогник*» (*Максимові Рильському*)» (А.Малишко), «*Сучасники*» (*Максимові Рильському, Павлові Тичині*) (Є.Маланюк), «*Вічно юний*» (*Павлові Тичині – на п'ятдесятиріччя*) (С.Крижанівський), «*Здвиг*» (*на 60-і роковини смерті Кобзаря*)» (К.Поліщук). Сучасна художня комунікація містить низку творів, присвячених Героям Революції Гідності: «*Максime, брате, правда ж мене чуєш? (присвята Максимові Шимку)*» (Анастасія Дадзар), «*Білі вишні (присвята Юрієві Дяковському)*» (О.Кобрин). Цикл віршів «*Без смертні*» Ганни Дудки - «*Очі твої – судді (присвята Михайлу Живневському)*», «*Єдина роль (присвята Сергієві Нігояну)*», «*Нащадок Кошового (присвята Андрієві Саєнко)*, «*Сум Че Гевари (присвята Ігореві Сердюку)*», «*Турківський прапороносець*» (присвята Романові Сенику)», «*Шостий з Гуриків*» (присвята Романові Гурику)», «*Присвята полтавському Поєтові Олександрові Ковтуну*» (Ю.Стиркіна), «*На двадцятій сторінці...*» (присвята Назарові Войтовичу)», «*Перша лінія*» (присвята Устимові Голоднюку); вірші Нелі Кінзерської: «*Хлопчина з Майдану (присвята Назару Войтовичу)*», «*Чи болить тобі друже? (присвята Володимирі Жеребному)*», «*Полум'я Майдану (присвята Юрію Вербицькому)*», «*Той, хто поліг за майбутнє (присвята Миколі Дзязульському)*», «*Дівча з Майдану (присвята Ользі Бурій)*», «*Романтик*» (присвята Олександрові Плеханову)» та ін. Історичний адресат вербально виражається у художньому тексті та в претектових одиницях як **знак колективної національної пам'яті**, оскільки зазначена особа або ж вже відійшла у вічність і намір адресантів – закарбувати вербально спомин про визначну по-

стать української (світової) культури («*На смерть Лесі Українки*» (В.Самійленко), «*На роковини смерті Шевченка*» (В.Самійленко), або ж перебувають ще в одному часовому вимірі з адресантом, проте велич його особистості спонукає комуніканта виразити вказану інтенцію у словесному цілому («*До Святослава*» (І.Римарук). Це мовлення так званого закритого типу, що не передбачає зворотного зв'язку, лише скерування художньої інформації на реального зовнішньотекстового читача.

Серед найменувань узагальнених адресатів також можуть поставати у ролі виразників національної пам'яті такі заголовки-присвяти художніх текстів: «*Героям Крут*» (Н.Черкес), «*Українки – героям Майдану*» (збірка віршів «Материнська молитва»), «*В казематі*» (*моїм союзникам*), вірш присвячений членам Кирило-Мефодіївського товариства (Т.Шевченко). Роман «Тенета війни» Павла Дерев'янка містить маркування узагальненого адресата: «*Присвячується захисникам і захисницям України*», «*Пам'яті Крут*» (Г.Гентош).

Висновки. Здійснено опис претекстових одиниць (заголовкові комплекси, присвяти, епіграфи), що мають скерованість на історичного адресата, й визначено їхню роль як знаків національної пам'яті українців. Вони слугують складниками універсаму лінгвонаціосфери, слугують міжтекстовим діалогічним зв'язкам між текстами й інтертекстуальними кодами діалогічності. Дедикація, окрім комунікативної функції, може виконувати *функціюзбереження й ретрансляції національної пам'яті українців*, виразити інтенції адресанта і бути формою експлікації приязні, вдячності, дружби, формою гри між адресантом і адресатом, виразником між текстових зв'язків між словесними цілими.

ЛІТЕРАТУРА

1. Єщенко Т. Феномен художнього тексту: комунікативний, семантичний, прагматичний аспекти: монографія. Львів: Друкарня ЛНМУ, 2021. 650 с.
2. Єщенко Т. Лінгвістичний аналіз тексту: підручник. Київ: Академія, 2009. 264 с.
3. Скорина Л. Присвята як маркер між текстових зв'язків (на матеріалі українського письменства 1920-х років). Слово і Час. 2017. №7 (679). Липень. С. 3-11.

*Руслана Жангазінова,
старший викладач кафедри українознавства
Львівського національного медичного університету
імені Данила Галицького*

ПЕКЛО ІЗ НАЗВОЮ САНДАРМОХ

Період червоного терору став трагічною сторінкою в історії українського народу. І досі територія нашої держави рясніє місцями масових розстрілів та поховань. Биківня («Биківнянські могили»), Рутченкове поле, Лук'янівський цвинтар у Києві, Дем'янів лаз, урочище Саліна, Микулинецький цвинтар, Тюрма на Лонцького, урочища Триби та Суча балка – це лише мала частина тих місць, де земля рясно вкрита кров'ю і сльозами невинно закатованих жертв кровожерливої радянської машини, де досі відчувається біль, крики та стогони приречених на смерть. Чи не в кожному місті «червоні захисники» знищували сотні й тисячі людей, за якими були страшні гріхи – освіченість, розвинена самосвідомість, чесність, сміливість, патріотизм, приналежність до українського народу та любов до його історії й культури. Саме за мужність бути українцями сталінські посіпаки знищили мільйони людей. Хтось поклав своє тіло у рідну землю, а іншим каральна машина не дала й такого крихітного шансу, бо страчено було патріотів далеко за межами Батьківщини.

Багато великих українців та членів їхніх родин загинуло у таборах за межами своєї країни, їх було розстріляно в шахтах й урочищах. У цьому контексті слід згадати про одне з таких урочищ смерті – Сандармох, що у Медвеж'єгорському районі Республіки Карелія. Це місце, звідки не вдалося повернутися живими 1111 в'язням соловецького етапу: Миколі Зерову, Миколі Кулішу, Лесеві Курбасу, Валер'янові Підмогильному, Остапові, Богданові й Антінові Крушельницьким, Володимиру Чехівському, Сергієві Грушевському, Павлові Филиповичу та ще сотням свідомих українців і представників інших національностей. Усі вони були нещадно знищені органами НКВС у жовтні – листопаді 1937 р. і таємно заховані. Радянська влада не визнавала цього злочину, як і багатьох інших,

аж поки власними зусиллями директор науково-дослідного центру «Меморіал», що у Санкт-Петербурзі, Веніамін Іофе у архівах Регіонального управління ФСБ РФ в Архангельську не знайшов оригіналів розстрільних документів. Було доведено, що саме на території цього лісового урочища, зовсім недалеко від дороги розстрілювали мучеників Біломорсько-Балтійського каналу, місцевих жителів, соловецьких в'язнів: священників, відомих діячів культури та науки (письменників, драматургів, режисерів, істориків, перекладачів), військових, технічну інтелігенцію, політиків та ін.

У Сандармосі загинув цвіт української інтелігенції. Їхні смерті стали високою ціною української боротьби зі страшним монстром – радянською каральною машиною. Адже саме вони не лише вболівали за «українську» Україну і могли надихати інших сподвижників, а ще й були свідками соловецьких злочинів, які так намагалися приховати «батьки» світлого комуністичного режиму. Їхні смерті приурочили до великого ювілею – двадцятиріччя більшовицької жовтневої революції. Влада не могла дозволити, щоб майже триста українських в'язнів та ще сотні інших вийшли і розповіли про страшні звірства таборів. Окрім того, переживши ГУ-ЛАГ, ці патріоти стали б незламною рушійною силою для народу у боротьбі зі «сталінською демократією».

Режим не міг так ризикувати. Саме тому всього за кілька днів заступник начальника Ленінградського управління ОГПУ по адміністративно-господарській частині М. Матвеев фактично власноруч розстріляв більше тисячі патріотів, яких на страту привозили майже непритомними, попередньо роздягнувши, зв'язавши та закривши рот ганчіркою – дуже вже боялася влада, що свідки її звірств втечуть і заговорять. Смертників у трьох брудних та пропахлих кров'ю кімнатах готували до останнього виходу за межі бараку в Медвежій Горі. А потім просто скидали в ями чи ставили коло них, і добре навчений вбивця виконував смертний вирок.

Сталінський терор, який в історію України увійшов із назвою «Покоління розстріляного відродження», став кривавою плямою на тлі минувшини нашого народу. Злочини пекельної каральної тоталітарної системи не можна стерти з пам'яті українського народу.

літарної машини, зокрема і злочин Сандармоху, не мають терміну давності, хоча більшість доказів і сховано ганебними нащадками «визволителів» за товстими стінами архівів КДБ.

Не можна забути, не можна пробачити. Сандармох – це злочин не проти конкретної особи, не проти кількох сімей, не проти України. Це злочин проти людства і людяності. 1111 осіб, чії імена ідентифікували разом із датами вбивства, а насправді близько 9000 людей, чийх імен ми ніколи не дізнаємося, - це не просто цифри на папері, не просто статистика. Це життя, це долі, це плани, мрії і надії, які буди нещадно закатовані, знищені ворогом – радянською тоталітарною машиною. Це муки, це біль, це страждання. Це пекло із назвою Сандармох!

ЛІТЕРАТУРА

1. Без строку давності. Хто, як і кого розстріляв у Сандармоху // <https://www.radiosvoboda.org/a/29582023.html>
2. Дмитро Веденєєв, Сергій Шевченко // Розвіяні міфи. Історичні нариси і статті. — К.: Фенікс, 2010. — 576 с.
3. Сергій Шевченко. Архіпелаг особливого призначення. — К.: Фенікс, 2006. — 368 с.
4. Сергій Шевченко. Соловецький реквієм. — К.: ВПК «Експрес-Поліграф», 2013. — 592 с.
5. *Юрій Олексійович Дмитрієв. Место памяти - Сандармох.* – Петрозаводськ, 2019. — 516 с.

НАТАЛІЯ ІЩУК,
старша викладачка кафедри українознавства
Львівського національного
медичного університету
імені Данила Галицького

ДО 100-РІЧЧЯ ВІД ДНЯ ТРАГІЧНОЇ ЗАГИБЕЛІ КОРИФЕЯ УКРАЇНСЬКОЇ ХОРОВОЇ МУЗИКИ МИКОЛИ ЛЕОНТОВИЧА

Ой ви, білі лебедоньки, голосні пісні,
Ви літайте, ви шугайте в рідні сторони!
Згинув славний Леонтович у досвітній час,
Білі крила, як вітрила, залишив для нас.
Слава славна не поляже, не помре в віках,
Славен славний Леонтович,
Хай живе в піснях!

Максим Рильський

23 січня 2021 року виповнилося 100 років від дня загибелі видатного українського «хрестоматійного композитора».

Микола Леонтович народився 1 (за старим стилем 13) грудня 1877 року на Поділлі у селі Монастирок колишнього Брацлавського повіту (зараз Немирівський район Вінницької області) у багатодітній сім'ї Дмитра Феофановича та Марії Йосипівни Леонтовичів. Його прадід, дід та батько були священниками. Батько добре грав на цитрі, скрипці, гітарі та балалайці. Мати Марія Йосипівна походила з роду Ятвинських, була людиною «рідкої духовної та фізичної краси», залюблена у народні пісні і гарно співала. Саме від батьків Микола Дмитрович навчився грі на музичних інструментах, успадкував чудовий голос, любов до музики і української народної пісні, красу, ніжну музичну душу, щирий український гумор. Музику у родині любили всі. Брат Олександр був співаком-професіоналом, сестра Марія – вчилася в Одесі співу, сестра Олена займалася в Київській консерваторії по класу фортепіано, а сестра Вікторія грала на декількох музичних інструментах [1].

У 1887 році десятирічний Микола вступив до підготовчого класу Немирівської гімназії. Через брак коштів на навчання та за родин-

ною традицією вже наступного року продовжив заняття у Шаргородському початковому духовному училищі (1888-1892). Тут Леонтович опанував спів по нотах та міг вільно читати складні партії в церковних хорових творах. З 1892 року майбутній композитор навчається в Кам'янець-Подільській духовній семінарії (1892-1899), де вивчав теорію музики, хоровий спів. У цьому відомому на Поділлі навчальному закладі вчилися дід, батько і молодший брат Олександр. В майбутньому батьки бачили сина священником, але Микола Дмитрович самостійно вибрав свій власний життєвий шлях. У семінарії очолює хор семінаристів, у виконанні якого вперше прозвучали його обробки пісень “Гандзя”, “Ой чия ж то причина, що я бідна дівчина”. Опановує різні музичні інструменти (скрипка, флейта, фісгармонія) і після третього курсу бере участь у новоствореному струнному оркестрі, вивчає теорію музики і вперше починає аранжувати народні мелодії. На той час у музичному побуті України надзвичайно широко культивувався хоровий спів. Джерелом для хорового твору завжди була українська народна пісня, яка стала об’єктом художньої обробки професіональних композиторів. Леонтович усе своє життя займався обробками народних пісень, які використовував зі збірок, а також записував з голосу знайомих виконавців [1].

у 1899 році Леонтович закінчив повний курс духовної семінарії і вирішив працювати вчителем у сільських школах, самотужки вдосконалював свою музичну освіту. Викладав співи, організовував шкільні оркестри, хори. Був одним з небагатьох народних учителів в Україні, який в шкільній практиці використовував триголосний спів. У селі Чукові організував самодіяльний симфонічний оркестр, який виконував українські мелодії та п’єси українських і російських композиторів.

У 1901 році видав перший збірник пісень з Поділля. 1903 рік — другий збірник подільських пісень.

У 1904-1905 роках при Петербурзькій придворній капелі Леонтович складає іспити на звання регента хору. Переїздить на Донбас, на станцію Гришине, де у місцевій залізничній школі працює викладачем співу та музики.

У 1905 році під час революційних подій Леонтович організував хор робітників, який виступав проти російського самодержавства на мітингах, чим привернув увагу поліції. Через це змушений був повернутися на Поділля у місто Тульчин. Влаштувався у Тульчинське єпархіальне жіноче училище, де у всіх класах викладав музику і спів для дочок сільських священників, був керівником училищного хору. 2–3 рази на рік хор давав концерти української музики і на ці виступи приїздили гості з Вінниці, Києва, Кам'янець-Подільського та Одеси. Щосуботи та щонеділі хор співав у церкві — тоді народу збиралося стільки, що перед храмом заповнювали сходи і майдан. Знавець старовинної хорової літератури, він добре опанував знамениті київський, подільський та інші розспіви, мелодику яких нерідко наближав до народних зразків [1].

З 1909 року Леонтович навчається під керівництвом відомого теоретика музики Б.Яворського. У той час створив багато хорових обробок, зокрема славнозвісний “Щедрик”, а також “Піють півні”, “Мала мати одну дочку”, “Дударик”, “Ой зішла зоря” та інші [7]. У Тульчині знайомиться з композитором Кирилом Стеценком.

У 1916 році разом з хором Київського університету виконує свою обробку “Щедрик”, в основу якого покладено текст української народної шедрівки. Це була вже четверта редакція “Щедрика”, що набула незвичайної популярності. 5 жовтня 1921 року твір був презентований на концерті в Карнегі Холі в Нью-Йорку у виконанні хору Олександра Кошиця. В 1936 році американець українського походження Пітер Вільховський, який працював на радіо NBC, створює й записує англійську версію слів до “Щедрика” - “Carol of the Bells”. Саме ця пісня стає найвідомішою різдвяною мелодією на весь світ.

Із встановленням Української народної республіки Леонтович переїздить до Києва, де починає активну діяльність, як диригент та композитор. На той час професійні та самодіяльні хорові колективи України включило до свого репертуару ряд його творів. Деякий час Леонтович працював у музичному комітеті при Народному комісаріаті освіти, викладав хоровий спів на вечірніх диригентських

курсах при Музично-драматичному інституті ім. М.Лисенка, брав участь у створенні симфонічної капели ім. М.Лисенка, працював у Київській учительській семінарії, замінивши на посаді диригента Кирила Стеценка. Разом із композитором і диригентом Г.Верьовкою працював у Народній консерваторії, на курсах дошкільного виховання, організовує хорові гуртки. Досвід своєї педагогічної роботи Микола Леонтович узагальнив у навчальному посібнику для загальноосвітніх шкіл України «Нотна грамота. Підручник для навчання співів у народних школах» (Київ, 1920) [1].

У 1919 році Леонтович через переслідування й арешти української інтелігенції був змушений утікати до Тульчина, де засновує першу музичну школу в цьому місті.

1919-1920 роки — працює над народно-фантастичною оперою “На русалчин великдень” — першим великим симфонічним твором за однойменною казкою Б.Грінченка.

В ніч на 23 січня 1921 року композитор перебував у батьківській хаті у селі Марківка Гайсинського повіту, де пострілом з гвинтівки був убитий агентом ВНК Афанасієм Грищенком. Микола Леонтович прожив невелике життя. Йому було лише 43 роки. Ця трагічна звістка про зумисне вбивство талановитого українського композитора сколихнула громадськість. Подробиці смерті композитора та ім'я його вбивці були оприлюднені лише у 90-ті роки ХХ століття, але причина смерті досі залишається невідомою.

1 лютого 1921 року діячі культури, професори й студенти зібралися відзначити 9 днів за християнським звичаєм по вбивству композитора у Київському музично-драматичному інституті імені Миколи Лисенка. Тоді ухвалили створити Комітет пам'яті Миколи Леонтовича. До складу Комітету увійшли композитори Григорій Верьовка, Борис Лятошинський, Яків Степовий, Кирило Стеценко, Климент Квітка — вчений, фольклорист, чоловік Лесі Українки, Павло Тичина — видатний український поет й хоровий диригент, Гнат Хоткевич — бандурист, письменник, актор і мистецтвознавець, Нестор Городовенко — хоровий диригент, перший керівник капели “Думка”, Лесь Курбас — новатор театральної справи, Іван Садовський — актор і

театральний режисер, Микола Бурачек — президент Української академії мистецтв, Сергій Єфремов — історик української літератури та чимало інших діячів, а також рідня Миколи Леонтовича як почесні члени. В квітні 1921 року головою комітету обрали Юхима Михайліва — художника-символіста, поета і мистецтвознавця.

26 лютого 1922 року в Харкові Колегія Головополітосвіти затвердила Положення про Комітет, перейменувала його в Музичне товариство імені Миколи Леонтовича. Запрацювали секції: композиторська, хорова, етнографічна, педагогічна, перекладацька, видавнича та техніко-будівнича. Зорганізувалися навчальні студії і школи, вокально-інструментальні квартети, започатковані прилюдні музичні бесіди-”вівторки”, відбувалися концерти відомих виконавців.

1923 року вийшов журнал “Музика” за редакцією Миколи Грінченка, що стало справжньою подією Товариства. Навесні 1927 року Товариство зареєструвало 1014 музичних організацій (7 професійних хорів, 82 оркестри, 367 шкільних, 347 селянських і 211 робітничих хорів), понад 200 членів, мали філії у Вінниці, Дніпропетровську, Житомирі, Одесі, Полтаві, Харкові, Чернігові, Черкасах. 1927 року члени Товариства організували українську експозицію й представили майже 400 експонатів (музичні інструменти, нотні видання, макети оперних постановок, програмки та афіші) на Міжнародній виставці у Франкфурт-на-Майні.

Та комуністичний сталінський режим вирішив ліквідувати цей осередок українського мистецького життя і в лютому 1928 року, піддавши діяльність Товариства нищівній критиці на урядовому рівні, його ліквідували й створили ВУТОРМ — Всеукраїнське товариство революційних музикантів, “оскільки ім’я Леонтовича бул визнане неактуальним для радянськох доби” [8].

У 1977 році було відкрито музей М.Леонтовича у селі Марківка, неподалік від його місця поховання. У місті Тульчин Вінницької області працює Меморіальний музей М.Леонтовича. Його ім’ям названі навчальні заклади, музичні колективи, вулиці українських міст.

Микола Дмитрович Леонтович — був нікому не відомим народним вчителем з Поділля, який серед славних діячів яскраво ви-

різнявся незвичайною життєвою долею і самобутнім творчим спадком, глибоко розкрив співочу натуру свого рідного українського народу. Самоук за музичними знаннями, він досягнув вершини світового музичного мистецтва, сказав у ньому своє дзвінке й вагоме слово. Сучасна українська хорова музична культура як і ми всі можемо пишатися таким самородком, яким був Микола Леонтович.

Література

1. <http://libgal.com>
2. <http://lexinform.com.ua>
3. <http://dn.gov.ua>
4. <http://bykvu.com>
5. <http://msmb.org.ua>
6. <http://vinnytsia-museum.in.ua>
7. <http://view.genial.ly>
8. <http://ukrpohliad.org>

*Володимир Качкан,
доктор філологічних наук, професор,
завідувач кафедри українознавства і філософії
Івано-Франківського національного
медичного університету*

З КАМЕНЯРЕВОГО РОДОВОДУ (Петро Франко)

Спогади про великих людей так само корисні,
як і їхня присутність
(*Сенека*)

Ви, зійди, живеє сьогодні, а ми – для вічності!
(*Олег Гринів*)

Що ми знаємо про таку постать, як Петро Франко, син письменника і видатного вченого Івана Франка? У не так давно процвітаючій комуністично-фальсифікаційній ідеології та її підручних – радянській історіографії та літературознавстві – не знаходилося потреби й місця правдиво мовити про дітей Франка. На черзі дослідників – істинні сторінки із життєпису Анни, Андрія, Тараса. Сьогодні ж звернімо свій погляд до Петра.

Перелопачуючи численні довідники, енциклопедичні видання, довідаємося, що Франко Петро Іванович (криптонім: Фр. П.) народився 21 червня 1890р. у Нагуєвичах Дрогобицького повіту (на жаль, таке поважне видання, як «Енциклопедія українознавства» (Париж; Нью-Йорк, 1980. – Т.9. – С. 3529-3530), помилково називає день народження: 23 червня). Атмосфера культурно-літературного оточення, стихії фольклорно-етнографічної традиції благотворно впливали на виховання хлопця, формування його естетичних уподобань та інтересів. Виняткове зацікавлення батька до народних пісень, казок, легенд, переказів безпосередньо передавалися синам Тарасові, Андрію, Петру. Петро з роками згадував: «В Криворівні батько зібрав доволі етнографічного матеріалу, записуючи пильно приповідки, оповідання (особливо про Довбуша) та пісні.

Це збирання етнографічного матеріалу мало свій вплив і на найстаршого сина Андрія, і на мене. І Андрій, і я збирали теж

пильно. Я особливо зібрав багато приповідок та коломийок у Нагуєвичах, а цілу збірку передав, за радою батька, проф. Гнатюкові (Михайлові. – В.К.) до видання. На жаль видання не дійшло до завершення. Проф. Гнатюк кілька разів обіцяв повернути мені матеріал, але з різних причин цього не зробив, і матеріал залишився у його дружини» [1, с.311].

Як справедливо зазначала відома дослідниця фольклору докторка історичних наук Валентина Борисенко, Петро Франко ще зі шкільних років відзначився неабиякою допитливістю, енергійністю, заповзятістю, потягом до пошуку, до відкриттів, інтересом до техніки, хімії, мови, історії й літератури, географії, спорту, народної медицини, фольклору й етнографії. Коротке життя цієї талановитої людини вщерть було заповнене насамперед справою надбання знань. Ще навчаючись у Львівській гімназії, Петро Франко під час канікул збирав фольклорно-етнографічні матеріали. Під впливом батька і його безпосереднім керівництвом записував різні жанри фольклору у селах Голуботові і Завадові біля Стрия, Буркуті, Яйківцях, Криворівні та ряді інших сіл Карпат. Але, звичайно, найбільше – у селі Нагуєвичах, де й народився. Зокрема, 1910 року він побував тут разом з батьком, який хотів, щоб його діти добре знали всю родину Франків [2, с.40]. Сам же П.Франко писав: «Це були канікули і я весь день, від зорі до пізньої ночі був у лісах, на пасовиськах, на гостинах і т.д. І завжди записував, записував. Записував у маленьких книжочках «нотесах», часто з великим поспіхом, а задня і за «свіжої» пам'яті переписував «на чисто», при чім помагали мені й мої принагідні знайомі пастухи, пастушки, жєнці, з якими я ходив жати і можу похвалитися, що жав не гірше за них» [3, арк.3].

Молодий фольклорист фіксує найтонші нюанси людських стосунків, занотовує народні замовляння, прикмети тощо. Коли у П. Франка від надмірного переписування заболіли очі, він прислухався і до порад своїх родичів. Сам про це згадує: «Я ходив «відмовляти» очі до другої жінки Гаврилихи, вітчима Івана Франка, тоді старшого, але кремезного та поставного господаря. Дивним дивом його друга жінка, з вдачі незвичайно тиха, завжди говорила до ньо-

го на «ви», що на селі буває хіба виїмком. Ця друга жінка славилася в селі доброю знахаркою, і вона спалювала коло моїх очей повісмо та відшіптувала. На жаль, робила це так скоро, що помімо моєї великої вправи, я зміг записати тільки фрагменти «на ліси, на гори, на болота». Зачитування тривало з чверть години» [4].

П. Франко багато мандрував у бойківські, гуцульські, покутські сторони, записував фольклор, етнографічні матеріали. Відомо, що взимку 1911р. він побував у рідному селі, бував на весіллях. Так, 11 і 12 січня він записав від Миколи Твардовського, що часто старостував на весіллях, Тасі, Михайла, Петра Франків, Федора Комара повний хід весілля з усіма мовно-діалектними особливостями та нюансами, фіксацією елементів звичаєво-обрядової культури села. Він згадував: «Записав тоді ж дуже багато коломишок від сім'ї Франків: Захара, Гриня, Петра, далше від Василя Кахнія, Анни Лазорчин, Тасі Франко, Марини Франко, Каті Путяк, Ілька Хруника. Більшість з них, коли я заїхав до Нагуєвич 1940р., були покійні...»[5, арк.4].

1910 року П. Франко закінчив гімназію, паралельно склавши іспит з фізичного виховання у Львівському університеті. Працював учителем, а 1911р. вступив до політехнічного інституту, де здобув професію інженера-хіміка. Знову працював у школах, став співорганізатором товариства «Пласт». З 1914р. перебував у легіоні Українських Січових Стрільців, був сотенним. Згодом в Українській Галицькій Армії, де 1919 р. організував авіаційний полк. Виїжджав до Сербії з місією Червого Хреста у справах колишніх полонених-січовиків. 1922р. прибув до Відня, де займався видавничою діяльністю, зокрема видав книгу І.Франка «Лис Микита», ряд популярних книжок [6, арк.1].

З вересня 1922 року по 1930 р. П.Франко викладав в Коломийській державній гімназії. Активна культурно-громадська, просвітницька праця, ревна пропаганда української історії, літератури й культури не викликали у тодішніх польських властей особливої радості, і він був звільнений з посади.

1931 р. його запрошено на роботу до Харкова, де до 1936 р. працював старшим науковим співробітником у науково-дослідно-

му Інституті прикладної хімії. За досить короткий час написав ряд наукових праць з хімії, підручник з хімії, упорядкував «Енциклопедичний словник хімічної термінології». Одночасно працює над переробкою на драму повістей І.Франка, готує кіносценарій за твором Івана Франка «Борислав сміється», видає ряд популярних брошур.

Працелюбність цієї талановитої людини була надзвичайною. Працюючи у Харкові, П.Франко зареєстрував 36 винаходів, переважно в галузі переробки молока. Можливо, подальша праця в галузі хімічної науки невдовзі дала б нам великого вченого, та життя вносило корективи в долю цієї непересічної людини.

Хвора мати у Львові потребувала синівської опіки, і Петро Іванович 1936 р. повертається до Львова. Він доглядає матір і учителює в гімназіях у Львові та Яворові. Знову посилюється його інтерес до фольклору й етнографії. 1937 р. П.Франка обирають членом Наукового Товариства ім. Т.Г. Шевченка [7, арк. 77-78].

22 жовтня 1939 р. П.Франка обрали депутатом так званих Українських Народних Зборів, делегатом до Уповноваженої Комісії до Москви та Києва. У грудні 1939 року його призначають деканом товарознавчого факультету Українського державного Інституту торгівлі у м. Львові і викладачем неорганічної хімії. Згодом обирають членом Ювілейного комітету з відзначення 80-річчя від дня народження Івана Франка. Петро Франко бере участь у перегляді і обговоренні нової вистави «Лис Микита», готує до видання фольклорно-етнографічні матеріали, пише публіцистичні статті до численних періодичних видань. Та тривала ця праця недовго, бо сталінщина швидко дійшла і до західноукраїнських земель. Петро Іванович як член президії міськради Львова виступає на захист незаконно репресованих своїх земляків. Про це свідчить лист Стефанії Юркевич з Самбора 1940 року до Петра Івановича, в якому вона висловлює йому подяку: «Ваше поручення уможливило мені доступ до начальства НКВД, де мені заявили, що син мій Олександр, вивезений 13 квітня 1940 року, вернеться найдалше до кінця місяця вересня».

П. Франко продовжує інтенсивно працювати, намагається видати свої фольклорно-етнографічні записи. 1940 року він веде листу-

вання з Інститутом фольклору у м. Києві про видання його збірки «Коломийки» та «Весілля в с. Нагуєвичих Дрогобицького повіту» і надсилає ці матеріали до Інституту. Щоправда, Інститут фольклору за підписом заступника директора Ф. Лаврова і секретаря О. Романова відповів досліднику, що у зв'язку з відсутністю паперу, матеріали його скоро друкувати не будуть. Принагідно зауважимо, що через двадцять дев'ять літ частина коломийкового матеріалу, зокрема коломийки в записях П. Франка увійшли до академічного видання багатотомного корпусу «Української народної творчості» під назвою «Коломийки». Цей том підготувала відома фольклористка-славістка докторка філології Наталія Шумада. Зокрема, вона використала із записів П. Франка такі оригінальні тексти: з розрядку родинно-побутових коломийок (розділ «Вівчарство, землеробство та інші заняття»: «Винеси мі в поле їсти, аби-м не голоден»; (розділ «Пора дівування, парубкування»: «Ой я змок, як той вовк, через гору йдучи»); (розділ «Вечорниці, музики, танці, співи»: «Ой то мі ся сподобала коломийка тота» – «Ой заграй-ко, музиченько, заграй-ко, заграй-ко», «Коби штири разом грали, а цимбали били», «А я вмю танцювати, хороше співати», «Мамунцуню, мамунцуню, та я ваш синочок», «Ой поже-ну сиві бики та попід дубики», «А як я си заспіваю тої тараданки»); (розділ «Жарти, кепкування, перекори»: «Навчила ня мати жати, а тато косити», «Одна гора високая, а другая низька», «Моя мама була ладна, а я ще ладніша», «Та й вмираю, мамунцуню, вмираю, вмираю», «Ой ти мене породила, чорноброва мати»); (розділ «Щасливе кохання»: «Ой піду я попід сад, чи не впало ябко», «Ой не світи, місяченьку, та й ти, зоре ясна», «Як у літі при роботі води ся напити», «Ой дубочку зелененький, дрібне на ті лисце», «Я гадала, молоденька, що то вже зоріло»); (розділ «Незгоди в коханні»: «Сумна гора без явора, явір без калини», «Як не видко у петрівку снігу біленького», «Капустиння кришквате, а гірке качиння», «Ой то мене обмовила тота кривов'яза», «Та зродили під пеньочки, та зродили гриби», «Та на мене брехня впала, як на гуску вода», «Парубочку молоденький, ти світом балюєш», «Коби-єс не скапала, як лойова свічка»); (розділ «Чари»: «Ой дівчата, молодиці, ви, подоляночки», «Ой ходила ді-

вчинонька повід сіножати», «Дайся, рибко, на підмову, дайся, рибко, чути»); (розділ «Горе покинутих»: «Я на виру хусти перу, на споді сріберце», «Через твоє біле личко, через твої очі», «Ой я копав керниченьку, води не напився», «Ой пожену коні пасти та й на полонину», «Ой заходить ясне сонце за хмару синеньку», «Ой я гаю не рубаю, тільки ліщиноньку»); (розділ «Одруження»:

«Ой хто мене пожалує? Ні отець, ні мати», «Ой коби я за тим була, за ким же я мишлю», «Сама коні запрягаю, сама ними їду», «Чому вишні, чому вишні, чому не черешні», «Кажіть, мамо, татуневі, аби мні женили», «Ой вийду я на вулицю, зачало світати», «Та й ци я ті не мовила, файний парубочку», «Зайшло сонце за віконце, за ліс калинковий», «Ані вінка, ані вінка, ані перстенини», «Коби мені бог поміг тебе, мила тебе, мила взяти», «Ой у мого миленького сірак по коліна», «Можна знати, іпізнати, котра заручена», «Та я в свої матіночки тепер на відході», «Чому вікна побіліли, не позеленіли?»); (розділ «У родинному колі»: «Ой миленький рано встає, милу прикриває», «Умиєшся слізеньками, обітреш фартушком», «Посаджу я її у тачку, би в тачках сиділа», «Чужі жінки, як ластівки, по полю щебечуть», «Ой як я си погадаю, де ж моє щысте?»); (розділ «Діти в сім'ї. Сирітство. Лиха доля»: «Ой діти мої, діти, дрібні, як полова», «Поки були добрі роки, хліби ся родили», «Ой за тобов, сирітонько, та ніхто не встане», «Нема мої мамунцуні, нема мої квітки», «Ой кобим мав тата, маму, сестрицю рідненьку»); (розділ «Рідня, куми, сусіди»: «А що мені із родини, що родину маю»; «Тече вода із порога, плине на ній тріска», «Ой казала сусідонька, що я не робітна»); (розділ «Застольні приспівки, нісенітниці»: «Через стіни тече, хліб ся в п'єцу пече», «На припічку молотив, на запічку віяв»). З розряду соціально-побутових коломийок упорядник включила до збірника кілька десятків оригінальних текстів, зокрема: (розділ «Панщина»: «А вже вечір вечоріє, сонце над липами», «Ой ти стоїш на горі, а я на долині», «Не боюся я ні вїта, ані економа»); (розділ «Наймитиування»: «Ой то ми ся полюбили на велику нужду», «Ой як я си заспіваю, як я затужу», «А хто хоче гроші мати, цигари палити», «Ой піду я з того села, лиш лишу одежу», «А хто хоче гроші мати, най їде за море»); (розділ «Бідняки та багатий»: «Ой мамуню,

мамунцуню, хоче ми ся їсти», «Ой мамуню, мамунцуню, ой то-м згодніла», «Та не бути у дівчини, не бути, не бути», «Багач сіє, багач оре, ему ся не родить», «Там на горі оден дуб, бодай не розвився», «Котра дівка напереді та запишиласі», «Ой гуляла багацькая, гуляти не вміла», «Ци я тобі, пане вйте, перекосив между»; «Отчешаш» би-м говорила, «Вірую» не вмію».

Фольклорно-етнографічний запис П. Франка «Весілля в с. Нагуєвичах Дрогобицького повіту» [9, арк. 1-16] пролежав у рукописних фондах сімдесят вісім років, і аж тепер, завдячуючи В. Борисенко, прийшов до читачів через першопублікацію в журналі [10, с.43-46]. На думку цієї дослідниці, «опис весілля початку ХХ століття, крім своєї цінності як історико-культурного джерела, дає нам багато цікавого фактажу, який прислужиться нашим сучасникам і нащадкам. Тут і мудрий звичай народу, за яким молоді присягалися перед громадою не вживати спиртних напоїв у перші роки подружнього життя, і багатство обрядового фольклору, культура народної гостини, дотепу, жарту» [11, с.43].

Насувалася Друга світова війна. 1941 р. П. Франка примусово «евакуювали» з Галичини. Загинув при загадкових обставинах у липні 1941р.

Петро Франко за своє коротке життя доклав чимало зусиль і знань до розвитку літературного процесу і передусім у Галичині. Активно дописуючи на суспільно-громадські теми до періодичних і наукових видань («Діло», «Новий час», «Літературно-науковий вісник»), він виявляв активну громадянську позицію, сприяв утвердженню та поширенню передових думок про державне, суспільно-культурне життя.

П. Франко зацікавлює нас і як прозаїк, есеїст, нарисист, літературознавець, драматург. Солідний доробок залишив письменник на полі прози для підростаючого покоління, зокрема, для школярів. Ось одне з його оповідань, що вийшло окремою книжечкою [12].

В основі твору, написаному 3 січня 1923 р. у Полоничному, переплелися реалії буднів та фермент міфологічний: розповідь про те, як сільські діти збирають різдвяні гостинці в людей для тих, що

знаходяться у криміналі, і обрядове дійство підготовки та вбирання деревця, колядування тощо.

Про пригоди гуртка «Вовків», що проходив пластовий вишкіл на природі, автор цікаво розповідає в оповіданні «Пластова пригода» [13].

Через рік до читачів приходять нова збірка «Пачкар Демко і інші оповідання» [14].

Оповідання «Пачкар Демко» (Баден, 1 квітня 1922 р.), «Огністі привиди» (Коломия, 23 вересня 1922 р.), «Борба і перемога Юрка Оковитного» (Баден, 16 квітня 1922 р.), «Мокра курка і соловій» (12 червня 1922 р.), «Дивар», «Лікар» (20 березня 1922 р.; присвячене докторові П. Ключкові), «Добушева раква» (Буськ, 10 серпня 1924 р.) – це живі шматочки з життя, вміло вихоплені автором з побутового плину й зодягнені у художню форму. Ось, скажімо, в оповіданні «Добушева раква» поряд з реаліями (дія відбувається у Криворівні; серед згаданих осіб – «той пан зі Львова з бородою — професор Грушевський, о. Волянський, господарі Николук, Якиб'юк) органічно сусідує авторська розповідь-опис села, ріки, лісу, у якій звісно, щедро виблискує діалектна говірка.

До збірки «Дядько Шкіпер» [15] увійшли оповідання «Дядько Шкіпер», «Рудий Щур», «Рудикова слава», «Кедрове Зерно», «Висока гора», «Perla de America», «Молочко», в основі яких досить поширені житейські історії, звичайні приклади, але талановито переказані повістярем.

П. Франко зарекомендував себе добрим майстром історичного оповідання. Так, у творах «Почесна особа», «Перша сповідь», «На самотнім острові», «Битва під Пилявцями», «Полковник Абазин» [16] він уміло й дозовано, якби сказати, вводить в авторську розповідь фактичний історичний фермент, делікатно послуговується біблійними синтенціями. Цікавою в цьому плані є збірка «Махнівська попівна: Історичні оповідання з 1648 р.» [17].

У першому оповіданні, написаному 20 липня 1922 р., що і дало загальну назву збірці, змальовано окремі епізоди жорстокої боротьби українського народу за волю, віру і власну державу, й польського — за нову здобич — колонії. Багате діалогами, воно могло б бути прекрасно інсценізоване і досягло б не меншого естетичного

впливу на глядача. Інше оповідання («Жінка»), що написано у Коломиї 19 серпня 1925 р., відбиває часи Івана Мазепи, показує, як січовики після кривавих битв, ховаючи тимчасово шаблі, бралися за чепіги, робили хліб, любили, народжували дітей.

Шукаючи доступного змісту і форми донесення до дитвори найвищих якостей добра, втіхи, П. Франко пише фантазію на одну дію для дитячого театру «Сон маєвої ночі» (Львів; Коломия, 1923. –12 с.), де нарівні з дівчинкою Наталкою діють як особи Рожа, Матіола, Любисток, Світлячок, Пугачик, Соловейко. Драматургійні здібності він прекрасно демонструє і в творі «Без праці: Чарівна казка в 3 діях а 14 відслонах (після твору І. Франка)» [18].

Залишив П. Франко дослідникам історії нарисувати та його різних модифікацій кілька збірок («У Херсоні: Із записок подорожника», «У пралісах Бразилії»). І що цікаво та повчально: автор навіть у подорожніх нотатках намагається подати історичний фон, на який уже насновує живі враження.

Франку П. належить серія популярних нарисів з пластового руху: «Як закладати пластові дружини?», «Пластові гри і забави», «Огляд території України», «Кухня у таборі», «В природі», «Орієнтування», «Сигналізування», «Спостерігання», «Слідкування», «Перша допомога», «В здоровому тілі здоровий дух», «Поземелля», «Ручні праці», «Приміри з історії», «Таборування» та ін.

Як блискучий нарисовець і літературний критик П. Франко подав дослідникам кілька портретів-шкіців до життєпису батька. П'ять епізодів із життя І. Франка складають зміст невеличкого нарисув-спогаду «Іван Франко зблизька» [20]. Звертає на себе увагу ота шляхетна толеранція, з якою орамлює факти побутового життя Франка-батька Франко-син. Саме факти через призму сімейних, родинних оцінок кожного вчинку батька мають вартість як правдивого доповнення до біографії Каменяря, подекуди сфальшованої дослідниками-догоджальниками існуючої не так давно системи.

Як драматург П. Франко щонайбільше здійснював переробки за батьковими творами. Так, наприклад, 10-17 квітня 1928 р. він підготував у Коломиї твір «Захар Беркут: Історична драма на 4 дії»

[21]. Через два роки він завершує переробку повісті І. Франка «Борислав сміється» під однойменною назвою [22].

У драматичному творі діють практично ті ж герої, що і в повісті І. Франка: Бенедьо Синиця, Сень і Андрусь Басараби, Матій Прийдеволя, Леон Гаммершляг та Герман Гольдкремер, будівельники. Автор, по суті, не відступив від задуму І. Франка, тільки-но, йдучи за принципами творення драматичного твору, вибрав із змісту найсуттєвіший матеріал, тобто, ті сценки, яким можна було надати конфліктного розвитку, довести, так би мовити, дію до психологічного піку, за яким мусить наступати логічний розв'язок.

У драмі уже буквально на третій сторінці тексту дає про себе знати основна пружина конфлікту твору — підойма тяжко скалічила робітника. І закінчується твір за тією ж схемою, яка є і в І. Франка: доведені робітники до відчаю, мстять своїм визискувачам: «Сень: А так маєте научку!

Леон: Яка нікого ані не навчить, ані нічого не змінить! Малі властивці все остануть п'явками, що найменше хотіли би скоро дійти до багатства, а робітники без шкіл, без організації довго ще остануть темною масою, з якою не можна дійти до ладу.

Бенедьо: Не думайте так! Ось тут у кривавій луні пожежі народяться нові люде і або ми всі змінимося, або витиснуть нас звідси інші, що ліпше до життя надаються»[23, с.56].

Досить плідно розробляв П. Франко і жанр комедії, хоча запозичував іноді сюжети з німецької, скандинавських літератур, та все ж щасливо їх переносив і «висаджував» у галицький ґрунт. Так виникають комедії «Заздрісні» [24], «Марко Спотикайло» [25]. Висміюючи удаване міщанство, глузуючи над його життєвими принципами, автор тонко всипає у вуста героїв таких висловів, що несуть в собі велику житейську мудрість: «Нагода робить крадуна»; «Чи знаєте, яке є тепер число шість? Масковий баль в Касі Ощадности». Викривальний пафос пронизує і такі твори, як «Сигнал», «Інститутський жарт».

П. Франко чимало прислужився до історії Січового Стрілецтва, написавши не тільки ряд нарисів, а й високохудожніх творів. Перед нами художня річ «Від Стрипи до Дамаску: Пригоди четаря УСС»

[26]. У цій невеликій за обсягом повісті майстерно сплелися у тужавий сюжет подорожно-розповідні жваві уривки побаченого та почутого (цей документально-точний пласт нагадує репортажну фіксацію щойно і безпосередньо відчутого дійства, тонко відібрані сенсаційні деталі й подробиці, типові пригоди) з художньою дійсністю, витвореною авторською уявою. Динамічна ретроспективна зміна картин, густо замішані на місцевій говірці діалоги та сповнені психологізму внутрішні монологи-самохарактеристики, вишукана стилістика у зовнішньому обрисунку найвиразніших героїв-типів — усе це говорить про неабиякий пошук автора, новаторську з'яву на літературному полі. Як справедливо відзначалося у вступі до видання 1937 р., повість «не тільки розбуджує уяву, не тільки відриває людину з тісного кола щоденного життя, але й впорскує тугу за цим завжди новим і завжди цікавим, за тим, що є основою людини-завойовника».

Петро Франко міцно стояв на ґрунті традицій української повістєвої літератури, нерідко ключем для початку твору обирав отой інтригуючий рядок-другий (або ж абзац), що так характерний казково-епічному набутку нашого фольклору. У цій повісті четар «чотири години йшов через ліси та пустарі, в темну безмісячну ніч, заки добився до села...» [27, с.3].

Далі ж автор так динамічно розгортає розповідь, що читач, заінтригований початком, не йме віри, що поміж рядками чисто придуманого художнього опису засвічуються то тут, то там вогниці-факти з правдивого життя: перед четарем перемигають бойові будні то у Трускавці, то коло Райловац неподалік Сараєва; то, як живі, пролітають перед очима хлопці, «як оріхи, і шибайголови» — хорунжий Берегуляк зі Станіславава та хорунжий Домарадський. А чим далі, у сюжетну глибіню, — постає ціла галерея живих, наче вихоплених з гамірного довкілля, стрільців, зброярів, гарматників.

На жаль, сьогодні однозначно не можна сказати, де подівся архів П. Франка, де його багате й цікаве листування. Але навіть те, що пощастило нам розшукати, свідчить про інтереси цієї творчої особистості, несе певні доповнення до біографії літератора. То ж погляньмо на скупі, такі далекі від нас, листовні рядки.

З листа Івана Франка від 4 грудня 1915 р. зі Львова до Василя Якиб'юка у Криворівню довідуємося, що син Петро — «лейтенантом, тепер у ровях недалеко Підгаєць» [28, с.433].

З чотирьох листівок П. Франка до Омеляна Заклинського, датованих 1916-1917 рр., бачимо, що він то запрошує приїхати в гості (4 вересня 1916 р.); то скаржиться, що не може собі дозволити нікуди їздити, і «не зможе прийняти в тебе колишнього стрільця УСС, учня 4-го класу української гімназії в Перемишлі Омеляна, бо Франко (батько. — В. К.) стоїть на одному: нехай вчиться, а не пускається на романтичні пригоди» (21 жовтня 1916 р.); то сповіщає, що зовсім покинув «Nachabt» (розвідний відділ. — В. К.) і перекладає військові підручники (10 січня 1917 р.) [29, арк. 1-4]. Там же зберігається два листи П. Франка до Романа Заклинського (від 31 липня 1916 р., 10 лютого 1917 р.), сповнені безтурботних міркувань та широго гумору.

Єдиний лист (від 13 травня 1918 р.) П. Франка до Івана Калиновича розкриває нам широту читацьких інтересів автора [30, арк. 1].

Шість листів редакції «Української загальної енциклопедії» за 1929-1931 рр. проливають світло на участь П. Франка у підготовці ряду статей до цього тритомового авторитетного видання [31].

Деякі листи дають право стверджувати, що до П. Франка нерідко зверталися франкознавці за консультаціями. Ось, приміром, А. Флінк писала 27 грудня 1940 р. із Запоріжжя до П. Франка, що готує реферат про І. Франка, з яким має намір виступити у робітничому клубі, і просить пошвидше надіслати обіцяні спогади та інші матеріали до життєпису І. Франка. Тут же додає вірш «І. Я. Франку» (до його 85-річчя) — «Не страшні були тюрми тобі, і боровся ти завжди в нужді...» [32, арк. 1-2].

Про авторитет П. Франка у науковому світі свідчить розшукана нами у Фонді Наукового Товариства імені Шевченка облікова картка інженера Петра Франка, члена НТШ [33, арк. 65].

Як бачимо, Петро Франко не стояв осторонь національних визвольних змагань, обіч громадсько-культурного та літературного життя. Об'єктивність творення історії української культури й літератури зокрема вимагають, щоб ім'я П. Франка було належно записано в ряд її творів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Спогади про Івана Франка. К., 1981.
2. Борисенко В. Весілля в селі Нагуєвичих у записях Петра Франка// Народна творчість та етнографія. – 1989. -№4.
3. Інститут мистецтвознавства та етнології ім.. М.Т. Рильського НАН України. Відділ рукописів. Фонд 8-4. – Од. зб. 313.
4. Там само.
5. Там само.
6. Центральний державний історичний архів у м. Львів. – Фонд 640. – Оп. 1. – Спр. 1.
7. УДІАЛ. – Фонд 309. – Оп.1. Спр.425.
8. Див.: Коломийки. – К. Наукова думка, 1969.
9. ІМФЕ. – Ф. 8-4. – Од. зб. 314.
10. НТЕ. – 1989. - №4.
11. Там само.
12. Франко Петро. Різдвяна пригода школярика. – Коломия, 1923. – 19 с.
13. Франко Петро. Пластова пригода. – Коломия, 1923. – 20 с.
14. Франко Петро. Пачкар Демко та інші оповідання. – Львів, 1924. – 74 с.
15. Франко Петро. Дядько Шкіпер. – Коломия: Чорногора, 1930.-93с.
16. Франко Петро. Перша сповідь. – Львів, 1923. – 16с.
17. Коломия, 1926. – 49с.
18. Коломия, 1930. – 71с.
19. Львів, 1923. – 53с.
20. Львів, 1987. – 32с.
21. Львів; Тернопіль; Нью-Йорк, 1928. – 48с.
22. Тернопіль; Львів, 1930. – 56с.
23. Там само.
24. Коломия, 1929. – 20 с.
25. Коломия, 1929. – 63 с.
26. Львів, 1937. – 123 с.
27. Там само.
28. Франко Іван. Зібр. творів: У 50-и т. – К.: Наук. думка, 1986. – Т.50.
29. Львівська національна наукова бібліотека ім. В.Стефаника НАН України. – Інститут рукописів. – Ф.48 (Заклинських). Од. зб. 137. – Папка 21.
30. Там само. Ф. К-ч (Калиновича). – Од. зб. 243.
31. Див.: там само. – Архів УЗЕ.
32. Там само. – Ф. Он (окремих надходжень). – Од. зб. 1755.
33. ЦДІАЛ. – Ф. 309. – Оп.1. – Спр. 384.

*Мельник Віра,
кандидат історичних наук,
доцент кафедри українознавства
Львівського національного медичного
Університету імені Данила Галицького*

*Мельник Роман,
кандидат історичних наук,
доцент кафедри історії, музеєзнавства
та культурної спадщини
Національного університету
«Львівська Політехніка»*

ПОЛІТИКА ПОЛЬЩІ ЩОДО УКРАЇНСЬКОГО ПИТАННЯ В ГАЛИЧИНІ У ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ ХХ ст.

Сучасні історичні дослідження історії України чимало уваги приділяють висвітленню питань національної пам'яті, історії нації та значущості її збереження. У липні 1919 року в результаті українсько-польської війни, що тривала з часу проголошення ЗУНР, територія Галичини була окупована польськими військами. 25 червня 1919 року Верховна рада Паризької мирної конференції передала Східну Галичину під тимчасове управління Польщі за умови надання їй автономії. Офіційне рішення про приєднання Галичини до Польщі прийняте Радою послів Антанти 14 березня 1923 року. Польський уряд взяв на себе зобов'язання надати Галичині спеціальне самоуправління, яке не виконав.

Влітку 1919 р. після захоплення польськими військами всієї території Галичини польська громадська думка була вже ворожо налаштованою щодо українців. А саме, у середовищі як польського населення, так і польських політиків панували переважно антиукраїнські настрої, вони виступали за швидку інтеграцію провінції до складу Другої Речі Посполитої. Ставлення польського суспільства до українського національного руху відбилося на діях влади. Так, в червні 1919 р. заборонили діяльність українських клубів і товариств, українську мову було усунуто з усіх державних установ, а в таборах інтернували тисячі українців лише за відмову присяг-

нути на вірність польській державі. Згідно з даними українських дослідників, крізь такі табори про йшли близько 70 тисяч осіб.

Польська громадськість і політики вважали всю Галичину, в тому числі її східну частину, невід’ємною частиною відродженої Польщі та категорично відкидали прагнення українців створити власну державу на цих теренах. Саме це було причиною гострого протиборства між двома національними рухами на цих теренах під владою Австро-Угорщини наприкінці XIX – початку XX ст. Перед вибухом українсько-польської війни у 1918 р. польська громадська думка не мала виразного антиукраїнського характеру. В тогочасних публікаціях місцевої польської преси, присвячених польсько-українським стосункам, йшлося переважно про доконечне примирення і співпрацю заради спільного добра, наголошувалося на братніх зв’язках між обома народами. У міжвоєнний період Польша всіляко прагнула обмежити діяльність українського національного руху.

З метою розібратися в складній міжнаціональній ситуації у Східній Галичині країни Антанти делегували в провінцію декілька дипломатичних місій. Проте, і в цьому випадку польська влада доклала максимум зусиль, щоб переконати представників Антанти в доцільності перебування краю в складі польської держави. Проілюструвати це може рапорт польського генерала Р. Ламезана до МЗС про діяльність однієї з місій улітку 1919 р. У ньому говорилося, що у Львові Р. Ламезан змалював західним дипломатам усі “жахіття” попереднього урядування українців: “Моєю метою було показати дипломатам знущання українців з поляків. Приїхавши у Львів, я відповідно підготував їх до цієї подорожі, розповідаючи про десятки українських банд, що тероризують українське населення. При кожній нагоді підкреслював потребу в окупації польським військом цих територій”. Подорож місії краєм генерал організував так, що коли дипломатії прибували в якесь місто, то на його ринковій площі збиралося все польське населення околиці. До спілкування з представниками місії допускали тільки поляків або представників українських москвофільських організацій. “Коли ми прибували в якийсь населений пункт, – повідомляв генерал, – то в його центр і збирались усі поляки, що проживали в околиці. Це

мало справити на членів місії враження про суцільний польський характер місцевості. Потім ми допускали до спілкування з місією українців. Ними були винятково представники москвофільської партії. Вони стверджували перед дипломатами, що русини не є жодним народом, а лише політичною партією. При цьому підкреслювали своє прагнення залишитися в складі Польщі” – писав Р. Ламезан.

Польська влада сприяла заснуванню цілої мережі установ, що допомагали колоністам: Банк Союзу землевласників, Банк для Кресів, Кредитний земельний банк. Вони надавали польським селянам безпроцентні позики на придбання сільськогосподарських машин, насіння, худоби. Протягом 1919-1923 рр. в Східній Галичині польські колоністи одержали 108224 га (34,3%) розparcelьованої землі. У кінцевому результаті земельна реформа не тільки не зменшила національні суперечності в краї, а навпаки, загострила їх. Українське селянство не одержало землі в тому обсязі, на який розраховувало. Натомість, польські колоністи дістали великі наділи та підтримку держави. Тогочасна українська преса так характеризувала ситуацію: “Невідповідальна земельна політика супроти українського селянства причиняється до поглиблення національної ненависті. Український селянин бачить, що польський колоніст стає відразу незалежним господарем. Він дістає не лише 15 моргів доброї двірської землі, але має запевнений кредит, одержує готовий будівельний матеріал для хати та господарських приміщень. В такий спосіб для дальших політичних цілей твориться на нашій землі джерело суспільної і національної боротьби, до якої примушує українське селянство голод”.

Початок 1920 р. ознаменувався подальшим наступом польських властей на український національний рух. 20 січня 1920 р. було скасовано автономні права і самоврядування Галичини (галицький крайовий Сейм і Крайовий виділ). З цього моменту легальна політична діяльність українців була зведена до мінімуму. Крім цього, уряд Ю. Пілсудського використав безнадійне воєнне становище головного отамана С. Петлюри і змусив його 22 квітня 1920 р. підписати Варшавський договір. У цьому документі українська сторона зобов’язувалася визнати приналежність Східної Гали-

чини до польської держави в обмін на військову допомогу останньої в боротьбі з більшовиками. Ця подія спричинила гострий розкол в українському національному русі. Частина політикуму під тиском обставин та внаслідок фіаско української справи на Паризькій мирній конференції шукала певного порозуміння з польською владою. Так, 15 травня 1920 р. у Львові відбулися таємні збори провідних діячів Української національно-демократичної партії. На ньому її лідери дійшли висновку, що під впливом зовнішніх і внутрішніх чинників слід змінити свою позицію стосовно польської держави на більш помірковану. З цією метою редактори газет – прибічники партії – одержали вказівку зменшити на своїх шпальтах інтенсивність критики в бік польської влади. Проте, Варшава не здійснила жодних кроків у відповідь. У момент, коли польські війська пішли на схід, польське керівництво не було схильним до жодних поступок, вважаючи їх зайвими та недоречними. Це, своєю чергою, не сприяло лояльності до Польщі серед українського політикуму.

Наприкінці 1919 – початку 1920 рр. польська влада проводила доволі жорстку політику щодо українського національного руху, який вона розглядала як основну загрозу для інтеграції Східної Галичини в польську державу. Українські політичні діячі піддавалися репресіям та інтернуванню, діяльність українських політичних партій, культурних та господарських установ зазнавала всіляких обмежень. Польська політична еліта вважала, що будь-які поступки українцям розцінюватимуться як вияв слабкості. Своєю чергою українські політичні сили, хоча не сприймали й не співпрацювали з новими польськими властями, проте й не стали на стежку гострої конфронтації з ними, не маючи достатньо сил після поразки в українсько-польській війні 1918–1919 рр., а також через жорсткий окупаційний режим. Проте, початок нового українсько-польського протистояння був лише питанням часу.

У серпні 1920 р. українські національні демократи поставили такі вимоги: звільнення усіх інтернованих в'язнів; заборона безпідставних арештів українського населення; повернення свободи слова і преси; запровадження свободи зібрань; припинення польської колонізації Східної Галичини; заборона перетягувати населення на католицький обряд;

відновлення скасованих автономічних установ; введення української мови в урядовий ужиток. Схожі вимоги висувала й Українська радикальна партія, додаючи до них гасло парцеляції (розподілу) великих земельних володінь. Водночас українські соціал-демократи та москвофіли не виявили жодного бажання співпрацювати з польськими властями, оскільки сподівалися на швидку окупацію краю більшовицькими військами.

Однак, польські власті не поспішали з відповіддю на українські вимоги. Більше того, посилювалися репресії проти українського населення. Тож у серпні 1920 р. з числа колишніх вояків УГА була утворена Українська Військова Організація (УВО). Її члени здійснювали підпали польських поміщицьких маєтків, напади на поліційні установи тощо. Ці радикальні дії знаходили приховану підтримку в Празі, яка перебувала в конфлікті з Варшавою через територію Цешинської Сілезії. Польська поліція повідомляла у центр: “На терені Підкарпаття – в Косові, Надвірній, Коломиї – небувалими темпами поширюється український рух. Загітовані чехами місцеві українці хочуть розпочати повстання в тилу польської армії, коли та буде відступати від червоних”. Згідно з даними польської розвідки, Є. Петрушевич у цей же час мав у Берні зустріч з міністром закордонних справ Чехословаччини Е. Бенешем, який пообіцяв з боку Праги залаштувати підтримку українського питання на міжнародній арені. Проте, така ситуація носила ситуативний характер. Після певного покращення стосунків з Варшавою, Прага припинила активну співпрацю з українським національним рухом в Східній Галичині.

У 1922 р. польська влада була змушена дещо змінити свою тактику в стосунках з українцями. Наближався термін остаточного вирішення державної приналежності Східної Галичини. Варшава прагнула показати світовій громадськості свою турботу про політичні права місцевого населення. Цього року (26 вересня) польський Сейм за ініціативою уряду ухвалив закон про воєводське територіальне самоврядування, який спочатку замишлявся як закон про автономію Львівського, Тернопільського, Станіславівського воєводств. Проте, цей закон ніколи не був утілений в життя ні у загальнопольському, ні у галицькому варіантах.

У 1919-1922 рр. завершилося формування адміністративної системи. Край був поділений на воєводства на чолі з воєводами, наділених широкими повноваженнями. Згаданий період відзначився посиленням виконавчих органів влади та обмеженням місцевого самоврядування. В цих обставинах польські політики не рахувалися з прагненням українського населення до автономії та проводили жорстку централізаторську політику.

У вищезгаданий період відносини між польською владою та українським національним рухом носили складний характер. Українські політики не полишали надії, що Польща під впливом світової громадськості визнає ЗУНР та виведе свої війська з її території. Водночас польська влада під впливом складної міжнародної та внутрішньої ситуації не бажала йти на компроміси з українськими політиками. Все це звело нанівець будь-які спроби порозуміння між обома сторонами.

ЛІТЕРАТУРА

1. ЦДІАУ у м. Львові. – Ф. 462. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 26–29.
2. ДАЛО. – Ф. 2. – Оп. 26. – Спр. 1840. – Арк. 2.
3. Васюта І. Соціально-економічні відносини на селі Західної України до возз'єднання (1918-1939). – Львів, 1978. – С. 23.
4. Громадський голос. – Львів. – 1922. – 25 листопада.
5. Карпенко О. З історії Західно-Української Народної Республіки (До 85 річчя з дня народження професора О. Карпенка)/За заг. ред. М. Кугутяка. – Івано-Франківськ, 2006. – С. 345.
6. Красівський О. Галичина у першій чверті ХХ століття. Проблеми польсько-українських стосунків. – Львів, 2004. – С. 191-192.
7. Кугутяк М. Історія Української націонал-демократії 1918-1929. – Том І. – Київ. – Івано-Франківськ, 2002. – С. 152.
8. Мудрий В. Змагання за українські університети в Галичині. – Львів – Нью-Йорк, 1999. – С. 85.
9. Krzyzanowski A., Kumaniecki K. Statystyka Polska. – Kraków, 1915. – Tab. 88.
10. Pisuliński J. Nietylko Petlura. Kwestia ukraińska w polskiej polityce zagranicznej w latach 1918-1923. – Wrocław, 2004. – S. 381-382.
11. Wążniewski W. Polityka II Rzeczypospolitej Polskiej wobec mniejszości ukraińskiej. //Поляки, українці, білоруси, литовці у міжвоєнній Польщі (1921-1939): Матеріали міжнародної наукової конференції, Дрогобич, 8-9 жовтня 2004 р./Упорядн. Василь Фугала. – Дрогобич, 2005. – С. 318-331

*Андрій Міносян,
к.іст.н., професор кафедри ЮНЕСКО та соціального захисту
Харківського державного біотехнологічного університету*

*Олексій Варипась,
к.філос.н., доцент кафедри ЮНЕСКО та соціального захисту
Харківського державного біотехнологічного університету*

*Любов Юрченко,
д.філос.н., професор кафедри соціальних і гуманітарних дисциплін
Харківського національного університету
цивільного захисту України*

ТЕОРІЯ ТА ПРАКТИКА ТОТАЛІТАРНОГО МИСЛЕННЯ НА ЗЛАМІ СТОЛІТЬ: УКРАЇНСЬКІ РЕАЛІЇ

На всіх етапах історичного розвитку Україні доводилося виборювати свою незалежність, долаючи зовнішні перешкоди, відстоюючи право на створення власної держави. Тривалий час перебування у складі Російської імперії позначився на генофонді українського народу, його спроможності рішуче вести боротьбу за власні права і свободи, готовності збереження унікальних світоглядних, ментальних характеристик й т.п.

З другої половини XVII століття головним завданням російської держави стає боротьба з українством, тобто викорінення з народної пам'яті здобутків автономії та незалежності, руйнація козацької державності і перетворення України на Малоросію.

Сьогодні дослідники погоджуються з тим, що ліквідація державницьких інститутів в Україні, що поступово здійснювалася всіма царськими адміністраціями (а пізніше – й радянською владою), завершило тривалу перебудову українського устрою на російський лад.

Ще починаючи з руйнації Запорозької Січі та скасування гетьманщини відбувається знищення козащини, в т.ч. й через надання старшині прав і привілеїв нарівні із російським дворянством, збереженням їх власних пілг та матеріальних цінностей.

Політика самодержавства була спрямована на блокування історичної пам'яті українського народу, деформацію і нищення його національної самосвідомості. У тодішніх історико-культурних схемах

український етнос та його спадщина наполегливо заперечувалися, проводячи генеральну лінію на затвердження думки відносно периферійності українських земель стосовно польської (в інших випадках – російської) території на всіх етапах державного розвитку, відкидаючи право на самостійне існування і збереження власної самоідентифікації.

Демократичні, республіканські традиції Запоріжжя виключали можливість існування українського народу в політичній та економічній перспективі поруч із загальноімперськими нормами і порядками Російської імперії. Царизм був вельми стурбований зростанням економічного потенціалу українських земель, збільшенням кількості населення, а головне – великими потенційними можливостями козацьких господарств фермерського типу. Поширення капіталістичних відносин і існування вільного найму робочої сили, розвиток хутірського господарства приваблювали до себе переселенців, робили Запоріжжя не тільки економічно незалежним від Росії, але й серйозним торговельним конкурентом на півдні.

До того ж, залишаючись висококультурною країною, Україна за своїм розвитком була значно ближче до основ цивілізації, демократії, аніж Росія. Дослідження тих років свідчать, що в Україні не лише чоловіча частина населення, а й майже усі жінки вміли читати. Ще на початку XVIII століття показники наявності шкіл і українських селх були практично за певним винятком, однаковими один до одного, в той час як вже через століття наша країна перетворилася в глуху провінцію у кордонах Російської імперії.

Нищення українства відбувалося шляхом заборони книгодрукування українською мовою, закриття українських шкіл, театрів, неможливості вивчати рідну історію, культуру. З словами видатного історика Миколи Костомарова, «влияние европейских идей – сочетания государственного единства с единством народности заронило и у нас несправедливую мысль, что поддержка южнорусской народности и развитие южнорусского языка когут быть вредны для государственной цельности».

З приводу відкриття у 1834 році Київського університету ім. св. Володимира цар Микола Перший дав таке роз'яснення: «Уні-

верситет – це мій твір... призначення його – поширювати російську культуру і російську народність у спольщеній західній Росії».

Загроза «українського сепаратизму» сприяла безлічі інструкцій, розпоряджень, наказів щодо геноциду українців.

Послідовна політика позбавлення українців не тільки державності, але й національних досягнень та культурних здобутків, що проводилася російським царизмом, була продовжена Тимчасовим Урядом, а пізніше, – й радянською владою. Так, В.Винниченко, який був автором багатьох декларацій і декретів УНР, підкреслював, що українському народові відмовлялося дозволити мати державність навіть в межах федерації з Росією. Інший політик, М.Міхновський, звертав увагу на те, що «без України з її скарбами, без контролю над нею зійде Московщина до значення другорядної держави». Будь-яка справа самоорганізації, самостійного вирішення питань українською владою сприймалася Тимчасовим Урядом неприхильно, а іноді й відверто ворожо.

Спроби автономізації України, що знайшли своє втілення у появі Універсалів Центральної Ради, наштовхнулися на значний супротив російської «демократії», яка в політичному розумінні намагалася нівелювати здобутки української революції.

Слід відзначити, що питання про суверенність української держави ідеологами марксистської теорії, зокрема Ф.Енгельсом, Л. Троцьким та ін. сприймалися так само негативно. Р. Люксембург, наприклад, належать слова про те, що «українці ніколи не були нацією, не мали ні свого уряду, ні якої-небудь національної культури, за винятком реакційних романтичних поезій Шевченка».

У зв'язку з цим не можна не відзначити антиукраїнську спрямованість лідера партії більшовиків В.Леніна. У своїх статтях він, визнаючи вимоги українського народу на самостійність закономірними, одночасно проголошує необхідність союзу, добровільного (!) з'єднання в одну державу двох народів, оскільки це на користь потужних держав. Ще більш характерними є його слова про те, що, залишаючись безумовно прихильниками повної та необмеженої свободи українського народу, його права самостійно влаштовувати державне життя, більшовики готові протягнути братерську руку, допомоги українським робіт-

никам в їх боротьбі проти буржуазії. І надалі він постійно проголошує необхідність відновлення революційної єдності України з радянською Росією, яка, на його думку, склалася історично. Повернення України у колоніальну залежність від вже нової російської влади було лише питанням часу, що, врешті-решт, незабаром і сталося.

Сьогодні, порівнюючи тогочасну ситуацію із відновленням української незалежності у 1991 році, напрошуються певні паралелі й схожості у наявності серед українського освіченого суспільства відсутності державного мислення, політичної волі, послідовності, наявності ознак пристосуванства та ін. Брак розуміння необхідності формування української політичної нації, зволікання із створенням боєздатної армії та проукраїнського (не радянського!) адміністративного апарату, слабка та малоефективна політика з питань економічного та соціального характеру не дозволили нашій державі скористатися природними перевагами, що існували на початку її створення. Зовнішній тотальний наступ на усі сфери громадського життя, активне втручання у внутрішні справи України з боку, насамперед, Росії позначився й на збереженні сформованого за радянських часів тотального мислення усередині країни на тривалий період. Державницька традиція не стала у повній мірі організуючим чинником українського суспільства.

Низькій рівень загальної, а особливо – політичної культури не дозволив національній ідеології стати надбанням широких верств населення. Інтереси державної справи не стали вищими за бізнесові, партійні та регіональні.

Навіть останні роки війни, розв'язаної північним агресором, не вплинули на створення умов унеможливлення наявності в країні «п'ятої колони», апологетів ідеї «руського миру», відвертих ворогів української незалежності. Легітимність органів влади не супроводжувалась створенням умов для непорушності принципів державницької традиції, пов'язаної з національною спадщиною, пріоритетністю історичних, культурних та мовних традицій. Неувага до цього слугувала причиною змін політичного курсу країни, нестабільністю правових інституцій, економічного і соціального життя, знаходження у «полоні» радянських міфів і доктрин.

Зміни політичного керівництва спричиняли зміни політичного курсу, що створювало загрозу існуванню демократичних прав і свобод, здобутих ціною жертв і втрат. Наскільки це важливо, свідчить досвід дружніх Молдови та Грузії, які перебувають під тотальним тиском з боку Росії, що не позбавилася своєї агресивної імперської зовнішньої політики.

В контексті вищезгаданого шлях позбавлення від тоталітарного мислення пролягає через залучення до НАТО та Євросоюзу, участі у роботі світових міжнародних організацій, регіональних об'єднань, дотримання цілеспрямованої та зваженої вітчизняної дипломатії. Наявність існуючих труднощів, розбіжностей на цьому шляху не повинна затьмарювати сам факт існування незалежної української держави у європейському цивілізаційному просторі. Пророчими залишаються слова С.Петлюри про те, що «нація, що має в собі величезні творчі можливості, не може не здійснити свого ідеалу державного і не може не виконати своєї історичної ролі для людства».

ЛІТЕРАТУРА

1. Варипасв О.М., Міносян А.С. Ментальні архетипи української культури: формування нації та національної держави // Тоталітарне суспільство як загроза розвитку демократичної держави: Всеукраїнська науково-практична конференція, 18 жовтня 2018 р.: [до 85-ї річниці Голодомору в Україні : матеріали] / редкол. : О. І. Черевко [та ін.]; Харк. держ. ун-т харчування та торгівлі. – Х. : ХДУХТ, 2018. – С. 69–73.
2. Гунчак Т. Україна. Перша половина ХХ ст. Нариси політичної історії – К.: Либідь, 1993.
3. Петлюра С. Народе український: вибрані статті, листи, документи. – Харків, 1992.
4. Українська державність: історія і сучасність: Матеріали наукової конференції. Січень 1993. – К.: ІСЛО, 1993.
5. Українська Центральна Рада. Документи і матеріали. У 2-х тт. – К.: Наукова думка, 1996
6. Тоталітаризм як система знищення національної пам'яті. Збірник наукових праць за матеріалами всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю 11-12 червня 2020./ Науковий редактор Тетяна Єщенко.- Львів: Друкарня Львівського національного медичного університету імені Данила Галицького, 2020.
7. Черненко А. Українська національна ідея. – Дніпропетровськ, 1994.

*Олександр Музичко,
доктор історичних наук, професор,
професор кафедри історії України
Одеського національного університету
імені Іллі Мечникова*

ГЕНЕРАЛІСИМУС Ф. ФРАНКО ЯК РЯТІВНИК ВІД КОМУНІСТИЧНОЇ ТОТАЛІТАРНОЇ ЗАГРОЗИ: ВІЗІЯ УКРАЇНСЬКИХ ПОЛІТИЧНИХ АНАЛІТИКІВ 1930-ИХ РОКІВ

В українській історіографії панує своєрідне телеологічне бачення історичного процесу, зумовлене особливостями інфраструктури історичної науки та освіти (залежність від лівацьких грантів, постколоніальний синдром, малоросійство тощо). Ця телеологічність полягає у пануванні культу демократії, як наперед визначеного золотого часу, ідеального стану суспільства. Уся історія людства розглядається як рух до цього «світлого царства» (згадаймо про екзальтовані пророцтва та прогнози Ф. Фукуями та їх крах). Усі альтернативні вчення та напрями розглядаються як хибні, піддаються остракізму, сатиризуються, заганяються у рамки демонізованих понять «фашизму», «нацизму», «авторитаризму», «диктатури», які вже самі по собі, без аналізу, мають викликати у вихованих відповідно реципієнтів інстинкти, подібні до тваринних і відключати аналітичні світоглядні рецептори. Яскравим прикладом такого підходу є коло істориків та політологів з Українського католицького університету (О. Зайцев, Б. Чума та ін.). В їх працях націоналістичні рухи та діячі хоча і розглядаються на конкретно-історичному, джерелознавчому, матеріалі, але світоглядно забарвлені саме такою телеологією з проекцією у сучасність та майбутнє, як таке, в якому, мовляв, слід за будь-яку ціну прагнути до демократії, при чому в її нині відчутно забарвленій не так лібералізмом, як лівацтвом, атеїзмом і т.п. варіанті, як головній ознаці так званої «модерності», а відтак й поборювати вище згадані «ізми».

Метою цієї статті є висвітлення альтернативного бачення історичних подій, що дуже слабо представлене у сучасній Україні),

на прикладі аналізу постаті видатного персонажу іспанської історії, генералісимуса Франсіско Франко. Показово, що позитивна традиція в оцінці Ф. Франко з боку українських інтелектуалів є цілком зігнорованою в єдиній сучасній серйозній книзі українського історика про Ф. Франко [4]. Нещодавно в Україні видано упереджений опус К. Кобилярчик, що має на меті створити однобічно негативний образ Ф. Франко та наголосити на «стражданнях» представників лівих кіл за режиму [6]. У ЗМІ України (українських ЗМІ в Україні дуже мало) часто безапеляційно Ф. Франко називається фашистом, виключно у негативному, маніпулятивно-лівацько-ліберальному окресленні цього поняття. Прагнемо висвітлити особливості сприйняття цієї персони представниками української націоналістичної думки.

Виклад основного матеріалу. Найпотужнішим чинником формування позитивного образу Ф. Франко в Україні став львівський «Вістник» за редакцією Д. Донцова, що поєднав на сторінках часопису емігрантських та материкових українських інтелектуалів. У низці статей головний ідеолог українського націоналізму у позитивному сенсі згадав про іспанського генерала, який виступив на захист церкви та нації проти комуністичної загрози [3, с. 85]. Від своїх поглядів на Ф. Франко Д. Донцов не відмовився і у статтях еміграційного періоду другої половини ХХ ст., що базувались на статтях вістниківської доби. У серії, що видавав Д. Донцов як додаток до «Вістника», було опубліковано першу українську біографію каудильйо. Її автор Володимир Стахів (1910 – 1971 рр.) (псевдо – Р. Керч) вже тоді належав до еміграційних кіл, перебував у Німеччині [5]. Невелика брошура написана талановито, з яскравим психологізмом, автор тісно пов'язував феномен Ф. Франко з особливостями іспанської історії, національної вдачі, ментальності. При тому текст перейнятий симпатією до іспанського народу як мужнього, відважного, мрійливого, ідеалістичного, справжнім уособленням якого є Дон Кіхот. Образ «Дон Кіхота – Ф. Франко» ще більш увиразнив у великій післямові Д. Донцов, який наприкінці закономірно наголосив на тому, що фалангісти поборюють ті самі ворожі сили, з якими

боролись українці у 1917 році. Велику увагу українські автори приділили подвигам франкістів під час оборони фортеці Алказар, яка стала для іспанців тим, чим для українців чин героїв Крут. До речі, нівеляція цієї події антинаціональними силами та маніпуляції цих сил навколо цих подій є аналогічними за технологією.

Напряж «Вісника» у ставленні до Ф. Франко був підтриманий редакцією молодіжного львівського часопису «Дороги». У позитивній рецензії на брошуру Р. Керча (В. Стахіва) Ф. Франко був названий «вождем націоналістичної Іспанії» [11]. Разом з іншими антикомуністичними вождями тогочасної Європи іспанський генерал був названий тим, хто несе «загибель комуно-соціалістичному галапасницько-інтернаціональному світові і московському більшевизмові як його остаточній формі» і тому симпатії українців мають бути саме на його боці, окрім тих, хто має «душу шабесгоя». Цю тезу було повторено в іншому числі часопису, де зазначалось, що в Іспанії змагаються два ворожі світи «націоналізм і прогнилий в основах комунізм», а відтак Ф. Франко є вождем першого [2]

Велике значення війні Ф. Франко проти комуністичного тоталітаризму надавали еміграційні кола. Прикладом цього є стаття А. Маренка у берлінському часописі «Нація у поході» [8]. Як і В. Стахів А. Маренко вдався до історичних паралелей: події 1936 р. він порівнював з антифранцузьким спротивом іспанців 1808 р. Ф. Франко, на його думку, очолював табір вірних Батьківщині, під натиском якого «марксистська тиранія та анархія відступає, відкриваючи двері еспанській нації в добу відродження, політичного і духовного».

Прямий контакт з Ф. Франко встановив М. Мушинський, що був відряджений до Іспанії проводом ОУН зі спеціальною місією. Член ОУН Орест Чемеринський (Оршан) був акредитований як журналіст при штабі Ф. Франко [1, с. 162-170]. Член ОУН Всеволод Левицький брав участь на боці франкістів у війні проти червоної загрози. Отримав звання поручика, а згодом – сотника іспанської армії, неодноразово нагороджений [7].

Закономірно, що найбільше зацікавлення постать Ф. Франко та його діяльність викликали в аргентинській українській громаді.

Українські аргентинські націоналісти у своїх заявах підтримали Ф. Франко як борця зі спільним ворогом – комуністичним тоталітаризмом. Так, старшина аргентинського товариства «Сокіл» (Буенос-Айрес) надіслав Ф. Франко привітання, яке завершувалося так: «Хай живе Еспанська Національна Револуція! Хай живе її найбільший Герой генерал Франко! Хай живе еспансько-український союз на славу і добро обох народів й на погубу Москви й її запродавців!» [9]. Останні слова, безумовно, могли бути адресовані лівим формуванням, що були сформовані у Львові місцевими агентами впливу Москви та відправлені до Іспанії. Й сьогодні діяльність цих червоних командос героїзується як буцімто «боротьба з фашизмом».

Хоча еволюція режиму Ф. Франко у бік більшого консерватизму, статичності, на дуже довгій дистанції, не могла не викликати застережень (наприклад, в Я. Стецька) загалом до нього збереглася повага серед представників українського націоналізму другої половини ХХ ст. Це ілюструє своєрідний віршований некролог на смерть Ф. Франко у 1975 р. авторства Леоніда Полтави:

«Кавділльо! ... (За рідним тужим!)...
Уважливі очі з-під брів:
Знедолену землю – мужем
В історії гордо провів.
Звивались в чаду махорки
Стоміжнародні п'явки,
Та вбивцеві вічного Льорки
Ти не подав руки.
Спиніться, пігмеї й циклопи!
Відходить в останню путь
Останній Лицар Європи, -
Таким тебе назвуть!» [10, с. 26].

Висновки. Отже, якщо постать Ф. Франко розглядати без фанатичної демократичної псевдорелігійної заангажованості (актуальними є погляди М. Сціборського на демократію як «ослаблене почуття обов'язку» та демобілізуючий чинник у часи війн та потря-

сінь») то стає очевидною справедливість більшості думок та оцінок цієї постаті, що були висловлені низкою представників української інтелектуальної еліти. Погляд на Ф. Франко як рятівника значної частини Європи від страшної небезпеки поширення лівого тоталітаризму, що неодмінно б привело до поширення впливу Й. Сталіна, СРСР, сформувався вже за часів становлення Ф. Франко як лідера антилівацького спротиву у другій половині 1930-х років. Цінним і досі залишається досвід Іспанії у боротьбі з лівацькою тоталітарною загрозою після перемоги. Суттєвих змін цей погляд у працях представників українського право-консервативного, націоналістичного руху не міг зазнати і у другій половині ХХ ст., з огляду на те, що Іспанія, завдяки генералісимуму, була одним з надійних острівців, притулків, для післявоєнної української еміграції, що рятувалась від советського тоталітаризму. Звичайно, погляд українців на Ф. Франко був поглядом з боку, був зумовлений їх бажанням зробити проекцію свого прагнення знайти українського національного лідера, вождя, авторитета, яких, особливо з військового середовища, так бракувало українцям. Тому багато внутрішніх аспектів, які були і є болючими для населення королівства Іспанії (передусім національне питання, статус басків та каталонців, одвічне питання про сепаратизм та державну єдність) залишалося на маргінесі. В умовах панування у сучасній Іспанії лівацького дискурсу (нагадаймо хоча б трагікомедну ситуацію з провалом ініціативи іспанської української діаспори назвати вулицю на честь І. Франка, бо соціалістам у цьому прізвищі почувся такий страшний і після смерті для них Ф. Франко) годі сподіватися на те, що імпульс адекватного сприйняття Ф. Франко як одного з видатних борців проти комуністичного Молоху, в Україну надійде саме з його Батьківщини. Маючи власну яскраву традицію, українцям і зараз варто розвивати її з огляду власний трагічний досвід комуністичного тоталітаризму та боротьби з ним. Варто відмовитися від маніпулятивної назви «Громадянська війна в Іспанії», адже вона значно більше була інспірована зовнішніми, тоталітарними комуністичними, силами, які традиційно аж до сьогодні використовують внутрішніх колаборантів.

При тому, націоналістичне, консервативне, антилівацьке бачення історії та сучасності загалом має повне право на існування, хоча і фактично ставиться під сумнів сучасними грантовими борцями «за демократію, лібералізм, рівність», які ще наприкінці XVIII ст. привели багатьох не гільйотину. Історія Ф. Франко, як і трагічна ситуація у сучасній Європі і загалом світі, ілюструє тезу про те, що виключно націоналізм є рятівною силою як для України, так і загалом для цивілізацій світу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Андрій Мельник. 1890-1964. Спогади. Документи. Листування/ Упорядники О. Кучерук, Ю. Черченко. – К.: Вид-во імені Олени Теліги, 2011. – 568 с.
2. Війна в Іспанії // Дорога. Журнал молодих. – 1937. – Ч. 5. – Грудень. – С. 11.
3. Донцов Д. Вибрані твори у 10 т. Том 4: Ідеологічна есеїстика (1933–1939 рр.) / Відп. ред. О. Баган. – Дрогобич-Львів: ВФ «Відродження», 2013. – 340 с.
4. Іваницька О. Франко – каудильйо Іспанії. – Чернівці, 2006. – 432 с.
5. Керч Р. Франко – вожд Іспанців. – Львів, 1937. – 82 с. (перевидання: Національні лідери Європи. Ідеологічні портрети / Упор. О. Баган. – Дрогобич, 2011. – С. 335-388).
6. Кобилярчик К. Струп: Іспанія роз'ятрює рани / Перекл. Ю. Семенюк. – Львів: Човен, 2021. – 320 с.
7. Мар М. Г. Пам'яті сотника Всеволода Левицького // Свобода. – 1977. – 25 травня.
8. Маренко А. Іспанія на історичних гранях // Нація в поході. – 1939. – Ч. 1. – С. 10-12.
9. Наш клич. – 1936. – 5 вересня. – № 33 (114).
10. Франко – вожд Іспанців // Дорога. Журнал молодих. 1937. – Ч. 2. – Полтава Л. Із еспанського зшитка. – Нью-Йорк, 1978. – 32 с.
11. Р.В. Рец на: Керч Р. 15.

*Оксана Нагорняк,
старший викладач кафедри українознавства
Львівського національного медичного університету
імені Данила Галицького*

НЕВІДОМА САЛІНА

У повідомленні висвітлено один з найжорстокіших злочинів радянської влади проти галичан – створення на місці колишнього відомого санаторію наймасовішого у Західній Україні могильника; додано спогади очевидців трагічних подій «кривавого червня» 1941 року.

Ключові слова: *репресії, терор, в'язні, могильник, мешканці, соляні шахти.*

The article highlights one of the most brutal crimes of the Soviet government against Galicians – the creation on the site of the former famous sanatorium of the largest cemetery in Western Ukraine; added eye witness accounts of the tragic events of 'Bloody June' 1941.

Keywords: *repression, terror, prisoners, cemetery, residents, saltmines.*

Масові репресії ХХ століття залишили трагічний відбиток в пам'яті українського народу. Державний терор та репресивні заходи за політичною ознакою розпочались одразу після Жовтневого перевороту 1917 року й тривали до середини 1980 років. Кінець 30-х років минулого століття став вершиною політичних репресій, які застосовувались радянською владою проти власного народу. Цей період увійшов в історію країни як «Великий терор». Сталінські репресії проводились цілеспрямовано, організовано й уразили практично всі верстви населення – політиків, інтелігенцію, військових, священників, а найбільше селян. У 1937 – 1938 роках в Україні засудили 198 тисяч осіб, з яких 122 тисячі – стратили. У таборах ГУЛАГУ станом на 1939 рік перебувала 181 тисяча українців із 1,3 мільйона ув'язнених.

Репресії не оминули й Західну Україну. Після захоплення у 1939–1940 роках радянськими військами Галичини, Волині та Буковини – терор поширився й на ці території. Останні дні перебування більшовиків на західноукраїнських землях запам'ятались масовими вбивствами, жорстокість яких нічим не поступається

злочинам нацистів.

У 1941 році радянський уряд видав наказ про розвантаження в'язниць, внаслідок чого НКВС без суду та слідства розстріляло десятки тисяч в'язнів Західної України. На території Галичини сучасні дослідники розкрили тридцять вісім місць масових убивств.

Червень 1941 року став кривавим місяцем в історії кожноїзахідноукраїнської в'язниці. За останній тиждень місяцябуло вбито 22 тисячі чоловік, зокрема: у Львові(три в'язниці) - 4000, Дрогобичі - 1000, Добромилі - 1000, Золочеві - 749, Стрию - 1101, Самборі - 1200, Дем'яновому Лазі - 2500, Чорткові - 800, Тернополі - 1000, Луцьку - 2754, Дубно - 1500, Перемишлі - 1000. У решті міст кількість жертв сягає десятків і сотень осіб.

Мало кому відомий наймасовіший могильник тих часів - урочище Саліна, розташоване поблизу містечка Добромиль, що на Старосамбірщині. До німецько-радянської війни тут видобували сіль. За радянських часів до 80-х років минулого століття на території соляних шахт функціонував відомий санаторій, де оздоровлювались хворі на туберкульоз та астму.

Нині для мешканців навколишніх сіл слово Саліна викликає лише почуття жаху. В червні 1941-го року в одній із шахт виявили тисячі трупів; каральні органи радянської влади використали її як могильник для неугодних мирних українців.

Дослідниці жорстоких розправ у Саліні, Марії Прокопець, на початку 90-х років вдалось опитати свідків цієї трагедії; максимально відтворити дійсну картину й хронологію кривавих подій. За її словами, масові вбивства відбувалисьпісля 22 червня. Зокрема, тут закатували тисячів'язнів з Перемишльської тюрми (тоді - територія УРСР, тепер - Польща), а також звозили мертві тіла з навколишніх в'язниць.

Любомира Бачара, мешканка сусіднього села Соляноватка, мала на той час 11 років. Жінкастала свідком того, як ув'язнених з Перемишля вели на смерть. Ось що вона розповіла: «По селу зчинився шум, що ведуть полонених. Моя мама побігла до хати, взяла буханку хліба і каже, що полоненим треба щось дати поїсти. Ми

з моєю сестрою і мамою побігли на дорогу. Колона дуже велика була, що кінця і початку не було видно. Люди такі збідовані були, стомлені і страшні...». Пані Любомира стверджувала, що люди не знали ,куди ведуть в'язнів, оскільки йти за ними місцеві мешканці боялись. Вони лише бачили, як колона полонених звернула з дороги в бік урочища Саліна.

За свідченнями очевидців , до Саліни постійно їздили вантажні машини. Сюди звозили тіла вбитих в'язнів для утилізації і «замітання слідів» з інших в'язниць. Мешканці розповідали, що після цих вантажівок на дорозі залишався кривавий слід.

Аби уникнути зайвих свідків , радянська влада наказала припинити роботу в усіх шахтах. Однак, якщо хтось випадково ставав таки свідком катувань – розстрілювали на місці. Врятувався лише той, хто зміг залишитись непоміченим і втекти.

Пересвідчитись у своїх здогадах про масові вбивства люди змогли 26 червня, коли відступили радянські війська. У село приїхали перші розвідувальні словацькі групи. Дізнавшись від селян про можливу трагедію, разом почали шукати могильник. Йшли по витоптаній траві, дорогою ,якою вели в'язнів .На території шахт, біля дерев були розкидані закривавлені дерев'яні молоти з вбитими у них цвяхами. Очевидно, саме ними, крім прикладів автоматів, добивали людей.

«Після того, як москалі відійшли, люди з острахом почали виходити з хат. Бачимо: біжить народ на Саліну. Ми за ним. Що я там побачила, ліпше би не бачила. В саду, коло молодої черешні, лежала купа одягу. Різного. Все в крові... Хтось пішов дивитися до костелу і звідти почувся нелюдський крик. Люди туди кинулися і я за ними... А там на стіні розіп'ята людина», - пригадує пані Євгенія з Добромиля.

Зі спогадів одного з в'язнів, якому пощастило врятуватись:

«Перед поворотом до четвертої шахти біля костелу кати відібрали жінок, а мужчин повели до саду прямо в пастку. Жінок мордували в костелі, майже не застосовуючи зброї. Їх били по голові чим попало і волокли до шахти, куди кидали і живих, і мертвих. Одночасно почалася кривава акція над мужчинами. Між деревами розмістили з обох боків кулемети, залишився коридор до шахти. Їх

з обох боків розстрілювали і волокли до ями. Кого добивали, кого кидали живим».

Жахливе видовище постало перед людьми, коли розкопали шахту: до верху вона була забита трупами (глибина шахти сягала понад 100 метрів, в діаметрі - 5 метрів). Вдалося дістати близько 500 тіл, решта були розкладені на частини. Через жахливий сморід, а в цей час, за спогадами людей, стояла страшна спека, шахту з останками закопали назад. Те, що тіла були в такому понівеченому стані і, що більшість з них були уже розкладені, наводить дослідників на думку, що Саліна використовувалась як могильник і раніше. Адже, після приходу радянської влади в 1939 році в Галичину, в одній з чотирьох шахт призупинили видобуток солі, огородили колючим дротом і біля неї розмістили частину НКВС.

За версією дослідників, у Саліні зустріли смерть близько 3600 людей. Знайдені тіла перепоховали недалеко від шахти, зверху зробили насип і поставили хрест.

За радянських часів могилу в Саліні неодноразово руйнували - викидали хрест, а насип зрівнювали із землею. Проте щоразу люди віднаходили це місце і відновлювали понівечену могилу.

З 1990-го року в останню неділю червня на місці поховання проводяться молебні. Місцеві активісти прагнуть встановити на цьому трагічному місці пантеон пам'яті з музеєм. Наразі збудували капличку і над самою шахтою встановили пам'ятний знак. Кошти на вшанування невинно убієнних отримали з пожертв.

Через брак уваги до Саліни, інформація про криваві події в урочищі відома небагатьом; мало що про неї знають й самі галичани. Тому треба досліджувати, вивчати й пам'ятати цю болісну сторінку історії України й не допустити подібного жахіття в майбутньому.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ісаюк Олесь. «Кривавий червень» 1941-го: радянські розстріли у Західній Україні// Локальна історія.- Львів, 2021.
2. Прокопеч Марія. Дзвін Саліни. - Львів, 2011. – 260 с.
3. П'єцух Марія. Трагедія Саліни. НКВД зробило львівську шахту братською могилою // Історична правда. – Київ. – 2011.

*Володимир Парацій,
старший науковий співробітник
Бережанського краєзнавчого музею
(Тернопільська обл.)*

«ПАЦИФІКАЦІЯ» ТА «ГОЛОДОМОР» ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ МУЗЕЙНОЇ ЕКСПОЗИЦІЇ: (ДОСВІДУ БЕРЕЖАНСЬКОГО КРАЄЗНАВЧОГО МУЗЕЮ)

Музейна експозиція розкриває перед нами трагічні сторінки українського народу у період між Першою та Другою світовими війнами. Чому трагічні? Тому що він – як нація та етнос – знаходився під політичним тиском інших держав й чужих ідеологій, ставав об'єктом протиправних дій та нелюдських акцій. Зрозуміло, рівень антиукраїнства радянський та польський не піддаються порівнянню, але суть жорстокості й національного гноблення залишається, незалежно від проявів і результатів.

Для західноукраїнських земель, що знаходилися у складі «другої» Речі Посполитої, такою антиукраїнською (антинародною, антинаціональною) позазаконною адміністративно-репресивною поліцейською акцією була пацифікація (від лат. *pacificatio* – утихомирення). Вона тривала упродовж 16 вересня – 30 жовтня 1930 року та охопила 16 повітів Львівського, Станіславського й Тернопільського воєводств. За даними української сторони, пацифікації було піддано бл. 750 сіл, 250 з яких зазнали важких матеріальних втрат і руйнувань.

Пацифікація здійснювалася за особистою вказівкою Ю. Пілсудського, а її безпосереднім виконавцем був міністр внутрішніх справ Ф. Славой-Складковський. Для вчинення акцій проти українського населення галицьких сіл і містечок були задіяні ескадрони 14 полку Язловецьких уланів, підрозділи 6 стрілецького полку й 6, 9 та 22 полків піхоти, підтримуваних 17 ротами поліцейських; загалом – до двох тисяч осіб.

Як ці акції вчинялися описує Мілена Рудницька – особистість, яка, через Українську парламентську репрезентацію, спробувала

донести до тогочасного міжнародного співтовариства їх правову та моральну злочинність: «Відділ військової або поліційної кінноти в числі 100-200 осіб нападав несподівано, здебільша нічною порою, на село. Офіцер, командант експедиції, заїздив до громадського уряду і, на основі списку, що його дістав у повітовому старостві, викликав найсвідоміших селян і селянок, головно тих, які були активними діячами місцевих українських товариств. Коли вони збиралися, офіцер подавав їм до відома, що впродовж двох-трьох годин громада мусить зложити означеної шкали контрибуцію (сільськогосподарські продукти, худобу, домашню птицю тощо), інакше село буде зрівняне з землею. Після того, як селяни звезли перед громадський дім «контрибуцію», провідників села вели до якоїсь стодоли або на толоку за селом і там їх в нелюдський спосіб били ... 100-200 ударів становили норму. Між катованими були також жінки, старці і підлітки, часто священники й інші місцеві інтелігенти.

Тоді, як одна партія вояків переводила екзекуцію, друга гуляла по селі. Під претекстом пошукування укритої зброї, військо пустошило дома: зривали з хат покрівлі, били у вікнах шибки, розвалювали печі, ламали меблі, викидали з шаф і скринь одяг, білизну, кожухи, топтали їх чоботами, дерли багнетами. З подушок і перин випорювали пір'я. Харчові продукти викидали з комори на подвір'я, мішали з болотом і обливали нафтою. В стодолі нищили сільськогосподарське знаряддя, на обійстю занечищували криницю. Справившись з одною хатою, ішли до чергової.

Особливу увагу присвячувала каральна експедиція домівкам українських товариств і установ. У кооперативній крамниці руйнували доценту всі товари й устаткування. В читальні нищили бібліотеку; в залі, призначеній на концерти й вистави, пустошили сцену, декорації, театральні костюми, ламали музичні інструменти сільської оркестри...

Коли після кількох днів військо покидало село, воно виглядало немов після татарського нападу. Зовсім подібно відбувалися погроми в містечках, де найбільше від них страждали місцеві інтелігенти, діячі українських установ. І тут теж предметом знищення

ставали бібліотеки, приватні українські школи, домівки товариств, кооперативи» [14, с. 99-102; 15].

Події паціфікації напругу стосувалися й Бережанщини, про що свідчать численні публікації з львівської газети «Діло» (це лише ті, що поропустила цензура). Згадаємо, як історичні факти (події), окремі з них:

- «В Бережанській тюрмі перебуває тепер 141 політичних в'язнів, які 15 жовтня почали голодівку. З свящ. лишилися у в'язниці ще о. Кавун з Перемишлян... Сидить іще пі-Крвавичева, жінка пароха з Отинивил (?) та укінчений богослов Микола Гулей, хорий на груди» [4, с. 3].
- 24 вересня відбулися арешти в сс. Лісники та Гиновичі Бережанського повіту [3, с. 4].
- Четвертого жовтня улани з територіального полку вчинили насилля в с. Урмань [5, с. 4].
- «17 вересня 1930 р. заарештувала поліція Володимир Білинського, службовця філії «Провіти» в Козіві під час його повернення з Козівки; він здійснював поїздку по читальнях». Також було заарештовано, за участі Бережанського повітового старости, й голову Козівської «Провіти» М. Стадника. Через добу його відпустили, а Білинського затримали (подано з повідомлень польської преси) [2, с. 3].
- 22 вересня тисячу поліцаїв провели арешти по сс. Бережанського, Підгаєцького та Рогатинського повітів (Вербів–Завалів – Підгайці – Конохи) [2, с. 5].

Події паціфікації викликали міжнародний резонанс і невдовзі стали предметом розгляду в Лізі Націй, до якої звернулися зі скаргою представники Української парламентської репрезентації, а також 63 британських парламентарі [14, с. 102].

Візуально процес «паціфікації» на східногалицьких землях представлено вмузейній експозиції картиною «Останню корову за несплату податків» художника Володимира Симоновича (1979 р.). Митець (1909 р., с. Тараканів, Рівненської обл. – 1998 р., Кременець) у 1924-1927 рр. вчився в художній школі в Почаєві, а в 1927-1928

рр.– в художній школі ОлексиНоваківського у Львові.Відомий як автор живописних творів,так би мовити, «соціально-історичного» спрямування[16].

Доповнює тематичну частину експозиції путівник «Концлагерь в Березе-Картузской». Це був один з перших концентраційних таборів «другої» Речі Посполитої (на території сучасної Білорусі), що став місцем ув'язнення та гноблення багатьох представників українського населення Галичини. Адже, лише з Бережанського повіту через Березу-Картузьку перейшло коло 120 осіб (окремі прізвища перераховано на аркуші, що експонується)[16]. Це були люди – не лише жертви пацифікації 1930 року. Адже, згідно споминів священника із с. Августівки Бережанського повіту (нині – Козівщина) о. П. Олійника: «Пацифікація польських уланів щераз повторилася в Галичині вже після смерті Пілсудського, за наказом Едварда Ридза-Сміглого. Це було в листопаді 1937 р., хоч тоді в Галичині ніяких заворушень по селах не було»[12, с. 49].

Та все це не йде в ніяке порівняння з радянськими репресивними діями проти українського народу. Адже на тлі Голодомору 1932-1933 рр. – свідомо інспірованого радянською владою злочину проти українського селянства в окупованій більшовиками Україні – «тьмяніли людські й матеріальні втрати від пацифікації»[14, с. 102]. І хоч західноукраїнські землі не відчули його на собі,але тут знали про трагічні події на території «Великої» України; а нарівні громадських об'єднань, організацій та політичних партій опротестовували дії влади (створюючи відповідний суспільний резонанс), всіляко намагалися допомогти голодуючим.

Рупором та організатором цієї діяльності був Український Громадський комітет рятунку України (УГКРУ) – організація, створена в 1933 р. з метою поширення відомостей (як у межах тогочасної Польщі, так і на міжнародній арені) про Голодомор в УСРР, про геноцид українців. УГКРУ був також ініціатором проведення акції протесту проти Голодомору, намагався допомогти постраждалим жителям УСРР.

Організатором створення Комітету була українська фракція у польському парламенті – Українська парламентська репрезентація.

Ця установа 16 липня 1933 р. влаштувала у Львові нараду діячів місцевих організацій для розгляду ситуації в УСРР. Обговоривши катастрофічне становище населення Наддніпрянщини, присутні на зборах представники різних товариств ухвалили рішення про заснування комісії, яка мала зініціювати утворення спеціального комітету для допомоги потерпілим. Головою УГКРУ було обрано лідера Українського національно-демократичного об'єднання (УНДО) Д. Левицького. Він очолював Українську парламентську репрезентацію й використав трибуну польського сейму для донесення інформації про Голодомор, а також про акцію протесту проти геноциду українців в СРСР.

Сьогодні архів УГКРУ, який містить протоколи засідань комітету, його листування з іншими рятунковими організаціями та повідомлення різних установ про заходи протесту, після Другої світової війни опинився в Національній бібліотеці у Варшаві. А копії цих матеріалів зберігаються в Центральному державному історичному архіві України у Львові, а також (із 2013 р.) стали доступними на сайті Електронного архіву визвольного руху [13, с. 729; 17, с. 94-98.].

У др. пол. 1933 р. місцеві відділи Комітету були засновані щонайменше в 41 повіті Польщі. Найбільше осередків УГКРУ було створено у Львівському воєводстві (14); у Тернопільському воєводстві відділи цієї установи знаходилися у 12 повітах; у Станіславівському та Волинському – відповідно в дев'яти та шести повітах. Загалом у межах міжвоєнної Польщі відбулося 248 заходів антирадянського характеру, серед яких на Львівське воєводство припало 72 акції, Станіславівське – 45, Тернопільське – 114 (!!!), Волинське – 17 акцій.

УГКРУ також провадив активну діяльність на міжнародній арені, намагаючись поширити інформацію про Голодомор у світі. Так, представники Комітету М. Рудницька і З. Пеленський взяли участь у роботі Конгресу національних меншин (вересень 1933 р., Швейцарія) та Віденській конференції представників постраждалих народів (грудень 1933 р.), під час яких розглядалася продовольча катастрофа в УСРР. Ці діячі УГКРУ також багато зробили для того, щоби питання про Голодомор було порушено на засіданні

Ради Ліги Націй 29 вересня 1933 року. Львівський комітет також намагався координувати роботу українських еміграційних організацій у питанні допомоги голодуючим [13, с. 728-729]. Формувалася й відповідна інформаційна складова [для прикладу: 11; 15].

Були й звернення та заклики. Так, 24 липня 1933 р. «до всіх людей доброї волі в справі подій на Великій Україні» звернулися єпископи Української Греко-католицької церкви на чолі з митрополитом А. Шептицьким: «Україна в передсмертних судорогах! Населення вмирає голодовою смертю. Побудована на несправедливості, обмані, безбожництві, деправації – людоїдна система державного капіталізму довела багатий недавно край до повної руйни. Перед трьома роками Керманіч Католицької Церкви св. Отець папа Пій XI енергійно протестував проти всього, що в більшовизмі протинне християнству, Богові та людській природі, перестерігаючи перед страшними наслідками таких злочинів і цілий католицький світ, а з ним і ми долучилися до того протесту. Нині бачимо наслідки поступовання більшовиків: положення з кожним днем стає там страшніше. На вид таких злочинів німіє людська природа, кров стинається у жилах» [6, с. 1].

А 25 липня було підготовлено звернення до українського народу (опубліковане в газеті «Діло» за 14 серпня 1933 р.) про необхідність боротися як словом так і ділом з штучно інспірованим Голодомором на підрадянській Україні, розкривати істинну суть радянського антиукраїнського геноциду. Звернення підписали представники українських політичних, громадських, просвітницьких і культурних організацій Східної Галичини (загалом – 35 об'єднань), починаючи з Української парламентської репрезентації [7, с. 1].

30 серпня Український Громадський комітет рятунку України звернувся з відповідним комунікатором про створення повітових і місцевих філій [8, с. 1]. І невдовзі до Львова відправлено повідомлення, «що представники усіх українських товариств в Бережанах на нараді дня 9-го вересня 1933 постановили оснувати в Бережанах Повітовий Громадський Комітет Рятунку Україні, в склад котрого входять:

1. о. дек. Евзєбій Бачинський, парох в Бережанах – як голова;
2. Франц Баб'як, адвокат в Бережанах – як заступник голови;
3. Роман Камінський, абс. гімн. в Бережанах – як секретар;
4. Ярослав Шпундр, кооп. в Бережанах – як скарбник;
5. Др. Володимир Бемко, адвокат в Бережанах – як член;
6. Др. Володимир Гриневич, адвокат в Бережанах – як член;
7. Іван Хомик, кооп. в Бережанах – як член».

У газеті «Діло» за 2 листопада 1933 р. з'явилася інформація: «У битком наповненій просторій церкві, в якій побіч міщанства і дооколичного селянства станула в одних рядах місцева інтелігенція, відправив у неділю 29.10 в год. 10:30 місцевий парох о. декан Е. Бачинський торжественну Службу Божу в асистідіяконів. По євангелію виголосив о. парох зворушливу проповідь-промову, яка витиснула сльози на очах присутніх, так, що в одну хвилину ціла церква гірко заридала. По Службі Божій відправив о. парох панахиду. До панахиди станули всі місцеві священики. Для тих, що не могли бути на відправі перед полуднем, відправив о. парох по вечірні в наміренні-страдаючих братів молебєн до св. Йосифа, опікуна церкви й робочого люду, прочитав і пояснив спільний пастирський лист українського кат. Єпископату, а під кінець відправив знов панахиду, по котрій ціла церква навколішках відспівала гімн «Боже Великий Єдиний». Тому, що місцеве староство не дало дозволу на віче, відбулися лише сходи-ни членів міщанської читальні «Просвіти» в год. 6 вечором у домівці товариства. Читальна об'єднує найбільше членів зпоміж місцевого громадянства. Призначений референт учитель «Р. Ш.» п. Крамарчук був напередодні заарештований, тому прелегента виручив голова Повітового Комітету Рятунку України о. Е. Бачинський, який виголосив відповідну промову. Закінчив її зазивом до одномінутової мовчанки. Присутні повстали з місць, запанувала гробова тишина, а думками всі полинули до своїх страдаючих братів» [9, с. 4].

Були й інші – пропам'ятні й протестні – заходи, що охоплювали й села повіту. Ось як про це повідомляє газета «Діло» (за 21 листопада 1933 р.): «До Повітового Комітету Рятунку України в Бережанах наспіли до дня 15.XI. ц. р. звіти з переведеного дня жалоби і протесту

з отсих місцевостей: Августівка, Коростець, Вербів, Ценів, Жуків, Будилів, Тростянець, Лапшин, Потутори, Саранчуки і Куропатники. В усіх тих місцевостях, крім церковної торжественної відправи і проповіді, відбулись також у місцевих установах сходу громадян, на яких виголошено відповідні реферати й ухвалено низку резолюцій. Як глибоко відчув наш нарід те, що діється на Наддніпрянщині, найкраще ілюструє село Августівка, в якому люди самочинно зібрали 614 підписів під протестом та зложили, не зважаючи на теперішню нужду нашого села, квоту 80 зол. для голодуючих» [10, с. 4].

Подібні заходи відбувалися й інших повітах. Можливо, вони не мали прямого впливу на радянську Україну, але такі акції сприяли розповсюдженню інформації про факт антиукраїнського геноциду, проявлюваного у формі штучно створеного Голодомору, показували реальний образ держави-ворога, ідеології-ворога.

Нині доступною є численна література по темі, насичена фактичним матеріалом (документами, спогадами, демографічними обрахунками). Але проблема залишається; мало того – вона стає ледь чи не кардинальною в сучасному українському – часто зденаціоналізованому й здеідеологізованому – середовищі. Тому, постійно нагадувати, пам'ятати, вчити на цих трагічних сторінках мигулого – це, значить, поважати своє національне єство, не вибачаючи своїм ворогам, не згадуючи ні про які «строки давності».

Власне, з такою метою у Бережанському краєзнавчому музеї, в залі політичних репресій, оформлено невеличкий експозиційний вузол «Доторкнутися до правди», присвячений пам'яті жертв Голодомору в Україні. В основі цієї тематичної збірки є витяг з копії Постанови ЦВК та РНК СРСР «Про охорону майна державних підприємств, колгоспів та кооперацій і зміцнення громадської (соціалістичної) власності» від 7 серпня 1932 р. – сумновідомого «закону про колоски», який став формально-нормативною підставою для інспірованого владою голодомору проти українського селянства. Також експонуються книги, журнали, буклети й путівники (зокрема – виставкові), присвячені подіям та обставинам Голодомору 1932-1933 рр.[16].

Символічним експонатом збірки є мішечок з зерном «163 зернини», а також буклет дуже емоційного проекту архітектора (нині – ще й голови Бережанської ОТГ) Ростислава Бортника «163».

Ще у вересні 2016 р. Ростислав Бортник (архітектор з Відня, уродженець Бережан) спільно з Національним музеєм «Меморіал жертв Голодомору» презентував мистецький проєкт «163. Мистецтво заради пам'яті». А в березні 2017 року цю інсталяцію експонувала Арт-галерея Тернопільської спілки художників.

Суть ідеї: «163. Одна людина – одна зернина». Ростислав Бортник за допомогою зерна (найбільшого багатства України) та творчих методів (сучасного мистецтва) наочно представив масштаби втрат України внаслідок Голодомору: скільки українців депортували під час колективізації і Голодомору, скільки українців проживало в Радянській Україні до геноциду і скільки після, про яку кількість жертв штучно створеного голоду писали у звітах італійські та німецькі консули, яке число невинно вбитих називали сучасники тих подій, скільки українців стало жертвами голоду в 1932-1933 рр. А 163 – це, приблизно та кількість зернин, які складають символічних і трагічних «п'ять колосків» [16].

Газетні вирізки, мішківина, колосся пшениці, металевий щуп – усе це також слугує інформаційному та емоційному наповненню тематичної експозиції. І, в контексті, окремо згадаємо брошуру Бережанського краєзнавчого музею «Голодомор. Люди. Спогади» (2018 р., упорядник – старша наукова співробітниця музею О. Голян). Тут повноцінно представлена зібрана упродовж 2000-х рр. інформація про осіб- мешканців Бережан, які особисто пережили Голодомор на «Великій» Україні; а також окремі їх спогади як очевидців трагедії (ці рукописи також зберігаються у фондах музею).

Тематична експозиція Бережанського краєзнавчого музею, присвячена пам'яті жертв Голодоморів не так документальна, як просвітницька. На думку визнаного австрійського музеолога Фрідріха Вайдахера, музейна експозиція, як «серцевина візиту до музею» – «цеповідомлення». Вона «зображає абстрактне за допомогою конкретного. Її специфічне значення полягає в тому, що вона не ли-

шепередає знання, але й засвідчує його за допомогою музеалій» [1, с. 197, 353]. У нас таким музеаліями є інформація та символічні твори. Тому експозиція ще й трохиемоційна, що також є її важливою суттю, зокрема – за Вайдагером [1, с. 217]. Адже вони – викликані емоції – безумовно збуджують пізнавальну активність людини (тієї, що є особистістю).

А масштабне живописне полотно українського художника (уродженця Бережан) з Австралії Володимира Савчака «Мій іконостас» (із своєрідним меморіальним мартирологом українству) [16] нехай буде символічним (і пропам'ятним) підсумком тематичної експозиції; експозиції складної, емоційно та інтелектуально важкої, адже вона розкриває трагічні сторінки українського минулого: через через пацифікацію, через геноцид (Голодомор), через інші форми антинародних (антинаціональних) репресій.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вайдагер Ф. Загальна музеологія. – Львів, 2005.
2. Діло. – Львів, 1930. – 24 вересня (середа) – Ч. 212.
3. Діло. – Львів, 1930. – 26 вересня (п'ятниця). – Ч. 214.
4. Діло. – Львів, 1930. – 21 жовтня (вівторок) – Ч. 234.
5. Діло. – Львів, 1930. – 24 жовтня (п'ятниця) – Ч. 237.
6. Діло. – Львів, 1933. – 27 липня (четвер). – Ч. 194.
7. Діло. – Львів, 1933. – 14 серпня (понеділок). – Ч. 212.
8. Діло. – Львів, 1933. – 1 вересня (п'ятниця). – Ч. 228.
9. Діло. – Львів, 1933. – 2 листопада (четвер). – Ч. 289.
10. Діло. – Львів, 1933. – 21 листопада (вівторок). – Ч. 308.
11. Жук А. Рятункова акція для Великої України. – Львів, 1933.
12. Олійник П. Зошити. – Київ, 1995.
13. Папуга Я. Український Громадський комітет рятуку України // Енциклопедія історії України: Україна – Українці. – Київ, 2019. – Кн. 2. – С. 728-729
14. Рубльов О. Пацифікація // Енциклопедія історії України. – Київ, 2011. – Т. 8.
15. Рудницька М. Статті. Листи. Документи. – Львів, 1998.
16. Фонди Бережанського краєзнавчого музею (експозиційні матеріали).
17. Цубов Л., Божко Н. Діяльність українських громадських організацій по наданню допомоги голодуючому населенню УСРР 1932-1933 рр. // *Historical and Cultural Studies*. – Львів, 2017. – Вип. 4. – № 1.

*Лілія Роман,
к. філол. н., доцент,
в.о. завідувача кафедри мовної підготовки
Білоцерківського національного аграрного університету*

*Марта Дрогомирецька,
к. філол.н., доцент кафедри українознавства
Львівського національного медичного університету
імені Данила Галицького*

«ВЕЛИКИЙ ТЕРОР» НА ТЕРЕНАХ УКРАЇНИ: КОРОТКИЙ ЕКСКУРС У ЧАСИ НИЩЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІЇ

Із моменту створення СРСР реальною загрозою для Кремля завжди була Україна – держава, національна еліта якої завжди була активною, а селяни – економічно незалежними і національно свідомими. Комуністи прийшли до влади внаслідок насильницьких дій й утримували владу за допомогою тотального терору і репресій понад сім десятиліть, внаслідок чого була практично знищена наукова, мистецька, політична еліта Української держави, розповсюджено суспільний страх, депресія, поступово відбувалася денационалізація та руйнування суспільних зв'язків і традиційних цінностей.

20-ті роки ХХ століття ознаменувалися культурним відродженням Української держави – відбувається ренесанс літератури і мистецтва, проте радянська влада підтримувала українізацію лише задля того, щоб потім цинічно знищити цю потужну, молоду й багатобіччючу генерацію. Талановитих науковців, педагогів, митців, духовенство було знищено фізично – розстріляно, а їх твори – знищено чи поховано, і навіть з тих, хто вижив, нікому не дозволено було мати учнів, свою наукову чи мистецьку школу, щоб надалі передати обірвану нитку. Українська інтелігенція апріорі розглядалася вороже налаштованою.

Наступний кроком радянського терору проти українців була послідовна ліквідація заможних селян. Спочатку селян обкладають все більшим і більшим податком, щоб забезпечити ресурс для інду-

стріалізації військово-промислового комплексу. З 1927 року розпочинається насильницька колективізація сільського господарства, на яку селяни відповіли спротивом. Найважливішим для Сталіна стає знищити найзаможніших селян, яких називають «куркулями», бо як писав Троцький: «Що ж стосується сільського куркуля в Україні, то він для нас набагато небезпечніший, ніж російський» [1]. Спецоперація з ліквідації заможних селян готувалася таємно і дуже ретельно. В Україні було додатково розміщено кілька тисяч бійців військ ОГПУ СРСР. З 1930 року господарів починають насильно «заганяти» у колгоспи, а тих, хто не погоджувався висилали на Соловки. Під час створення колгоспів у людей забиралися і худоба, і птиця, і посівний матеріал, і реманент. Це був відвертий грабунок, бо навіть серед ночі приходили комісії і конфісковували все, що знаходили. Людей позбавляли власності, арештовували за сфальсифікованими обвинуваченнями, використовували як безоплатну робочу силу у колгоспах і великих будовах, піддавали насильницькій депортації, ув'язнювали у тюрмах та таборах, катували та розстрілювали.

Дослідники періоду радянського терору кажуть про мільйони жертв комуністичних репресій в Україні від 1919 по 1991 роки. Масштаби людських втрат просто вражають, а за словами вчених Українського інституту національної пам'яті «масові репресивні операції за задумом Сталіна, мали завершити двадцятилітню боротьбу з «соціально-ворожими елементами», упокорити населення України шляхом масових репресій та переслідувань, здійснити «кадрову революцію» та утвердити диктаторський режим на теренах усього Радянського Союзу [1]. У період з 1937 по 1938 рр. на території України було засуджено 198918 осіб, з яких близько двох третин – до розстрілу, решту було відправлено до таборів і в'язниць.

Масштабна кампанія репресій громадян України «Великий терор» була згорнута 17 листопада 1938 р. Постановою ЦК ВКП (б) і Раднаркомом СРСР «Про арешти прокурорський нагляд і провадження слідства» якою орієнтували правоохоронні органи на припинення «великої чистки» та відновлення законності. Після чого організатори та виконавці великого терору були фізично ліквідовані.

Часи «червоного» терору у масовій свідомості українців СРСР були позначені тотальним страхом, суспільною депресією, постійною недовірою та підозрою, що дало свої наслідки – наклепи та доноси стали звичним явищем і нормальним засобом вирішення особистих конфліктів з родичами, сусідами, керівництвом, викладачами тощо. Відбувалося внутрішнє моральне розтління, що було дуже зручним для Сталіна, який прагнув деморалізувати українське суспільство і, по суті, знищити всіх національно свідомих українців, які ідентифікували себе як нащадки вільних людей - громадян незалежної держави, на теренах якої ще у 1710 році була проголошена перша в історії Європи Конституція.

ЛІТЕРАТУРА

1. <https://uinp.gov.ua/> Український інститут національної пам'яті.
2. <http://www.reabit.org.ua/nbr/> Національний банк репресованих.
3. <http://lists.memo.ru/> Жертви політичного терору в СРСР

*с. Діогена – Галина Терешкевич,
к.н.держ.упр., доцентка кафедри українознавства
Львівського національного медичного університету
імені Данила Галицького*

*Ольга Джура,
к.мед.н., доцентка кафедри гістології, цитології та ембріології
Львівського національного медичного університету
імені Данила Галицького*

*Ольга Опришко,
лікарка-кардіологиня Стрийської центральної лікарні*

ЗЛОЧИНИ ТОТАЛІТАРИЗМУ ТА ЇХ НАСЛІДКИ З ПОЗИЦІЇ ПЕРСОНАЛІСТИЧНОЇ БІОЕТИКИ

Як відомо, основоположною цінністю біоетики є людське життя. Однак це розуміння життя і його визначення не завжди культивувалося суспільними ладами, серед яких тоталітаризм стоїть у одному ряду поруч із рабовласництвом чи феодализмом. Тоталітаризм – система, яка поставила свою сатанинську ідеологію понад людськими життями. У двадцятому столітті, коли людство зробило стільки відкриттів та винаходів, світ довідався про жахливі, потворні явища, які забрали життя мільйонів невинних людей та спричинили важкі ментальні наслідки в масштабах народів. Історики і досі не можуть точно порахувати кількість людей, які стали жертвами тоталітаризму і світ не довідається правди. Як відомо, дані переписів населення були засекреченими, і відтак сфальсифікованими, а фахівці, яким були відомі правдиві цифри, розділили долю тих осіб, які занадто багато знали – їх було розстріляно.

Першими фортецями, які впали під натиском тоталітаризму, були віра, родина та мораль. Знищивши фізично і показово родину імператора Миколи II, Ленін проголосив вільні стосунки між адептами СРСР, закликаючи комсомольців не обтяжувати себе такими пережитками минулого, як сім'я. І лише коли «прогресивний» Петроград потонув у згрях безпритульних дітей, народжених від даними ідеології комсомолками від невідомих татів та покинутих напризволяще на вулиці, лише тоді 1923-24 рр. влада повернулася

до таких «пережитків» минулого, як родина. Але маховик аморальності вже було розкручено, відтак безпритульних дітей на вулицях міст ставало дедалі більше. Згодом із цих дітей було сформовано кримінальний світ – альтернативну владу, що наводила жах на пересічних громадян та тримала протипагу офіційній владі [1]. Суть цього факту залишатиметься одна – потворна влада породжує потворні явища. На цих наведених прикладах бачимо, що характерним принципом взаємостосунків у такому скаліченому суспільстві є гноблення «сильнішими» у соціальному плані «слабших».

Вперше у світовій історії на законодавчому рівні в більшовицькій Росії у 1920 році були легалізовані аборти.

В часі війни поневолені народи стали пішаками в грі психічно хворого Сталіна та його оточення. Так, наприклад, лише при штурмі Дніпра восени 1943 року загинуло більше ста тисяч осіб, яких кинули під шквальний вогонь ворога, як гарматне м'ясо. Німецький генерал Еріх фон Манштайн, якого важко було запідозрити у співчутті до українців, писав у своїх мемуарах, що вода у Дніпрі була червоною від крові солдат, яких гнали під дулами автоматів вперед. Бойові частини, які брали участь у штурмі Дніпра склалися, за наказом маршала Жукова, виключно з українців. Такою була ціна військових перемог СРСР [2]. Приблизно стільки ж було загиблих під час будівництва ДніпроГЕСу, однак більшість цих історій були засекреченими, щоб унеможливити витік інформації про злочини радянської влади проти свого народу.

Аж ніяк не можна припуститись до поняття пониження цінності людського життя, яке прозвучало у висловах представників російської військової еліти (чи то фельдмаршала Б. Шереметьєва часів царювання Петра I, чи “маршала перемоги” Г. Жукова у період Другої світової війни), які про невинуваті значні втрати полеглих на полі бою своїх вояк висловлювались: “Не жалеть солдат – баби нових нарожають!” [3]. Який же це антигуманний підхід щодо цінності життя.

Злочини радянської влади були системними, і вони стали причиною страждань не тільки для українців, але й для представників інших національностей, які входили до складу СРСР. Людське життя не було неповторною цінністю, а людина була лише гвинтиком тоталітарного

механізму поруч із мільйонами таких же «запчастин» тощо. Знецінення людського життя антигуманною злочинною владою спричинило в суспільстві важкі деструктивні відхилення (комплекс меншовартості), які переслідують багатьох наших співвітчизників на психічному рівні.

Піднімаючи цю драстичну тему, насамперед маємо пам'ятати, що лише добре знання історії може застеретти від подібних помилок у майбутньому. Окрім історії, варто знати істини, які проголошує біоетика - наука, яка стверджує, що людське життя є неповторною цінністю.

Біоетика є новим науковим напрямом, який в Україні застосовується у складних соціальних, політичних і економічних умовах (наслідки багатовікової колонізації України та політичних репресій, штучних голодоморів, ідеології тоталітарного комуністичного режиму). Персоналістичній біоетиці доводиться прокладати собі дорогу всупереч намаганням спадкоємців тоталітарної ідеології підмінити найбільш гуманістичний напрям науки всілякими лжетечіями, які цілковито перекреслюють роль людини в задумі Творця [4, с. 76].

Нині біоетичне мислення ще не тільки не стало надбанням широких верств суспільства, а й не одухотворило працю і творчу думку багатьох представників науки та освіти. Для утвердження засад персоналістичної біоетики найважливішими є високий рівень духовності і моральності, безкорисливість і фаховість. Молодь усвідомлює відмінність і дає належну оцінку як прогресивному, так і всьому негативному у становленні однієї з найсучасніших галузей науки. Це бачимо із численного студентського представництва на секції біоетики щорічних студентських науково-практичних конференцій, під час яких майбутні фахівці медичної і фармацевтичної справи під керівництвом викладача досліджують різні аспекти біоетики [4, с.76].

ЛІТЕРАТУРА

1. ЛГБТ та вільні статеві стосунки – стара радянська традиція. URL: <https://vsirazom.ua/news/lgbt-ta-vilni-statevi-stosunki-stara-radyanska-tradicija> (дата звернення: 01.11.2021).
2. Кречетников А. О жертвах войны. URL: http://news.bbc.co.uk/hi/russian/russia/newsid_6643000/6643033.stm (дата звернення: 01.11.2021).

3. Терешкевич Галина Тарасівна (с. Діогена). Реалізація цілей сталого розвитку в контексті публічного управління з позиції біоетики / Науковий вісник. 2018. вип. 22 “Демократичне врядування”.URL: http://www.lvivacademy.com/vidavnistvo_1/visnyk22/fail/4.pdf(дата звернення: 01.11.2021).

4.Терешкевич Г.Т. Біоетика в системі охорони здоров'я і медичної освіти: Навчальний посібник. Львів: Світ, 2008. 344 с.

*Галина Хирівська,
старший викладач кафедри українознавства
Львівського національного медичного університету
імені Данила Галицького*

ПАТРІОТИЗМ У ЖИТТІ ТА ТВОРЧОСТІ ІВАНА БАГРЯНОГО

Іван Багрянний сам жертва тоталітарного режиму, один із багатьох, хто відчув усю «щирість» і «надзвичайно прихильне» ставлення радянської влади до громадянина-патріота. Попри це впродовж усього життя та у різний спосіб намагався захистити українців від надзвичайно жорстоких дій радянської влади.

Патріотизм Івана Багряного був сповнений активних дій, граничного напруження сил, справжньої жертвності і повної самовіддачі. Разом з тим його патріотизм був переслідуваний. За І. Багрянним стежили агенти НКВД, а твори прискіпливо вивчали у кабінетах ЦК ВКП(б) та НКВД. Про нього друкували замовні розгромні статті, до нього підсиляли провокаторів.

Радянська влада не пробачала тим, кого вбачали талановитим, розумним, сміливим, та усім, хто не боїться ходити по лінії найбільшого опору. Саме з тієї причини Іван Багрянний потрапив у списки тих найкращих, кого треба було морально зламати, репресувати, знищити фізично, одним із перших. Письменник це дуже добре усвідомлював і розумів усю страхітливу сутність жорстокої радянської системи. Проте він завжди вмів намагався вибудувати правильну манеру поведінки під час арешту та на допиті у слідчих: намагався замовчувати присутні факти і не зашкодити своїми свідченнями жодному із знайомих, крім того, намагався справити враження відвертої людини, яка зможе стати тим, ким його вважають слідчі, лише у майбутньому і то тільки за певних причин.

Через пів року після першого ув'язнення письменник відбував три роки у північній частині Далекого Сходу так зване «вільне» заслання, яке певною мірою рятувало його життя. Саме в цей час почався штучний голодомор на Україні та прокотилися хвилі масових репресій. З огляду на темпераментний патріотизм Івана Багряного, зрозуміло, що він точно не зміг би спокійно спостерігати за масо-

вим знищенню свого народу та за цілковитим винищенням української інтелігенції, і його теж жорстоко знищили б фізично.

Через бажання побачити рідну країну і спробу втекти Івана Багряного було ув'язнено до трьох років в таборах Бамлагу, проте і звідти він втік у тайгу і переховувався там. Любов до України та ностальгія все ж змусили його приїхати до України у 1938 році, що стало підставою до нового арешту. Проте цього разу термін ув'язнення був нетривалий, у 1940 році його відпустили з тюрми.

Далі Іван Багряний ще більш активно провадив свою творчу і політичну діяльність уже в еміграції. Цей період життя представлено організацією діяльності газети «Українські вісті», яка стала рупором ним же організованої Української революційно-демократичної партії (УРДП). Івана Багряного обрано головою Української Національної Ради, яка координувала все політичне життя української еміграції, а також він став одним із організаторів МУРу, деякий час був віце-президентом Української Народної Республіки в еміграції.

Зумівши дуже точно розібратися у причинах знедолення рідної країни, Іван Багряний обрав собі Слово за зброю для боротьби за відродження України. Письменник був лицарем національної ідеї, як і його головні герої Григорій Многогрішний із «Тигролови» та Іван Чумак із «Саду Гетсиманського».

Узагальнений образ каторжан БАМЛАГУ не раз з'являвся на сторінках роману І. Багряного, враження від перебування на Далекому Сході були викладені при першій же ж нагоді: за час перебування у підпіллі написав роман «Тигролови» всього за 14 днів. Поїзд-дракон символізує у творі Івана Багряного репресивну тоталітарну систему, це страшний звір, з яким ніхто не може впоратися, а надпотужний паротяг «Й.С.» (Йосип Сталін) зображений як голова двоокого циклопа. У вагонах тисячі замордованих людей, а поїзд символізує державу, яка проводить зі своїм народом дикий експеримент, небачений досі в історії людства: кидає людей у тюрми, вивозить їх у спеціально облаштовані табори Сибіру, зробивши з них рабів, годуючи їх як тварин, які каторжно працюють понад свої фізичні можливості. Таких людей не тисячі і навіть не сотні тисяч, їх мільйони. Таких поїздів теж багато, вони мчать

один за одним, повертаючись за новими жертвами, тисячами «куркулів», «ворогів народу». Далі автор на протигагу цьому поїзду показує й інший – комфортабельний поїзд, пасажери якого не можуть мати ніяких гарантій, що не стануть каторжанами того ж БАМЛАГу. Цей факт свідчить про розподіл населення у країні на дві частини – рабську, за колючими дротами та іншу – ту, що поки-що на волі, як найхарактернішу ознаку тоталітарного суспільства. У цьому творі маємо змогу добре відчути типову атмосферу з всевладним та всюдисущим НКВД.

Значною подією став ще один твір Івана Багряного – «Сад Гетсиманський», за який автору навіть пропонували представники з проросійського напрямку Американського комітету 225 тисяч американських доларів на видання книжки, звичайно ж за умови применшення української національної площини. На таку пропозицію автор звісно не погодився. Попри нелегке життя, катівні, хвороби, спричинені владними знущаннями, попри радянську агентуру, яка стежила за ним навіть в Новому Ульмі і всіляко шкодила йому, все ж зумів залишитися Людиною та Громадянином. Цей роман повністю компенсує нам відсутність документальних матеріалів про друге перебування І.Багряного у Харківській тюрмі. У романі викрито жорстокість та підлість сталінської інквізиції, прославлено незламність людського духу. За словами В.Винниченка цей твір став «великим, вопіючим і страшним документом», який першим у світовій художній літературі відкрив старанно приховуваний увесь безмір того зла, що творили на теренах СРСР всесильні.

Як бачимо, життєвий і творчий шлях Івана Багряного наскрізь патріотичний і вартує подальшого всебічного та глибокого вивчення, а також надихає кожного з нас на вивчення історії свого рідного краю, на патріотизм у нашому серці, на формування патріотичних поглядів у повсякденному житті.

ЛІТЕРАТУРА

1. Багряний І. Сад Гетсиманський. – К.: Наукова думка, 2001. – 548 с.
2. Багряний І. Тигролови. – Кіровоград: Степова Еллада, 2000. – 240 с.

Надія Черкес,
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри українознавства
Львівського національного медичного університету
імені Данила Галицького

Неля Вітюк,
викладач Львівського медичного фахового коледжу
післядипломної освіти

СВОБОДА З ЖІНОЧИМ ОБЛИЧЧЯМ **(історична правда про участь української жінки** **у національно-визвольних змаганнях)**

*А випадковості – не випадкові,
І діється усе у певну мить...
І ночі густо пахнуть фіалкові,
І легіт вітру лагідно тремтить...*

Наталія Калиновська

Здавна українську жінку звикли називати берегиною. Берегиною чого? Берегиною роду, сім'ї, малолітніх дітей та онуків, домашнього затишку чи, зрештою, — домашніх обов'язків? Чоловікам завжди було зручно мати при собі таку собі хранительку сімейного вогнища, яка в оточенні численного гурту малечі мовчки виконує всю роботу, не потребуючи ставати ні відомою, ні важливою для суспільства. Віками жінка залишалася непомітною для літописців та титулованих істориків, партійних ідеологів та упорядників багатотомних хрестоматій. Навіть у біографіях видатних чоловіків, у тому числі академічних, про дружину згадувалося зазвичай лише побіжно. Про батьків писалося набагато більше, тому що впродовж довгого часу соціальне походження обов'язково повинно було зазначатися у канонічному життєписі. У радянські часи ще й незмінно підкреслювалося, що людина походить із експлуатованого класу і формує власні класові й політичні погляди вже в дитинстві. Якщо ж людина походила із соціально привілейованого класу, то у

її біографії мусило бути розписано про її непересічну хоробрість, оскільки вона, як сумнозвісний Павлик Морозов, переступила через усе своє минуле і гордо відцуралася від свого “дрібно-буржуазного” чи, боронь Боже, аристократичного оточення. Батько-пролетар — таке “щастя” в часи радянської імперії відкривало дитині двері до омріяних факультетів найкращих вищих навчальних закладів та престижних кабінетів та посад. І про матерів-жінок тут згадувалося у кращому випадку в контексті широкого родинного кола.

То хто ж вона, ота українська берегиня, чії тендітні плечі притискав тягар історичних перипетій та незгод?

Академічний одинадцятитомний “Словник української мови”, який упродовж багатьох десятиліть вважався найповнішим тлумачним словником сучасної української мови, пов’язує значення слова “берегиня” лише зі значенням слова “берег” і подає його з ремаркою “діалектизм”, обмежуючи не тільки його сутність, але і територію поширення:

Берегиня, і, ж., діал. Русалка. Численні фантастичні істоти, якими східні слов’яни населяли навколишню природу, — Дів, русалки, або берегині, лісовики, водяники і т. ін., — усе це стародавні божества, які уособлювали природу (Нариси стародавньої історії УРСР, 1957, 495) [6].

Нинішня Вікіпедія розгортає таке пояснення цього слова:

Бере́гиня — істота східнослов’янської міфології, нижче жіноче божество чи дух-охоронець. Зазвичай згадувались у множині. Точні функції берегинь залишаються дискусійними, оскільки джерела про них вкрай уривчасті. Берегині згадуються в писемних пам’ятках XIV—XV ст., популяризовані фольклористами в XIX—XX ст. Більшість трактувань берегинь як надприродних істот або уособлень материнства й жіноцтва належать вже до часу незалежної України [7].

Деякі дослідники вважали, що берегині — це утоплениці чи померлі нехрещеними дівчатка [4]. За іншою версією берегиня (перегеня) — це не чудодійна міфологічна істота, а роль, яку мали виконувати жінки в обжинкових обрядах. На Полтавщині перегеня була

зодягнена в грубі рядна і лякала (“переганяла”, тобто розганяла) дівчат на обжинкових іграх та забавах, а на Черкащині вона була підперезана червоним широким поясом (давній символ краси і дівочої вроди), прикрашена вінком барвистих квітів і очолювала фінальну жнивну процесію молоді. Перегеною обиралася не просто найвродливіша дівчина, а найбільш вдатна до роботи і найпрацьовитіша, яка легко випереджала (переганяла) своїх подруг під час жнив. Таку перегено аж до будинку господаря чи пана нерідко хлопці несли на руках. У своїх руках вона тримала червоні маки й волошки, зірвані на пшеничному чи житньому полі, або різьблені чи мальовані ложки як символ ситості й добробуту [5]. Східнослов'янський літературознавець та фольклорист Костянтин Копержинський вважав, що такі обряди відомі по всій Європі, зазначаючи водночас відсутність сакральної першооснови у їх проведенні, оскільки вони мали чітко виражений гумористичний настрій [2]. До цієї версії трактування слова “берегиня” схилилися Борис Грінченко та Олена Курило [1]. У кінці ХХ століття утвердилася інтерпретація берегині як хатнього духа, уособлення материнського заступництва від усякого зла Це дух-охоронниця української оселі та родини. Саме так сприймається жінка в українській та, зрештою, не тільки українській, історії: господиня, мати, тінь і тил чоловіка.

І чомусь замовчуються ті досягнення й перемоги, які здійснила та звершила жінка. Для прикладу згадаймо бодай кілька імен: Мілена Марич, справжній творець теорії відносності, автором якої вважається її чоловік Альберт Ейнштейн; британська біофізикиня Розалінд Франклін, яка у 33 роки дослідила ланцюги ДНК, за що її колеги Френсіс Крік та Джеймс Уотсон отримали Нобелівську премію; американська біологиня Нетті Стівенс, яка здійснила всесвітнє відкриття про Х та У хромосоми і їхнє значення для визначення статі, теж записана була своїм майже учнем-колегою Томасом Морганом лише як технічна виконавиця; а перша професорка-астрономка Сесілія Пейн з ініціативи Генрі Норріса Рассела, який украв її ідеї про склад сонця, була викреслена з книг і підручників з астрономії. Це лише кілька імен, кілька несправедливостей. Не всі знайшли в собі силу

далі продовжити свою справу, як Сесілія Пейн, яка була удостоєна премії імені того ж таки Генрі Норріса Рассела за неоціненний вклад у розвиток астрономічних наукових досліджень. Більшість жінок так і залишилися у затінку слави іменитих чоловіків чи колег.

Але світова історія знає і напівлегендарну постать княгині Ольги, яка неймовірно жорстоко тричі помстилася древлянам за смерть свого чоловіка князя Ігоря (а помсти вимагали усі тогочасні звичаї!): вогнем, водою, землею і, нарешті, — мечем. Саме Ольга із династії Рюриковичів стала першою жінкою Київської Русі, яка прийняла християнство із рук Константинопольського патріарха та імператора *Костянтина VII Багрянородного*. Літописці називали її Богомудрою, бо їй вдалося не тільки розбудувати та укріпити внутрішнє становище держави, але й уперше впорядкувати систему оподаткування (її “уроки” були посильними і зрозумілими, уся данина збиралася у погостах, причому третина залишалася на розвиток самого міста). Була княгиня й неабияким дипломатом у відносинах Київської Русі з іншими державами. Це перший штрих розмови про українську жінку, жінку-державотворицю, жінку, яка дбала про розвій і розквіт своєї Вітчизни.

Ми не маємо змоги згадати усіх. Спробуємо назвати найяскравіших — тих, чие життя і помисли були покладені на вітгар становлення і здобуття Україною не тільки незалежності, але й можливості рухатися далі на шляху історичного поступу. Вони дуже різні, але всіх їх об’єднала Україна. Одні з них, як-от талановита лікарка Розалія Ліфшиць-Винниченко, гувернантка Ольга Більська-Петлюра чи учителька Першої міської жіночої відділової школи ім. королеви Ядвіги у Львові й акторка Марія Вояковська-Грушевська, не тільки були надійною опорою та підтримкою іменитих діячів українського національного пантеону, але й ділили з ними всі життєві негаразди, які приготувала їм доля. Інші — об’єднувалися в “Жіночі громади”, Марійські організації чи “жіночі кружки”, згодом — у Союз українських працюючих жінок, Союз українок, іменували себе “Дружиною княгині Ольги” і нарівні з чоловіками намагалися боротися за національне відродження рідного краю. Найактивніші діячки жіночого

руху Галичини — Ганна Чикаленко, українська журналістка, перекладачка; редакторка часопису “Нова хата” Лідія Бурачинська; єдина українська депутатка в польському Сеймі Олена Кисілевська чи професорка Високого педагогічного інституту у Львові Мілена Рудницька (яка, до речі, на 1X Міжнародному конгресі нацменшин у Берні у вересні 1933 р. одна з перших винесла питання про сталінський Голодомор в Україні на міжнародну арену), — усі вони, не принижуючи “святості материнства”, були переконані, що завдання української жінки, яка має активну життєву позицію, дуже складне, оскільки вимагає підтвердження активності саможертвності у боротьбі за національне визволення. Ще інші, як-от молода українська дипломатка часів діяльності Центральної Ради Надія Суровцева, свою любов до України вимірювали довжиною доріг Колими. Дуже цікавим і парадоксально суперечливим було життя чернігівської поетки, редакторки газети “Червоний стяг” Ладі Могилянської, яку 9.07.1929 р. засудили до розстрілу, але вирок “великодушно” замінили десятьма роками таборів на Соловках та на будівництві Біломорсько-Балтійського каналу. До слова, Максим Горький, ідеолог пролетарського письменства, оглядаючи творчість каторжан, натрапив на нове для нього ім’я — Лада Могилянська — назвавши її твори “отличними стихами”. Звісно, вірші її були справді чудовими. У них переплелися і тонкий ліризм дівочої душі, і холодна сталь болю, і смуток — навіть у рядках, здавалось би, по-літньому теплих і мажорних:

ЛІТНЄ

Вже красується, мов жито, світлий сум,
Вколосилася зерном моя печаль...
Бо навік відбила сонячну красу
Молодих очей душі холодна сталь...
Повний лебідь з неба зорі розігнав,
Срібний лебідь таємниче-сивих хвиль...
Хто ж це маки із життя мого украв?
Хто ж це дав замість меча холодний біль?
Плачуть зорі, вириваючись з пільми...

(...Переможе молодая кров моя!)
Плачуть дзвони: «Ти така ж, така ж, як ми!»
Їм всміхаюсь: «Ви такі ж, такі ж, як я!...»
Вітер влив надії в золоту косу,
Познизав в намиста смутку мій кришталь...
Бо красується, мов жито, світлий сум,
Колоситься вже зерном моя печаль...

І вже зовсім не лірично, а гучно-громогласно волають рядки Ладі Могилянської, присвячені співтабірникам, отим великомученикам сталінської доби, яким не судилося, як і їй самій, повернутися у світ волі. Хоча ні, усе таки вони звучать лірично:

Коли умирали, то бачили очі рушниць,
Мов черепа мертві очі...
А потім лежали... лежали в траві горілиць,
І вітер рвав струни холодної ночі...

Коли вони вмерли – нечутно і тихо пройшли,
Невинні молитви шептали поблідлі вуста,
А ранкове сонце осяяло купу землі,
І чорную тінь Вартового – німого хреста...

А поруч сміялись волошки в траві на межі,
І ранок справляв своє буйнеє свято...
Розп'ятий! Ти бачиш? Ти чуєш? Прийди! Поможи!
Розп'ятий!

Після другого арешту у справі її чоловіка, начальника Дмитрівського табору НКВС, Семена Фіріна, Ладю Могилянську вдруге засудили до розстрілу. Цього разу вирок було виконано 6.06.1937 р.

Що ж, —
... Марить сад шипшиновим кущем...
Ми скарбницю літа тільки вчора
Відмикали золотим ключем.

Скарбниця літа прийняла до свого сховку ще одну жіночу душу — вірну доньку нескореної держави, яка безмежно любила життя і свою рідну Вітчизну. Таких, як Лада Могилянська, було багато. Їм домітками стали холоди ГУЛАГу, Соловків чи інших, не менш жорстоких таборів смерті і тортур.

Ще однією жінкою, яка впродовж свого недовгого, проте незвичайного життя, змогла піднятися над суперечливою реальністю, була Олена Шовгенів-Теліга. Народжена в імперському Санкт-Петербурзі у цілком безпечному російськомовному середовищі, дівчина формувала своє українське “я” у товаристві Євгена Маланюка, Юрія Драгана, Василя Куриленка, Наталії Ливицької-Холодної, Олега Штуля та Миколи Сціборського, а у Празі й Варшаві — доктора Дмитра Донцова. Вочевидь пафос революційних подій та національно-визвольних рухів молоді України, яка робила свої несміливі самостійні кроки, тріумф і трагедія її перших державних утворень передвоєнної доби (наприклад, Карпатської України, що постала у вогні 1938 р.), загартували молодий характер, остаточно сформувавши полум’яну націоналістку, готову прислужитися справі українства і гарячим словом, і мудрою думкою, і конкретною працею.

Будучи редактором літературно-мистецького альманаху “Літаври”, що виходив як додаток до газети “Українське слово” із 1941 р. в Києві, виконуючи численні доручення ПУНу (Проводу українських націоналістів) чи активно працюючи у складі однієї з похідних груп ОУН, Олена Теліга попри смертельну небезпеку робила усе можливе й неможливе для згуртування свідомої української інтелігенції. Обидва видання українських націоналістів, до яких долучалася своєю творчістю молода редакторка, мали яскраве антимосковське забарвлення не лише за культурологічним спрямуванням, але й за стилем, тематикою та напрямками роботи. Ні життєві негаразди, ні загроза репресій, ні вмовляння друзів покинути Київ — ніщо не похитнуло волі красивої та незалежної жінки.

І в павутинні перехресних барв. Я палко мрію до самого рання, Щоб Бог зіслав мені найбільший дар: Гарячу смерть – не зимне умирання... — ці талановиті рядки стали в майбутньому трагіч-

но-пророчими: поетку та інших націоналістів було розстріляно у 20-х числах лютого 1942 р. (вважають, що 22-го) у Бабиному Яру. Один із катів Олени Теліги після її смерті вигукнув, що не бачив мужчини, щоб так героїчно помирав, як оця красива жінка.

Смерть, не помічаючи жіночої вроди, немилосердно відбирала життя у найніжнішого цвіту української нації. Серед найдостойніших були дисидентки, політув'язнені дружини політичних “зеків”, військовополонені радянського- сталінського режиму, “урки”, “битовички”, розстріляні і недостріляні — жінки-героїні, яких, проте, десятиліттями вважали найнижчою кастою невірниць, іменованих принизливими штемпелями “ворогів народу” чи “зрадниць батьківщини”. Розпеченим залізом у їхніх палких серцях випікали їх високу любов — найвищу зі всіх земних любовей — любов до України. Випікали, але не випекли. Бо їх зболілі серця, подібно Прометеевому, — воскресали знов, аби віднайти у собі кволі сили для великої боротьби.

Дуже хвилюючими є ті моменти, коли жіночі серця страждають від несправедливості. Особливо, якщо йдеться про самовідданих жінок, які жертвовно присвятили себе служінню іншим людям, а серця їхні трепетно стискаються під чернечою рясом. Такою по-особливому болючою є історія трагічної долі монахині Олени Вітер, чие ім'я у 1981 р. було викарбувано на невеликій табличці біля одного з дерев “Саду праведних” на Святій землі в Ізраїлі. Сьогодні на цій же табличці вписано імена 2573-х українок-мученицьких праведниць із нашої землі. Жінка, яка започаткувала список “Україна” у саду праведників, була членкинею Організації українських націоналістів, прожила довге, драматично напружене життя, гідне бути оспіваним у піснях чи зображеним у художніх фільмах. Коли чекісти прийшли по неї, то виявили під час обшуку лише священничу рясу і револьвер. Те, що Олена обрала монашу дорогу, зовсім не означало, що вона відгородилася від участі в українському громадянському русі і, звісно, від самовідданої допомоги всім, хто її потребував. Усе — і свій педагогічний талант, і здобуту медичну освіту, і театральні здібності, і господарський хист — молода жінка присвятила нелегкій роботі у підпіллі. Невипадково її, спершу як монахиню, а згодом — як ігу-

меню Якторівського жіночого монастиря високо цінував і всіляко підтримував у її праці голова греко-католицької церкви митрополит Андрей Шептицький. Він порекомендував її на роботу до відомого львівського лікаря, депутата Верховної Ради СРСР, а пізніше керівника відділу охорони здоров'я Львівщини Мар'яна Панчишина, що стало порятунком для Олени і прикриттям її допомоги членам ОУН у період найжорстокіших репресій НКВС, численних арештів, розстрілів та депортацій.

Скільки їх було — не перелічити. Звинувачуваних у вигаданому “тероризмі” і “зраді соціалістичної Батьківщини”, заграбованих політв'язнів (в'язниць), висланих, етапованих, гвалтованих енкаведистами, засуджених до страти, огорожених колючим дротом табірних невідниць, яким ламали пальці, руки й ноги, на чії плечі звалювали повалені колоди сибірських тортур і ще багато такого, що навіть не вкладається в голову. І усе це лише за те, що хотіли бачити свою Україну вільною. Як не дивно, а деякі з цих великомучениць навіть вижили, як-от: Ольга Ільків, Дарія Гусяк, Слава Стецька та Віра Кроліс. Вижили, аби насправді побачити блакитно-жовтий стяг над рідною землею. Тому національна пам'ять про них житиме віками, щоб їхні кривди і муки були не даремними.

ЛІТЕРАТУРА

1. Грінченко Борис. Берегиня. - Словарь української мови. – Т. 2: С-П.- 1909.– С. 113.
2. Копержинський К. О. Обжинки: обряди збору врожаю у слов'янських народів нової доби розвитку / Кость Копержинський. – Одеса, 1926. – С. 59.
3. Оксана Кісь. Кого оберігає Берегиня, або Матріархат як чоловічий винахід//Дзеркало тижня, Вип.№ 15, 22 квітня — 6 травня 2005. – С. 27.
4. Писаренко Ю. Г. Берегині // Енциклопедія історії України: у 10 т. / редкол.: В. А. Смолій голова та ін. ; Інститут історії України НАН України. – К.: Наукова думка, 2003. - Т. 1: А - В. - 688 с.
5. Плачинда С. П. Словник давньоукраїнської міфології / Сергій Плачинда; видавництво Український письменник (Київ). – Київ: Укр. Письменник, 1993. – 63 с.
6. Словник української мови : [в 11 т.] / АН УРСР, Ін-т мовознавства ім. О.О. Потебні ; [ред. кол. : І.К. Білодід (гол.), А.А. Бурячок, Г.М. Гнатюк та ін.]. – Київ: Наукова думка. – 1970 – 1982.– Т. 1.– С. 158.
7. Електронне видання: <https://uk.wikipedia.org>

Відновлення та збереження національної пам'яті має стати невід'ємною складовою розбудови Української держави і утвердження загальнолюдських цінностей. Із цією метою щорічно у листопаді громадськість України і світу вшановує тисячі та мільйони невинних життів, обірваних тоталітарним режимом. Попри те, що влада ретельно приховувала свої злочини, засекречувала чи знищувала матеріали справ, забороняла згадувати імена репресованих, затоптати пам'ять все ж не вдалося. Опірна сила спогаду, як особистого, так і колективного, дуже велика, вона живила український спротив. І хоча тоталітаризм відійшов у минуле, він залишив глибокі психологічні рани на тілі цілого суспільства. Адже заперечення людської гідності упродовж кількох поколінь не могло не вплинути на нащадків.

Збірник містить дослідження науковців із проблематики тоталітаризму, його проявів, наслідків і впливів на сьогодення, а також розвідки, присвячені вшануванню жертв тоталітарних режимів.

Для студентів, аспірантів, науковців, усіх, хто цікавиться історією українського народу.

Тираж здійснено у друкарні
Львівського національного медичного університету імені Данила Галицького
79010, м. Львів, вул. Пекарська, 69

Формат 60×84/16. Папір офсетний.
Друк офс. Умовн. друк. арк. 8,71875.